

Vem bryr sig?

Om osynlighet och rättssäkerhet för
brottsoffer med funktionshinder

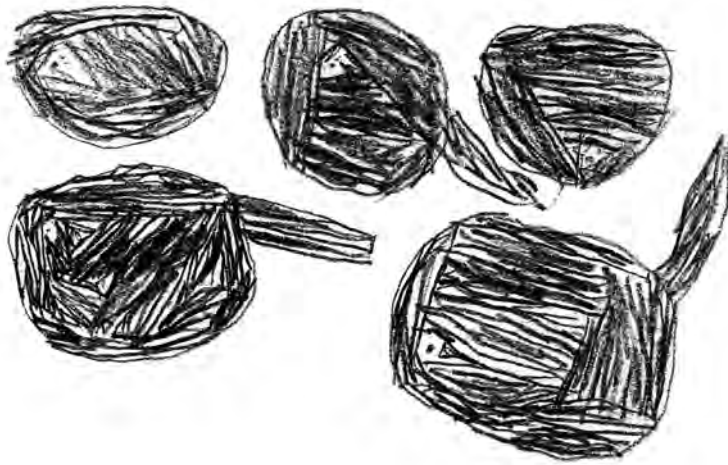
Barbro Lewin

BROTTSOFFERMYNDIGHETEN

Vem bryr sig?

Om osynlighet och rättssäkerhet för
brottsoffer med funktionshinder

BROTTSOFFERMYNDIGHETEN

Brottsoffermyndigheten
Box 470
901 09 Umeå

Produktion

Grafisk design: Kombi marketing AB

Omslagsillustration: "Fåglar", Gun Öberg

Omslag: Daniel Norman

Tryck: Åströms Tryckeri AB, Umeå 2002

ISBN 91-97 41 39-6-8

Innehållsförteckning

Företal • 5

Förord • 7

Kapitel 1. Brott och funktionshinder **9**

1.1. Studiens syfte och uppläggning 9

1.2. Bakgrund: Svenskt och internationellt brottsofferarbete 11

1.3. Godmanskap vid avsaknad av rättslig handlingsförmåga 17

1.4. Offentligt bemötande som förutsättning för upprättelse 19

1.4.1. Brott och brottsoffer • 1.4.2. Funktionshinder • 1.4.3. Rättslig handlingsförmåga • 1.4.4. Offentligt bemötande • 1.4.5. Upprättelse

Kapitel 2. Forskning om personer med funktionshinder som brottsoffer **32**

2.1. Hur vanliga är brott mot personer med funktionshinder enligt den internationella forskningen? 36

2.2. Orsaker till att personer med funktionshinder utsätts för brott 37

2.3. Personer med funktionshinder som osynliga brottsoffer 39

Kapitel 3. Metodologiska överväganden **44**

3.1. Misstänkt brottsliga handlingars synlighet 44

3.2. Metoder och material 45

3.2.1. Godmanenkät som medel att nå kunskap om brottsoffer med funktionshinder • 3.2.2. Frågeformuläret • 3.2.3. Godmanenkätens praktiska genomförande • 3.2.4. Kan man lita på de gode människors svar? • 3.2.5. Databearbetning • 3.2.6. Material

3.3. Granskning i forskningsetisk kommitté 55

Kapitel 4. Misstänkta brott mot personer med funktionshinder **56**

4.1. Uppgifter om huvudmännen 57

4.1.1. Huvudmän som misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar

4.1.2. Jämförelser mellan huvudmän som misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar och övriga

4.2. Brottsliga handlingar som huvudmännen misstänks ha varit utsatta för 64

4.3. Omständigheter kring upptäckt av brottsliga handlingar 69

4.4. Vad hände sedan? 74

4.5. Sammanfattande diskussion av de kvantitativa resultaten 76

Kapitel 5. De gode männen och brottsoffers synlighet	82
5.1. De gode männen och mörkertalet	82
5.2. Gode mannens roll för att uppmärksamma misstänkt brottsliga handlingar	83
5.3. Sammanfattning	92
Kapitel 6. Synligheten i det offentliga bemötandet	93
6.1. Brottsoffret vägrar ha samhällskontakter	94
6.2. Inga eller resultatlösa kontakter. Misstänkt brottsliga handlingar pågår	97
6.3. Misstänkt brottsliga handlingar har upphört utan åtgärd	98
6.4. Misstänkt brottsliga handlingar har upphört genom förordnande av god man eller åtgärder av god man	99
6.5. Misstänkt brottsliga handlingar har upphört genom åtgärder av berörd verksamhet	101
6.6. Polisanmälan, ärendet nedlagt/pågår	106
6.7. Domstolsförhandling	110
6.8. Sammanfattning	111
Kapitel 7. Rättssäkerhet för alla?	113
7.1. Demokrativärdena rättssäkerhet och ett samhälle för alla	114
7.2. Offentligt bemötande i ett förvaltningsetiskt perspektiv	115
7.3. Bedömning av sju utfall av offentligt bemötande efter misstänkt brottsliga handlingar mot huvudmännen samt tänkbara handlingsalternativ	118
7.3.1. Brottsoffret vägrar ha samhällskontakter • 7.3.2. Inga eller resultatlösa kontakter. Misstänkt brottsliga handlingar pågår • 7.3.3. Misstänkt brottsliga handlingar har upphört utan åtgärd och Misstänkt brottsliga handlingar har upphört genom förordnande av god man eller åtgärder av god man • 7.3.4. Misstänkt brottsliga handlingar har upphört genom åtgärder av berörd verksamhet • 7.3.5. Polisanmälan och Domstolsförhandling	
Kapitel 8. Sammanfattande slutsatser	133
Bilagor	
Bilaga 1: Frågeformulär till gode män	135
Bilaga 2: Följebrev till gode män	141
Bilaga 3: Bortfallsbrev till gode män	142
Figur- och tabellförteckning	143
Index	146
Referenser	149

Företal

Brottsoffermyndigheten arbetar aktivt med att främja brottsoffers rättigheter, behov och intressen. Huvuduppgiften är att besluta i ärenden om brottsskadeersättning och i frågor om Brottsofferfonden. Myndigheten fungerar även som ett kunskapscentrum i frågor som rör brottsoffer och förmedlar information om sådana frågor.

Syftet med Brottsofferfonden är att stödja olika projekt och verksamheter som utvecklar brottsofferarbetet i Sverige. Fonden finansieras av avgifter som tas ut av dömda lagöverträdare. En av fondens uppgifter är att uppmuntra och stödja viktimologisk forskning.

Denna bok är resultatet av ett forskningsprojekt som finansierats av Brottsofferfonden. Projektet "När utvecklingsstörda och andra funktionshindrade blir offer för brott" har genomförts av med dr Barbro Lewin, forskare vid Uppsala universitet.

Med denna rapport hoppas Brottsoffermyndigheten ge röst åt en hittills nästan bortglömd grupp av brottsoffer så att deras situation och utsatthet lyfts fram och synliggörs.

Titelns fråga *Vem bryr sig?* är provokativ men inrymmer en uppmaning och förhoppning om debatt och agerande.

Britta Bjelle

Generaldirektör Brottsoffermyndigheten

Att se sig själv i andra
sina villkor
sin brist
sina svagheter
sitt mänskliga:
Att vara social i hjärtat
ni andra som är sociala i huvudet!
Och hjärtat är inte en känsla för
ögonblicket
men det som varar
Hjärtat är inte en konjunktur.

Gunnar Ekelöf, En natt i Otocac

Förord

I slutskedet av arbetet med den här rapporten råkade jag läsa den här dikten av Gunnar Ekelöf i det första numret för år 2002 av tidskriften Intra för utvecklingsstörda i kultur och samhälle. Det klack till i mig och jag kände att cirkeln var sluten. Det var nämligen så att samtidigt som jag började planera undersökningen hösten 1999 hade denna tidning en uppförande artikel med rubriken ”Skärp vaksamheten mot övergrepp!” Jag hoppas att den här rapporten skall bidra till en ökad synlighet för brottsoffer med funktionshinder.

Brottsofferfonden har genom sitt ekonomiska bidrag gjort det möjligt att genomföra den här undersökningen och jag framför mitt varma tack för detta stöd. Det finns emellertid många andra som jag vill tacka för deras engagemang och intresse att hjälpa mig vidare när jag brottats med olika problem. Undersökningens fokus är det offentliga bemötandet efter misstänkt brottsliga handlingar och då är ju rätten och rättsväsendet en viktig del. Jag har fått många kreativa förslag på hur jag skall kunna söka mig vidare till andra experter och till litteraturen av juridikprofessorerna Anders Agell, Jan Kleinemann och Per Henrik Lindblom.

Ett stort tack vill jag framföra till docenten Karl-Göran Algotsson. Han var mitt ovärderliga stöd redan när jag skrev min avhandling och han har läst manuskriptet med en statsvetares ögon. Förhoppningsvis har jag lyckats fullfölja hans förslag till förbättringar. Sociologen Astrid Kubis ingår i Gysingeseminariet, där alla är engagerade i handikappforskning. Hon håller själv på med ett liknande projekt och vi har haft flera spännande samtal som, åtminstone om jag får tala för mig själv, inneburit att jag tydligare har kunnat se relevansen av mina resultat. Jag vill även tacka övriga deltagare i Gysingeseminariet för synpunkter i ett tidigt skede av undersökningen, särskilt Karin Barron som gett litteraturtips och haft synpunkter på frågeformuläret. Till alla er andra som också läst manuskriptet i olika versioner framför jag mitt tack: folkhälsoforskaren Judy Arnetz har liksom forskningsassistenten Annika Åhs kommit med konstruktiva synpunkter på dispositionen av materialet. Rättshistorikern Carl Gustaf Spangenberg har förutom att han gett mig goda litteraturtips även kommit med användbara synpunkter på manuskriptet. Slutligen har jag naturligtvis utnyttjat min älskade familj och fått många värdefulla synpunkter från Leif, Anna, Magnus och Karin.

Flera har bidragit med det praktiska arbetet. Jag vill tacka överförmyndarna i Uppsala län för att de möjliggjort enkäten genom att ge mig adresserna till de gode männen och även i övrigt svara på mina frågor. De har också läst provenkäten och kommit med synpunkter. Dataregistrerare Gun-Britt Granberg har tagit hand om enkätdata. Forskningsassistenterna Dan Hasson och Annika Åhs har deltagit i databearbetningen medan forskningsassistent Kristina Bränd Persson har gjort de avslutande analyserna. Under olika skeden har dåvarande juristikstuderande Karin Lewin och psykologistuderande Annika Sonnenstein assisterat med materialgenomgång. Karin har också gått igenom tingsrättsprotokoll och förundersökningsprotokoll. Till slut vill jag framföra ett tack till alla de gode män som tagit sig tid och gjort sig besväret att besvara frågeformuläret.

Uppsala försommaren 2002

Barbro Lewin

Kapitel 1. Brott och funktionshinder

1.1. Studiens syfte och uppläggning

Brottsbekämpningen har sedan länge varit en fråga för det offentliga. Naturligt nog har samhällets åtgärder koncentrerats på gärningspersonerna. Först på senare tid har även brottsoffren börjat synas. Ljuset har fallit på den ena utsatta gruppen efter den andra. Misshandlade kvinnors villkor i förhållanden med de män de sammanlever uppmärksammades först. Det visade sig att även äldre misshandlades och att barn utsattes för sexuella övergrepp. Nu börjar uppmärksamhetens ljus falla på den utsatta position som många personer med funktionshinder har.

I dag lever vi alla tillsammans i samhället som fullvärdiga medborgare, åtminstone enligt lagen. Institutioner av olika slag har stängts. Personer som på grund av funktionshinder behöver samhällsstöd lever nu integrerat, det vill säga i ordinära miljöer. Även med omfattande funktionshinder anses man ha rätt att leva ett liv som andra på gott och ont. Denna så kallade normaliseringsprincip är allmänt accepterad och har varit en viktig ledande princip i det handikappolitiska arbetet.¹ Men den är inte alltid enbart av godo. Ett pris är den ökade utsatthet det innebär att vistas ute i samhället med en tilltagande brottslighet och risk att hamna i så kallade brottskritiska situationer.² Det betyder inte att personer med funktionshinder var tryggare i de tidigare institutionerna eller idag i verksamheter för vård och omsorg trots alla bemödanden från det offentliga och professionernas sida att visa respekt för den enskildes integritet och autonomi. Tidningen Intra för utvecklingsstörda i kultur och samhälle manade hösten 1999 ”Skärp vaksamheten mot övergrepp!” Reportaget inleds med orden ”Det går ett mörkt stråk av övergrepp och förtryck genom omsorgerna om personer med utvecklingsstörning.” Därefter presenteras ett antal uppmärksammade fall av övergrepp under senare år. Reportern påpekar att i de flesta fall kommer det aldrig längre än till en ”anmälan som så småningom leder till någon smärre förändring”.³

När man går till offentlig statistik eller intervjuar olika samhällsrepresentanter om vilka erfarenheter de har av brott mot personer med funktionshinder är det påfallande lite man finner. Den diskrepansen har väckt min

undran och utgör startpunkten för den vetenskapliga problemställningen.⁴ Det verkar ju helt klart att det finns misstankar om brottsliga handlingar av olika slag. Vad händer sedan? Uppmärksammas händelserna inte av det offentliga rättsväsendet? Är dessa brottsoffer osynliga? I en demokratisk rättsstat är rättssäkerheten ett överordnat värde. Några viktiga komponenter i rättssäkerheten av särskild relevans för de människor som den här studien handlar om är likheten inför lagen och rättstillgängligheten.⁵ För att få upprättelse efter handlingar som uppfattas som brottsliga måste de vara synliga och den enskilde medborgaren ha tillgång till rättsväsendet. I den nationella handlingsplanen för handikappolitiken understryks också detta rättighets- och medborgarperspektiv: ”Ytterst är handikappolitiken en demokratifråga – samhället måste byggas med insikten om att alla människor är lika mycket värda, har samma grundläggande behov och skall behandlas med samma respekt ... Demokratiperspektivet innebär att erkänna rätten för alla människor att delta i hela samhällslivet.”⁶

Det övergripande syftet med studien är att analysera det offentliga bemötandet av brottsoffer med funktionshinder. Betoningen på det offentliga, på demokrati och rättssäkerhet, på politik innebär att jag anlägger ett statsvetenskapligt perspektiv. Jag har valt att begränsa studien och studera övergrepp mot personer med så svåra funktionshinder att en god man har förordnats av tingsrätten att vara deras företrädare. Det är således personer som inte själva har förmåga att bevaka sina intressen. För att kunna fullgöra uppgiften måste jag även ha kunskap om brottsbilden. En beskrivning av brottsbild och bemötande kan ge möjlighet att identifiera hinder för upprättelse efter brott och peka på tänkbara lösningar att övervinna dessa.

Syftet blir därmed trefaldigt:

1. Att beskriva misstänkt brottsliga handlingar mot personer med funktionshinder.
2. Att beskriva det offentliga bemötandet när personer med funktionshinder utsätts för misstänkt brottsliga handlingar.
3. Att identifiera hinder för upprättelse och ta ställning till tänkbara lösningar.

Rapporten har följande uppläggning. I detta kapitel redovisas svenskt och internationellt brottsofferarbete. I kapitel 2 presenteras tidigare forskning av intresse för studien. Metodologiska överväganden görs i kapitel 3. I kapitel 4 ges en kvantitativ beskrivning av de huvudmän som blivit offer för misstänkt

brottsliga handlingar enligt sina gode män, vilka övergrepp de utsatts för och vad som hänt därefter. Jämförelser görs mellan de huvudmän som misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar och de som inte har varit det. I kapitel 5 presenteras resultat om samtliga gode män som besvarat enkäten. Jämförelser görs också mellan de gode män som rapporterat om misstänkt brottsliga handlingar mot sina huvudmän och de som inte gjort det. I kapitel 6 går jag bakom siffrorna för att få en större förståelse för vilka brottsoffer studien handlar om och vilka situationer de befinner sig i. I kapitel 7 och 8 sammanfattas problemen i det offentliga bemötandet av brottsoffer med så svåra funktionshinder att de har en god man. Här diskuteras också tänkbara åtgärder för att komma till rätta med problemen.

1.2. Bakgrund: Svenskt och internationellt brottsofferarbete

Inom rättstillämpningen ansågs brottsoffren länge vara en mer eller mindre bortglömd grupp i samhället. Vare sig inom forskning eller lagstiftning uppmärksammades deras situation förrän tämligen sent, i Sverige främst från 1980-talet. Ett omfattande brottsofferstödjande arbete har vuxit fram i Sverige sedan mitten av 1980-talet. Brottsofferjourer finns på många orter. De är till för att kunna ge stöd för att bearbeta den kränkning brottsoffret utsatts för. Och 1994 inrättades Brottsoffermyndigheten med uppgiften att främja brottsoffrens rättigheter, behov och intressen. En viktig uppgift är att handlägga ärenden om brottsskadeersättning.⁷

Den svenska lagstiftningen har stärkt brottsoffrens ställning. Nya grupper har uppmärksammats: barnens skydd mot misshandel har stärkts genom förbud mot aga och andra lagändringar. Regeringen har i en särskild skrivelse *Barn – här och nu, Redogörelse för barnpolitiken i Sverige* utgått från FNs barnkonvention om barns rättigheter och framhållit att barnens rättssäkerhet ytterligare måste stärkas.⁸ Och för kvinnor finns lagstiftning mot kvinnovåld med kvinnofridslagen i brottsbalken (SFS 1999:845 4 kap. 4 a §) som en viktig milstolpe. För personer med funktionshinder kan en annan paragraf i brottsbalken (SFS 1994:306 29 kap. 2 §) bli aktuell som stadgar om ”försvarande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet”. Särskilt skall beaktas ”om den tilltalade utnyttjat någon annans skyddslösa ställning eller särskilda svårigheter att värja sig” och ”om den tilltalade grovt utnyttjat sin ställning eller i övrigt missbrukat ett särskilt förtroende”.

När politiska reformer skall föras ut i verkligheten har myndigheter och andra offentliga verksamheter en avgörande betydelse. Det är genom dem

som välfärdsrättigheterna förmedlas till medborgarna och rättssäkerheten garanteras. Förverkligandet av dessa reformer står och faller med de (oftast offentligt anställdas) bemötande.

Den svenska välfärdsstaten använder sig främst av universella lösningar för att möta sina medborgares behov av samhällsstöd. Detta är det typiska inom socialpolitiken men även inom rättstillämpningen. Men politikerna inser att det också finns behov av att komplettera de universella åtgärderna med särskilda lösningar. På socialpolitikens område kan nämnas den nya handikapplagen LSS (Lag om stöd och service till vissa funktionshindrade, SFS1993:387). LSS kompletterar annan lagstiftning och syftar till att ge dem med omfattande funktionshinder och därmed stora behov av samhällsstöd bättre möjligheter till delaktighet och inflytande i den dagliga livsföringen.⁹

Slutbetänkandet från Bemötandeutredningen *Lindqvists nia – nio vägar att utveckla bemötandet av personer med funktionshinder* finner ”stora brister i bemötandet av personer med funktionshinder. Många känner sig kränkta, kontrollerade och ifrågasatta ... mönstret är detsamma oavsett funktionshinder, livssituation och vilket stöd och service och hjälp man söker”.¹⁰ I ett av delbetänkandena *Kontrollerad och ifrågasatt?* författat av journalisten Malena Sjöberg, finns en intervju med personer med utvecklingsstörning och personal i en gruppbostad. En av dem som bor där är orolig för att en av grannarna skall gå in i hans lägenhet. En anställd erkänner att det slarvas med reglerna om att inte gå in till dem som bor i gruppboستaden utan att ringa på och han anser att ”det svåraste med arbetet på gruppboستaden är våldet och kränkningarna ... En av de boende blir ofta våldsamt”.¹¹ Slutbetänkandet tar emellertid inte särskilt upp frågan om misstänkt brottsliga handlingar och mötet med rättsväsendet.

Om detta handlar däremot Brottsofferutredningens betänkande från 1998 *Brottsoffer – Vad har gjorts? Vad bör göras?* Man säger sig vara medveten om att det finns grupper, exempelvis ”personer med vissa handikapp, som kan kräva särskilda överväganden och åtgärder”, men framställningen avser brottsoffer generellt. Även här påpekas brister i bemötandet. Man pekar särskilt på otillräcklig information och kunskap om brottsoffers reaktioner. ”Det bör ... understrykas att också lindriga brott som inte lett till fysiska skador kan innebära svåra psykiska efterverkningar”, skriver utredaren Karin Bishop. ”Många behöver professionell hjälp ... Det är sällan möjligt att ensam bearbeta traumat. I detta sammanhang talar man om sekundär traumatisering eller viktimisering. Med detta menas den psykiska stress som uppstår till följd av att omgivningen reagerar på ett för offret negativt sätt efter brottet.

Omgivningens brist på förståelse kan förstärka eller förvärra brottsoffrets krisreaktioner. Det kan vara lika illa att bagatellisera eller nonchalera det inträffade som att förstora upp händelsen.” Utredningen lade fram olika förslag för att förbättra stödet och bemötandet av brottsoffer.¹²

Våren 2001 kom regeringens proposition *Stöd till brottsoffer*, vilken bygger på betänkandet. Propositionen presenterar en strategi för stöd till brottsoffer. Attitydförändringar, ökad kunskap och ett utvecklat samarbete mellan myndigheter samt mellan myndigheter och ideella organisationer är viktiga komponenter i den strategin. En ändring av socialtjänstlagen ålägger kommunerna ett tydligare ansvar för alla kommuninnevanare som utsätts för brott. Rätten till målsägandebiträde utvidgas och bland andra förslag kan nämnas en satsning på förbättrad information till brottsoffer både om själva rättsprocessen och om vilka organisationer som kan ge stöd och hjälp. Brottsofferutredningen hade föreslagit en lagstadgad möjlighet att förordna en särskild stödperson i mål om brott på vilket fängelse kunde följa. En stödperson skulle tillgodose målsägandes behov av ”personligt och kurativt stöd”. Det var inte fråga om att hantera rättsliga frågor. Sådana bör hanteras av ett målsägandebiträde. Som lämpliga stödpersoner föreslogs personer som rekommenderas av ideell organisation med brottsofferinriktad verksamhet. Regeringen avvisade förslaget och menade att ett kurativt stöd bäst kunde tillgodoses av målsägandes sociala nätverk, vänner och anhöriga. Man pekade också på de ideella organisationernas betydelse.¹³ Personer med funktionshinder nämndes inte särskilt vara i behov av stödet.

Det finns emellertid två exempel på lagstiftning av särskild betydelse för personer med funktionshinder: Lag om målsägandebiträde (SFS 1988:609) och bestämmelser om tolk enligt rättegångsbalken 5 kapitel 6-8 §§. Behovet av målsägandebiträde skall ”prövas utifrån en helhetsbedömning av målsägandens situation satt i relation till det brott målet gäller”. Omständigheter av personlig art som kan ha betydelse är ”förståndshandikapp, sjuklighet, depressioner till följd av brottet, beroendeställning ... eller att målsäganden är gammal eller ett barn”.¹⁴

Vid vissa funktionshinder finns sedan länge laglig möjlighet till tolkstöd. Det gäller för den som är döv eller stum eller eljest har så nedsatt hörsel eller talförmåga att tolk erfordras.¹⁵ ”Ibland the swåraste ransakningar äro wäl the som anställas öfwer theas brott, hwilka äro döfwä och dumba” citerar juristprofessorerna Per Olof Ekelöf och Robert Boman ur ett äldre verk om straffprocessen. Risken för missförstånd kan vara stor och därför bör man i regel förordna en tolk som behärskar teckenspråket.¹⁶

Det finns särskilda bestämmelser för rapportering av missförhållanden inom hälso- och sjukvården samt socialtjänsten. Den första nämner inte särskilt funktionshinder. Det är den förordning som stadgar om skyldighet att anmäla vissa allvarliga skador m.m. i hälso- och sjukvården. Denna regel, vanligen kallad *lex Maria*, kompletteras av *Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd. Anmälningsskyldighet enligt 5 § lagen (1996:786) om tillsyn över hälso- och sjukvården (Lex Maria) samt lokal avvikelshantering*.¹⁷

Det finns emellertid ett par exempel med tydlig koppling funktionshinder – misstänkt brottsliga handlingar. I slutet av nittio-talet fick socialtjänstlagen en ny paragraf som allmänt kalls *lex Sarah*. Den trädde i kraft 1 januari 1999. I den nya socialtjänstlagen, som trädde i kraft 1 januari 2002, har texten i 14 kap. 2 § följande lydelse:¹⁸

Var och en som är verksam inom omsorger om äldre människor eller människor med funktionshinder skall vaka över att dessa får god omvårdnad och lever under trygga förhållanden. Den som uppmärksammar eller får kännedom om ett allvarligt missförhållande i omsorgerna om någon enskild skall genast anmäla detta till socialnämnden. Om inte missförhållandet avhjälpas utan dröjsmål, skall nämnden anmäla förhållandet till tillsynsmyndigheten.

Första stycket gäller även inom motsvarande yrkesmässigt bedriven enskild verksamhet. Anmälan skall göras till den som är ansvarig för verksamheten. Den ansvarige är skyldig att utan dröjsmål avhjälpa missförhållandet eller anmäla detta till tillsynsmyndigheten.

Socialstyrelsen har utfärdat *Föreskrifter och allmänna råd om anmälan av missförhållanden i omsorger om äldre och funktionshindrade enligt 71 a § socialtjänstlagen (1980:620)*.¹⁹ När detta skrivs (våren 2002) är föreskrifterna ännu inte uppdaterade med hänvisning till den nya socialtjänstlagen. Anmälningsskyldigheten gäller service och omvårdnad som omfattas av socialtjänstlagen. Den förtydligas på följande sätt:

1 § Den som är anställd, uppdragstagare, praktikant eller motsvarande eller deltar i arbetsmarknadspolitiska åtgärder inom omsorgerna om äldre människor eller människor med funktionshinder är skyldig att, i enlighet med 71 a § socialtjänstlagen (1980:620), anmäla allvarliga missförhållanden. Detsamma gäller organiserade frivilligarbetande som är verksamma inom omsorgerna på uppdrag av kommunen.

Anmälan kan ske till personer som socialnämnden genom delegation gett uppgiften att ta emot anmälningar. Socialnämnden skall då alltid informeras. Anmälan kan också ske direkt till socialnämnden eller länsstyrelsen.

I slutet av föreskriften ges följande allmänna råd:

Om det finns anledning att anta att en inträffad händelse är brottslig, bör socialnämnden eller den som ansvarar för enskild verksamhet tillsammans med den enskilde eller dennes ställföreträdare ta upp frågan om polisanmälan skall göras.

Personer som får insatser enligt LSS är de med de svåraste funktionshindren och därmed åtföljande stora stödbehov. För LSS-verksamheter gäller inte lex Sarah utan i stället *Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om anmälan av personskada i verksamhet enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade*.²⁰

Ur Bakgrund

Huvudmännen har ett ansvar för att personer som erhåller insatser enligt LSS får erforderlig omvårdnad. I detta ansvar ligger även att se till att personer med funktionshinder får den hjälp de behöver av andra organ och myndigheter, t.ex. hälso- och sjukvården och polisen.

Föreskrifter

Om en person som omfattas av LSS allvarligt skadas i samband med verksamhet enligt den angivna lagen och skadan inte inträffar i hälso- och sjukvårdande verksamhet, skall anmälan om det inträffade göras till länsstyrelsen. Detsamma skall gälla om det inträffade inte orsakar allvarlig skada men det är uppenbart att risk för sådan skada har förelegat.

Det åligger den nämnd som är ansvarig för verksamheten att fullgöra anmälningsskyldigheten. Om skadan inträffar i enskild verksamhet som avses i 23 § LSS eller om risken för skada uppkommer i sådan verksamhet, skall anmälningsskyldigheten i stället fullgöras av den för verksamheten ansvariga huvudmannen.

Anmälningsskyldigheten gäller oavsett om skadan, eller risken för skada, uppkommer genom avsiktligt handlande eller genom olyckshändelse.

Liksom i föreskrifterna för lex Sarah kan det bli aktuellt att ta upp frågan om polisanmälan vid misstanke om brott. Det finns emellertid ett par anmärkningsvärda skillnader: Som framgår åläggs inte den enskilde, som är verksam inom LSS-verksamhet, samma anmälningsskyldighet som enligt

lex Sarah.²¹ Dessutom anser jag att ”skada” kan tolkas som en allvarigare eller grövre händelse än ”missförhållande”. Det kan ha till följd att en del misstänkt brottsliga handlingar inte uppmärksammas.

Den enskilde eller hans/hennes företrädare kan också anmäla missförhållanden till olika myndigheter som socialnämnd, länsstyrelse och justitieombudsmannen.

Slutligen kan nämnas att vissa ideella organisationer utbildar rättsombud. Exempel på sådana organisationer med särskild inriktning på personer med funktionshinder är Riksförbundet FUB (Föreningen för utvecklingsstörda barn, ungdomar och vuxna). Det var en av huvuduppgifterna för FUBs rättstrygghetsprojekt. Under projektiden utbildades trettio rättsombud.²²

Internationellt har ett ökat intresse för brottsoffrens situation fått ett auktoritativt uttryck i FN:s brottsofferdeklaration från 1985: *Deklaration om grundläggande rättsprinciper för offer för brott och maktmissbruk*. Brottsoffer skall ha tillgång till rättsväsendet och få upprättelse. De skall ha rätt till ersättning från gärningspersonen respektive kompensation från det offentliga samt stöd materiellt, medicinskt, psykologiskt och socialt från det offentliga och från frivilligorganisationer. Det kan särskilt nämnas att deklarationen i en punkt understryker vikten av att särskild uppmärksamhet skall ges de speciella behov (special needs) som bland annat personer med funktionshinder har.²³

Även Europarådet har 1985 tillkännagett sin inställning i brottsofferfrågan och utfärdat rekommendationer om brottsoffers ställning i det straffrättsliga och straffprocessuella förfarandet. Bland annat rekommenderas att polismän skall utbildas så att de bemöter brottsoffer med medkänsla. Polisen skall informera brottsoffret om vilken hjälp man kan få praktiskt, juridiskt och ekonomiskt liksom om resultatet av förundersökningen. När brottsoffer förhöras skall man särskilt beakta deras personliga situation, rättigheter och värdighet. Vårdnadshavare eller liknande bör om möjligt vara med vid förhör med barn, psykiskt sjuka eller handikappade. I en senare rekommendation av Europarådet uppmanas medlemsländerna att undersöka brottsoffers behov och kartlägga förekomsten av brott så att brottsofferprogram kan utvecklas. Ideella organisationer bör stödjas och man bör sträva efter att öka allmänhetens och myndigheternas medvetenhet om brottsoffers behov. Det finns också ett European Forum for Victim Services, som består av mer än tio europeiska organisationer varav en är den svenska Brottsofferjourernas Riksförbund. Forum har utfärdat olika dokument som *Statement of Victim's Rights in the Process of Criminal Justice (1996)*, *Social Rights of*

Victims of Crime (1998) och *Statement of Victims' Rights to Standards of Service (1999)*.²⁴

1.3. Godmanskap vid avsaknad av rättslig handlingsförmåga

Den 1 januari 1989 slopades omyndigförklaringsinstitutet helt genom 1988 års grundlagsreform och förändringar i föräldrabalken. Då utsträcktes rösträtten till alla svenska medborgare, bosatta i Sverige. Även personer med utvecklingsstörning och andra begåvningsmässiga funktionshinder är således fullvärdiga medborgare. Det är bara underåriga som numera enligt lag saknar rättslig handlingsförmåga. För personer över arton år är det lagreglerade godmanskapet ett sätt att stärka den enskildes ställning när man inte själv kan sörja för sin person. En sådan situation är ofta för handen vid svåra sjukdomar och funktionshinder.

Det finns många olika typer av gode män. I den här undersökningen avses med gode män de som är förordnade enligt föräldrabalken 11 kap. 4 §. Där stadgas följande:

Om någon på grund av sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller liknande förhållande behöver hjälp med att bevaka sin rätt, förvalta sin egendom eller sörja för sin person, skall rätten, om det behövs, besluta att anordna godmanskap för honom eller henne. Ett sådant beslut får inte meddelas utan samtycke av den för vilken godmanskap skall anordnas, om inte den enskildes tillstånd hindrar att hans eller hennes mening inhämtas.

Den gode mannen skall vara ställföreträdare för huvudmannen. Han eller hon skall omsorgsfullt fullgöra sina skyldigheter och alltid handla på ett sätt som bäst gagnar den enskilde. Det är ofta huvudmannen själv eller en anhörig som ansöker om godmanskap. För äldre människor kommer anmälan vanligen från socialtjänstens äldreomsorg. Tingsrätten beslutar om förordnandet. Samtycke fordras om det inte framgår av läkarintyg eller liknande att sådant inte kan inhämtas. Socialstyrelsen har utfärdat föreskrifter för läkarintyg, i de fall ett sådant anses nödvändigt, inför förordnande av godmanskap och förvaltarskap. Kraven på den gode mannen framgår av lagen. Till god man skall utses en rättrådig, erfaren och i övrigt lämplig man eller kvinna som är myndig och själv inte har förvaltare. I varje kommun finns en överförmyndare eller en överförmyndarnämnd som från och med 1 juli 1995 står under tillsyn av länsstyrelsen.²⁵

År 1985 uppgav en statlig utredning att totala antalet huvudmän i landet

var cirka 80 000. Det rörde sig då om cirka 20 000 personer med utvecklingsstörning, cirka 15 000 med olika psykiska besvär och cirka 45 000 långtidssjuka. Av de senare led hälften av åldersbetingade psykiska sjukdomar som åldersdemens eller demens i samband med åderförkalkning, andra psykiska sjukdomar eller cerebrovasculära sjukdomar.²⁶ Några aktuella uppgifter på nationell nivå finns inte.²⁷

Godmanskapet har kritiserats. ”De gode männens uppdrag ligger inte i fas med vår tid ... På den tiden alla utvecklingsstörda bodde på vårdhem gjorde deras förmyndare, den så kallade gode mannen, stor nytta. Men i dag behövs han inte längre.” Den salvan avfyrade Karl Grunewald, före detta medicinalråd vid socialstyrelsen, hösten 1998 i en debattartikel. Han berättar om personal på gruppboenden som allt oftare kan berätta om förmyndare som hindrar utvecklingsstörda att använda sina pengar på sådant som skulle kunna ge dem glädje och stimulans. Man misstänker också anhöriga, som tillika är gode män, för att vilja spara pengar till ett framtida arv. Grunewald förespråkar att de gode männens uppgifter i stället skulle fullgöras av personal, anhöriga, bankmän och överförmyndaren. Personalens viktiga roll betonas. ”Personalen har genomgående en gedigen utbildning. Genom den dagliga samvaron känner de den enskilde bäst. De har lärt sig tolka hans/hennes vilja, ofta med stöd av nya metoder att kommunicera. De följer den utveckling mot större självständighet som sker och kan successivt anpassa insatserna därefter. De bevakar bättre än någon annan den enskildes rättigheter.” Däremot ställs inga krav på den gode mannen. De får föga utbildning om sociala författningar eller om det tillstånd som motiverar ett godmanskap. Den ekonomiska relationen mellan den gode mannen och huvudmannen är också problematisk. ”Alltför många gode män ser sig endast i något slags kamrersfunktion för att lämna in årsredovisning till överförmyndaren och kvittera ut sitt arvode. De träffar sällan sin huvudman – och detta gäller särskilt dem som har många uppdrag, det finns gode män som har upp till 50. Lägg därtill att den utvecklingsstörde måste betala sin gode man med ett för denne – med hänsyn till de små ekonomiska marginalerna – betydande arvode.”²⁸

Grunewalds kritik av godmanskapet fick inte stå oemotsagd. Två ledande representanter för handikapporganisationen Riksförbundet FUB gick i svaromål. Allan Everitt, tidigare advokat och förbundsjurist, ansåg att Grunewalds resonemang inte håller. ”Visst skulle man önska mer aktiva åtgärder av vissa gode män”. Everitt föreslår att man skall utnyttja den nuvarande lagstiftningen och se till att de gode männen får utbildning. Det räcker inte med

de utbildningsdagar som FUB anordnar. Han föreslår också att de gode männen skall få ersättning av allmänna medel. Det rör sig ju om en handikappomsorg och sådana bör vara kostnadsfria. Även förbundsordföranden för Riksförbundet FUB Anna-Lena Krook anser att gode män behövs och att behovet snarast ökat genom de nya handikappreformerna. Båda betonar att gode män behövs för att stärka enskildas rättsliga ställning och bevaka att samhället fullgör sina förpliktelser.²⁹

Hösten 2001 utgav Socialstyrelsen rapporten *Intervjuundersökning om godmansinstitutet*. Den handlar om godmanskap för "äldre människor med kognitiva funktionsnedsättningar", det vill säga delvis samma personer som föreliggande studie. Några av slutsatserna är av särskild relevans, när jag senare diskuterar de gode männens förmåga att upptäcka missförhållanden och handla därefter. Jag tänker på slutsatserna om bristfälliga kunskaper bland gode män om socialtjänstlagen och LSS, att det saknas redskap för uppföljning av uppdragen att bevaka rätt och att sörja för person samt att överförmyndarverksamheten endast har begränsade resurser för tillsyn och utbildning/handledning av gode män.³⁰ I en bok, som framför allt handlar om nedsatt beslutsförmåga hos patienter inom sjukvården, pekar författarna också på stora brister hos de gode männen beträffande kunskaperna om aktuell lagstiftning och innebörden av godmanuppdraget. Man efterlyser allmänna råd från Socialstyrelsen.³¹

Våren 2002 har regeringen uppdragit åt en utredare att utvärdera 1995 års förmyndarskapsreform. I direktiven tas kritiken i massmedia mot godmanskap upp, hur verksamheten fungerar i praktiken, vilka krav som kan ställas på gode män.³²

1.4. Offentligt bemötande som förutsättning för upprättelse

Det finns således ett offentligt regelverk både inom sociallagstiftningen och inom lagstiftning gällande rättsprocessen, som försöker komma till rätta med situationer när medborgare råkar ut för olika typer av övergrepp och brottsliga handlingar. För dem med svåra funktionshinder finns också särskilda regler. De centralt givna reglerna kompletteras sedan vanligen med lokala föreskrifter och policydokument. Sedan är det de offentliga tjänstemännen och alla andra som arbetar i verksamheter för människor med funktionshinder liksom tjänstemännen inom rättsväsendet som skall förverkliga de politiska avsikterna på ett rättssäkert sätt och ge möjlighet till upprättelse.

Det är nu dags att närmare precisera undersökningens begrepp och ange hur de kommer att användas i fortsättningen. De är: brott och brottsoffer, funktionshinder, rättslig handlingsförmåga, offentligt bemötande och upprättelse.

1.4.1. Brotts och brottsoffer

Brottsbalkens 1 kap. 1 § ger följande definition av brott:

*Brott är en gärning som är beskriven i denna balk eller i annan lag eller författning och för vilken straff som sägs nedan är föreskrivet.
Lag (1994:458).*

Ordet brottsoffer har inte funnits länge i svenskan. Först 1970 har Svenska Akademiens ordboksredaktion belägg för ordets förekomst. Kommittébetänkandet *Brottsoffer. Vad har gjorts? Vad bör göras?* påpekar att det är ett ord som inte har en legal definition. Rättegångsbalken använder i stället den mer funktionella termen målsägande. Med målsägande menas ”den, mot vilken brott är begånget eller som därav blivit förnärad eller lidit skada”.³³ Däremot är termen brottsoffer vedertagen i juridisk doktrin. Enligt professor i processrätt Christian Diesen menas med brottsoffer i första hand ”en enskild person, som drabbats av skada (personskada, psykiskt lidande eller sakskada) till följd av ett brott”.³⁴

Jag har emellertid valt att utgå från en vidare definition av brott och brottsoffer som FNs brottsofferdeklaration från 1985 använder och som även inkluderar maktmissbruk. Syftet med deklarationen är att medlemsstaterna uppmanas att vidta nödvändiga åtgärder för att bland annat minska viktimisering och ge brottsofferstöd. Den har en tydlig koppling till mänskliga rättigheter. Brottsoffer definieras på följande sätt:³⁵

A. Offer för brott

1. *”Offer” innebär personer som, enskilt eller gemensamt, har lidit skada, inklusive fysisk eller psykisk skada, känslomässigt lidande, ekonomisk förlust eller väsentlig försämring av sina grundläggande rättigheter, genom handlingar eller underlåtelser som strider mot strafflagar som gäller i Medlemsstaterna, inklusive de lagar som förbjuder brottsligt maktmissbruk.*
2. *En person kan, enligt denna Deklaration, betraktas som ett offer, oavsett om förövaren är identifierad, gripen, åtalad eller dömd och oavsett familjrelationen mellan förövaren och offret. Termen ”offer” innefattar också, då så är lämpligt, nära släktingar eller anhöriga till det direkta offret och*

personer som har lidit skada då de ingripit för att bistå offer i trångmål eller för att förhindra brott.

3. De bestämmelser som återfinns häri ska gälla alla, utan åtskillnad, såsom ras, hudfärg, kön, ålder, språk, religion, nationalitet, politisk eller annan åsikt, kulturbetingad tro eller sedvänjor, egendom, härkomst eller familjeställning, etniskt eller socialt ursprung, och handikapp.

B. Offer för maktmissbruk

18. "Offer" innebär personer som, enskilt eller gemensamt, har tillfogats skada, inklusive fysisk eller psykisk skada, känslomässigt lidande, ekonomisk förlust eller väsentlig försämring av sina grundläggande rättigheter, genom handlingar eller underlåtelser som ännu inte utgör brott mot nationella strafflagar men av internationellt erkända normer rörande mänskliga rättigheter.

På svenska finns många ord förutom brott för handlingar som uppfattas som förnärmande för den enskilde eller beskriver handlingar som förorsakar skada hos personer. Jag tänker framför allt på ord som övergrepp och missförhållanden. Som nämnts ovan har vi numera i Sverige både lex Maria och lex Sarah för missförhållanden i sjukvården och socialtjänsten. Jag anser det rimligt att även sådana fenomen ryms inom den vidare brottsdefinitionen. I Socialstyrelsens föreskrifter med anledning av lex Sarah definieras allvarliga missförhållanden. Vi kan där återfinna det människorättsliga perspektivet i FN:s punkt 18 om maktmissbruk i formuleringarna om bemötande med krav på respekt för självbestämmande, integritet, trygghet och värdighet.³⁶

Med allvarliga missförhållanden avses ... övergrepp och brister i omsorgerna som utgör ett hot mot en enskilds liv, hälsa eller säkerhet, och ett bemötande av äldre och funktionshindrade som klart avviker från grundläggande krav på respekt för självbestämmande, integritet, trygghet och värdighet.

Övergrepp kan vara fysiska (t.ex. slag, nypningar och hårda tag), psykiska (t.ex. hot, bestraffningar, trakasserier, skrämnel och kränkningar), sexuella, och ekonomiska (t.ex. stöld av pengar eller ägodelar, utpressning och förskingring).

Brister i omsorgerna kan röra personlig hygien, mathållning, tand- och munhygien, och brister i den tillsyn som den enskilde får.

Återkommande brister i omsorgerna, som t.ex. beror på bristande arbetsrutiner, kan sammantaget utgöra allvarliga missförhållanden även om bristerna var för sig inte kan anses vara det.

En auktoritativ definition av missförhållanden för äldre i särskilda boenden (elder abuse in residential settings), som jag anser kan tillämpas även på personer med funktionshinder i allmänhet, finns i en rapport från ett äldreprojekt inom Europeiska kommissionen. Det engelska ord som används är "abuse" också kallat "mistreatment". Härmed avses "varje handling eller underlåtenhet från personals, anhörigas eller andra närståendes sida som innebär olämplig behandling eller som åsidosätter de boendes rättigheter och som den boende motsätter sig eller som man kan förvänta sig att de motsätter sig".³⁷ Vi ser här åter kopplingen till människorättsperspektivet.

Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om anmälan av personskada i LSS-verksamhet använder som synes termen personskada. Man förtydligar emellertid inte vad som skall avses med personskada.³⁸

Sammanfattningsvis använder jag vanligen ordsammanställningen "misstänkt brottsliga handlingar" när det inte är fråga om referat av forskare som själva använder en annan terminologi.

1.4.2. Funktionshinder

Begreppen funktionshinder och handikapp används ofta synonymt. Funktionshinder är idag det auktoritativa ordet för en egenskap hos individen som orsakas av någon skada, brist eller sjukdom. Handikapp avser de negativa följderna av den omgivande miljön i vid mening. Det är kopplat till situationen, inte en egenskap hos individen.³⁹ I den nya internationella handikappklassifikationen från WHO har man lämnat orsakskedjan skada, funktionshinder, handikapp och talar i stället om funktionstillstånd och funktionsnedsättningar avseende aktiviteter och delaktighet. Akronymen ICIDH (International Classification of Impairment, Disability and Handicap) från 1980 har nu ändrats till ICF och titeln lyder *International Classification of Functioning, Disability and Health*. På svenska är titeln *Klassifikation av funktionstillstånd, funktionshinder och hälsa*.⁴⁰

I den här undersökningen är det två funktionshinder som dominerar: utvecklingsstörning och demens. Demens är en sjukdom, som bland annat utmärks av kognitiva funktionshinder. Av praktiska skäl används i fortsättningen vanligen termen funktionshinder även om demens. Dessutom finns det ett mindre antal personer utan begåvningsmässiga funktionshinder och som i stället har olika psykiska och/eller fysiska funktionshinder. Vid databearbetningen används kategorierna Utvecklingsstörning, Demens och Psykiskt och/eller fysiskt funktionshinder.⁴¹

Prevalensen av utvecklingsstörning anges till 0,4 procent när en så kallad administrativ definition används. Den grundas på individens behov av stöd och hjälp men också på hur samhällets hjälpsystem är uppbyggt.⁴² En utvecklingsstörning är medfödd eller uppkommer under barn- och ungdomsåren. När motsvarande funktionshinder uppstår i vuxen ålder omnämns det i lagtexten som ”begåvningsmässigt funktionshinder”.⁴³ I engelskspråkig litteratur har amerikanerna tidigare vanligen använt termen ”mental retardation” och numera ”intellectual disability”⁴⁴ medan termen ”learning disability” används i Storbritannien⁴⁵ och ”developmental disability” i Canada.⁴⁶

Demenssjukdomen drabbar vanligen äldre. American Psychiatric Association uppger 1994 att prevalensen av Alzheimers demens är 2-4 procent av befolkningen över 65 år. I befolkningen över 85 år är prevalensen av demens av olika typer 20 procent eller mer.⁴⁷

1.4.3. Rättslig handlingsförmåga

Det finns många uppfattningar om personer med funktionshinder. Ibland är de diametralt motsatta. Det socialpolitiska arbetet styrs både av uppfattningen att de är svaga, att de behöver särskilt stöd och service för att kompensera funktionshinder och underlätta den dagliga livsföringen men också att de är starka, så att de själva kan begära det stöd de behöver och utöva inflytande över det stöd som ges. Man understryker också numera att de är medborgare som alla andra med rättigheter och skyldigheter som andra.⁴⁸

Men vi har inte alla förmåga och möjligheter att ta tillvara våra rättigheter. De människor, som den här studien handlar om, har inte denna förmåga. De har fått en god man som på olika sätt skall vara deras företrädare och bevaka deras intressen.

Förmåga eller kompetens är ett omdiskuterat och kontroversiellt begrepp när det gäller personer med funktionshinder. Inom handikappforskning och handikapprörelse anses det ofta politiskt inkorrekt att tala om inkompetens i samma andetag som funktionshinder. Inkompetensen anses inte vara ett attribut till individen utan något som skapas av omgivningen i vid mening. Det är samhällets attityder och organisation som inkompetensförklarar människor med funktionshinder.⁴⁹ Det finns naturligtvis en viss sanning i detta påstående. Historiskt sett har nedvärderande attityder stött ut människor med funktionshinder ur gemenskapen och de har inte bemötts med respekt och tilltro. Men det finns en risk att man kastar ut barnet med badvattnet om man blundar för den bristande förmåga som hos vissa är en

del av funktionshindret, en oförmåga att hävda sin rätt i olika sammanhang. För den här studien gäller det att få upprättelse efter brott.

I en bok om hur olika samhällen klassificerar individers kompetens beskriver sociologen Richard Jenkins kompetens i allmänna termer som förmågan eller potentialen för att fungera adekvat i det sammanhang man befinner sig som samhällsvarelse. Förmågan tas vanligen för given. Den är axiomatisk. Med det menas att så länge inte någon ifrågasätter den så är den förutsatt – både av andra men även av en själv. Personer med utvecklingsstörning kategoriseras på ett axiomatiskt sätt som inkompetenta, menar Jenkins. Historiskt har kompetensen mätts i förhållande till statistisk ”normalitet”. Den diskuteras ofta i relation till olika livsområden som ålder och levnadslopp. Barn anses vanligen mindre kompetenta än vuxna, men det är ett tillstånd som går över. Även äldre personer kan definieras som mindre kompetenta – de kan bli mer och mer fysiskt beroende och få olika kommunikativa och begåvningsmässiga funktionshinder. Då är det en avvikelse från det som tidigare varit ”normalt”. Antingen är det således fråga om ett övergående förstadium till ett kompetent tillstånd eller en förlust av vuxenkompetens. Detta kallar Jenkins en utvecklingsmodell för inkompetens.⁵⁰

Jenkins analyserar kompetensen i ett socialkonstruktivistiskt perspektiv. Jag vill emellertid hävda att i det här sammanhanget, när det gäller upprättelse efter brott, är det mer fruktbart att se (in)kompetens eller (o)förmåga som en egenskap hos individen. Låt oss titta på några definitioner av utvecklingsstörning och demens, det vanligaste funktionshindret respektive sjukdomen hos undersökningens huvudmän, och se hur förmågan behandlas där.

I den amerikanska manualen *Mental retardation. Definition, classification, and systems of supports* ges följande allmänt använda definition av utvecklingsstörning:⁵¹

Utvecklingsstörning innebär avsevärda begränsningar i nuvarande funktion. Den karakteriseras av en begåvningsmässig funktion som är avsevärt under medelvärdet och som finns samtidigt med likartade begränsningar i två eller flera av följande tillämpliga områden av anpassningsförmågor: kommunikation, personlig omvårdnad, boende, sociala färdigheter, utnyttjande av samhälleliga resurser, beslutsförmåga; förmåga att sköta sin hälsa och att leva säkert, begreppslig förmåga kopplad till skolgång, förmåga till fritidsnöjen och aktiviteter, arbete. Utvecklingsstörning manifesterar sig före 18 års ålder.

En begränsning av begåvning behöver i sig inte innebära en begränsning av olika anpassningsförmågor (adaptive skills). Det är först när det föreligger sådana begränsningar på minst två områden som man talar om en utvecklingsstörning. Anpassningsförmågorna är grundläggande för att kunna fungera i det dagliga livet och brister av olika slag innebär behov av stödinsatser från familjen eller det – mer eller mindre - offentliga stödsystemet. Manualen använder begreppet kompetenser (competencies) synonymt med förmågor (capabilities). De utgörs av begåvning plus anpassningsförmågor. För den här undersökningen anser jag att de mest betydelsefulla anpassningsförmågorna är kommunikation och social förmåga. Under begreppet kommunikation räknar manualen upp olika färdigheter som förmågan att förstå och ge information genom det talade eller skrivna ordet eller genom andra symboler, att förstå och/eller uppfylla en begäran. Under begreppet social förmåga räknas ett stort antal färdigheter upp. Det kan till exempel röra socialt utbyte med andra individer, att ta initiativ och agera tillsammans, att reagera på olika situationsbetingade signaler eller tecken, att hantera krav från andra, göra val, förstå ärlighet och rättfärdighet.⁵²

Ett begåvningsmässigt funktionshinder kan också uppkomma i vuxen ålder till följd av skada eller sjukdom. Många huvudmän har en demenssjukdom. En allmänt använd definition av demens ger *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM.IV)*:⁵³

Det utmärkande för en demens är utvecklingen av multipla kognitiva brister som inkluderar minnesförsämring och åtminstone en av följande kognitiva störningar: aphasia [språkstörning], apraxia [försämrade förmåga att utföra rörelser trots intakt motorisk förmåga], agnosia [oförmåga att känna igen och identifiera objekt trots intakt sinnesfunktionsförmåga] eller en störning att utföra uppgifter. De kognitiva bristerna måste vara tillräckligt svåra så att de orsakar försämring i yrkesliv eller social funktion och måste innebära en avvikelse från en tidigare högre funktionsnivå.

Även för de här personerna är en bristfällig kommunikationsförmåga liksom social förmåga av relevans i brottsoffersammanhang.

Man kan emellertid ha en begränsning i kommunikationsförmågan eller den sociala förmågan av andra orsaker. Det kan till exempel röra sig om olika talsvårigheter eller hörselskador. Vid en svår psykisk sjukdom kan man ha en förändrad verklighetsuppfattning. I den här undersökningen verkar sådana kommunikationssvårigheter finnas hos flera personer i kategorin Psykiskt och/eller fysiskt funktionshinder.

Innan jag relaterar kompetensen till brott- och brottsoffersammanhang vill jag nämna att i rättsvetenskaplig forskning är den förmåga som hittills beskrivits bara en form av kompetens, den som kräver att man äger fullständig mental förmåga att ta hand om sina rättsliga angelägenheter. Legal kompetens kan till exempel också vara makt att stifta lagar, men alla olika sorters legal kompetens förutsätter denna grundläggande rättsliga handlingsförmåga.⁵⁴ För denna undersökning gäller att den enskilde måste ha förmåga, själv eller med stöd av andra, att hitta rätt och göra sig hörd och sedd i samhällsmaskineriet, både inom rättsväsendet men även inom det offentliga stödsystemet, om man behöver hjälp efter att ha utsatts för någon kränkande behandling.

Den enskildes förmåga att minnas och kommunicera relevant information är nödvändig för rättssäkerheten i förundersökningar och domstolsarbete, påpekar de australiensiska forskarna Keilty och Connelly. Personer med lätt utvecklingsstörning anses ha större svårigheter än andra utan sådant funktionshinder att förvärva, behålla och få tillbaka information från minnet. De anses också lätta att suggerera, ha en tendens att samtycka till vad som sägs och att fabulera.⁵⁵ Även juristen Richard Bonnie tar upp den rättsliga handlingsförmågan hos personer med utvecklingsstörning i en artikel i samlingsvolymen *The criminal justice system and mental retardation*. Artikeln handlar visserligen om tilltalade i rättsprocessen men jag anser att många av hans resonemang är tillämpliga även på brottsoffer med utvecklingsstörning eller någon annan form av begåvningsmässigt funktionshinder som påverkar förmågan. Kompetensfrågan är aktuell under hela rättsprocessen från den första kontakten med polisen till domstolsavgörandet. Förmågan har betydelse för karaktären och kvaliteten i kommunikationen mellan den enskilde och representanten för rättsväsendet. För Bonnie är essensen i rättslig förmåga just att kunna bistå rättsväsendet med nödvändig information.⁵⁶

Emellertid upptäcks inte alltid funktionshinder som har rättslig relevans. En sådan bristfällig identifikation innebär att den enskildes medborgerliga intressen hotas, menar Bonnie. Otillräcklig förmåga är emellertid svår att upptäcka. Det är väl känt att personer med utvecklingsstörning har en tendens att försöka dölja sitt funktionshinder. Kulturanthropologen Robert Edgerton talar om en ”duktighetskappa” som många personer med utvecklingsstörning tar på sig. Det kan då verka som om de förstår vad exempelvis advokaten säger, de svarar som de tror att advokaten vill, de är duktiga.⁵⁷

Sammanfattningsvis kan det funktionshindrade brottsoffret förmåga att agera hindras av åtminstone tre faktorer: kommunikationsproblem, social inkompetens och av en duktighetskappa.

Det behövs också förmåga att bearbeta svåra händelser. Christian Diesen beskriver brottsoffrets reaktioner. Att utsättas för brott kan vara en svår påfrestning med långvariga konsekvenser. Upplevelsen går ofta genom fyra stadier: chock, reaktion, bearbetning och nyorientering. Under chockfasen, som vanligen är över inom ett dygn, kan man vara förvirrad och ha svårt att handla rationellt. Under reaktionsfasen minskar förvirringen men då kan i stället smärtan komma. Under kanske en månad eller längre kan offret känna hat, ångest och sorg. Då är det också vanligt att brottsoffret försöker förtränga eller bagatellisera det som hänt. I nästa fas försöker man bearbeta sina känslor och om förloppet är utan komplikationer kommer offret över i den sista nyorienteringsfasen, då man steg för steg återvänder till sitt vanliga liv.⁵⁸ Ett begåvningsmässigt men även psykiskt funktionshinder som påverkar förmågan att hantera sådana kriser kan försvåra för den enskilde att ta sig igenom dessa faser.⁵⁹

1.4.4. Offentligt bemötande

I en forskningsrapport till Bemötandeutredningen ger sociologen Dimitris Michailakis en kunskapsöversikt om bemötande av personer med funktionshinder. Han påpekar att begreppet ”bemötande” ligger närmare begreppet ”beteende” än begreppet ”attityd”. En del forskare innefattar begreppet beteende i begreppet attityd. Det vill säga attityder innefattar också själva bemötandet i form av ord och handling. Michailakis själv förefaller ansluta sig till en definition av attityd som liktydig med ”benägenheten att bemöta välvilligt eller ovänligt ett objekt, en person, institution eller händelse”. Han håller därmed bemötandet åtskilt från attityderna.

Förhållandet mellan attityder och beteende är omdiskuterat. De forskare, som Michailakis refererar, undersöker hur attityder påverkar beteendet, inte tvärtom. Vissa forskare menar att ett sådant samband inte finns, andra pekar på ett visst samband. Flera påpekar att attityder inte ensamma påverkar beteendet. Det sociala handlandet bestäms även av sociala och strukturella faktorer. Michailakis refererar också olika åsikter om hur bemötandet kan förändras: utbildning, information men också interaktion. Det måste finnas samverkan och ett ömsesidigt engagemang. Han avslutar emellertid med att säga att vissa forskare menar att sådana åtgärder inte har någon effekt på attityderna.⁶⁰

I själva slutbetänkandet *Lindqvists nia – nio vägar att utveckla bemötandet av personer med funktionshinder* talas uttryckligen om attityder och bemötande. De nio vägarna visar sedan på olika handlingsalternativ för att förbättra både det kollektiva bemötandet och det individuella bemötandet så att den enskildes ställning gentemot myndigheter och andra offentliga organ förbättras.⁶¹ Betänkandet ligger till grund för propositionen *Från patient till medborgare - en nationell handlingsplan för handikappolitiken*.⁶² Det offentliga bemötandet sker på tre nivåer: en kollektiv, en organisatorisk och en individuell. På den kollektiva nivån avspeglas ”den nationella synen på vilka rättigheter människor med funktionshinder har”. Det faktiska beteendet uttrycks exempelvis i lagar, föreskrifter och andra offentliga dokument. Den andra nivån ”handlar om hur enskilda förtroendevalda, chefer, handläggare och annan personal i myndigheter och annan offentlig verksamhet uppfattar och tolkar handikappolitiken - och lagstiftningen och de värderingar och intentioner som dessa bygger på”. Den tredje nivån ”uppmärksammar förmågan att uttrycka respekt i det individuella mötet.”⁶³

Psykologen Lars-Christer Hydén ser möten mellan människor ur ett kommunikativt och interaktivt perspektiv. ”Ordet bemötande antyder att den ena parten i ett möte förhåller sig aktivt till den andre”. Den professionella relationen innebär att bemöta, inte bara att möta en annan människa. Vi har alltså ”en utpräglad asymmetrisk relation mellan hjälpare och hjälpsökande.”⁶⁴ Jag vill understryka att den asymmetrin innebär en sned maktrelation. I offentligt reglerad verksamhet som vård, omsorg och rättsväsende är den som får stöd och hjälp beroende av den som förmedlar detta stöd genom myndighetsutövning eller själv ger det.⁶⁵

1.4.5. Upprättelse

En utgångspunkt för studien är att det offentliga bemötandet är av betydelse för upprättelse när brott har begåtts och på sikt också kan ha en brottsförebyggande effekt. En aktuell tolkning av begreppet upprättelse kan vi finna i regeringens proposition *Ersättning för ideell skada*. Man föreslår en ändring i skadeståndslagen så att ersättning blir möjlig när någon ”allvarligt kränker någon annan genom angrepp mot dennes person, frihet, frid eller ära”. Personskada kan bland annat innebära ”fysiskt och psykiskt lidande av övergående natur (sveda och värk) eller av bestående art (lyte eller annat stadigvarande men) samt särskilda olägenheter till följd av skadan”. Justitieminister Bodström påpekar att kränkningersättning förutsätter en brottslig handling som innebär ett ”angrepp på den skadelidandes personliga integritet, här närmast dennes privatliv och människovärde.

Kränkningersättningen avser att kompensera känslor som den kränkande handlingen har framkallat hos den skadelidande, såsom rädsla, förnedring, skam eller liknande som inte tar sig sådana medicinska uttryck att det föreligger en personskada. Det ligger visserligen i sakens natur att själva kränkningen inte kan suddas ut genom ersättning i pengar. Ersättningen kan dock lindra verkningarna av kränkningen. Den kan bidra till att den skadelidande får upprättelse för den förnedrande och kränkande handlingen och därmed också bidra till att återställa självrespekten och självkänslan.”⁶⁶ Rättsordningen vill på detta sätt tillhandahålla en väg till upprättelse, när en brottslig handling skett.

Enligt den så kallade upprättelsefunktionsteorin har det ansetts vara motiverat att den som kränkts genom ett brott skall kunna få upprättelse genom att brottslingen blir dömd och straffad. Upprättelsefunktionsteorin härstammar således i brottsoffrets urgamla rätt att utkräva vedergällning, hämnd för en begången oförrätt.⁶⁷ Själva det faktum att en misstänkt brottslig handling uppmärksammas av rättsystemet kan också i sig ha en upprättelsefunktion. Psykoterapeuten Valerie Sinason har behandlat barn och vuxna personer med utvecklingsstörning som utsatts för olika övergrepp. Hon anser att om ett lands rättsväsende ställer upp för dig som medborgare och konstaterar att du har blivit behandlad på ett olagligt sätt så har detta i sig ett terapeutiskt värde.⁶⁸

Huruvida de personer, som den här studien handlar om, verkligen upplever sig ha fått upprättelse efter brott kan inte bedömas. Som framgår av kapitel 3 används en indirekt metod, brottsoffren själva har inte tillfrågats. Jag får därför nöja mig med en beskrivning av brottsoffren och de misstänkt brottsliga handlingar de utsatts för, hur det offentliga bemötandet tett sig därefter och utifrån de vunna resultaten göra en bedömning av hur det offentliga bemötandet kan tänkas ge förutsättningar för upprättelse.

¹ Se t.ex. Prop. 1992/93:159; Prop. 1993/94:218 Prop. 1999/2000:79. Se även t.ex. Ericsson, 1997, Lewin, 1998, Ringsby, 1999 och Tideman, 2000.

² Diesen, 1995, sid. 33.

³ Hallerfors, 1999, cit. sid. 27 f.

⁴ Bjereld, 1999.

⁵ Frändberg, 1986, sid. 30-32.

⁶ Prop. 1999/2000:79, cit. sid. 24.

⁷ SOU 1998:40, se särskilt kapitel 6-8. Om brottsskadeersättning i EU, se Mikaelsson och Wergens, 2001.

⁸ Prop. 2000/01:79, sid. 13.

- ⁹ Lewin, 1998.
- ¹⁰ SOU 1999:21, sid. 11.
- ¹¹ SOU 1998:48, sid. 23-32, cit. sid. 28.
- ¹² SOU 1998:40, cit. sid. 76 och 81.
- ¹³ SOU 1998:40, sid. 59, 121-134; Prop. 2001/01:79, sid. 40-42, cit. sid. 41. Om socialtjänstens ansvar för brottsoffer, se socialtjänstlagen (SFS 2001:453) 5 kap. 11§.
- ¹⁴ Prop. 1989/90:158, sid. 11.
- ¹⁵ Tolkar används särskilt när endera parten inte behärskar svenska språket.
- ¹⁶ Ekelöf och Boman, 1990, sid. 152.
- ¹⁷ SOSFS 1996:23.
- ¹⁸ En ny socialtjänstlag (SFS 2001:453) trädde i kraft 1 januari 2002. Där återfinns paragrafen i kapitel 14 2 §. I den tidigare socialtjänstlagen (SFS 1980:620) återfanns texten i 71a §.
- ¹⁹ SOSFS 2000:5.
- ²⁰ SOSFS 1996:17.
- ²¹ Wannberg, 2002.
- ²² Hermansson, 1996; FUB Kontakt, 2001, sid. 9.
- ²³ United Nations General Assembly, 1985. Den engelska rubriken är UN Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. Den svenska översättningen är gjord av Brottsoffermyndigheten 2002.
- ²⁴ SOU 1998:40, sid. 79 f.; Wergens, 1999; Se även Lindgren m.fl., 2001, del II.
- ²⁵ Grauers, 1994; Fälldin, 2001; Kennborn, 2001, sid. 12-16; Dir. 2002:55 om utvärdering av 1995 års förmyndarskapsreform.
- ²⁶ Grauers, 1994, sid. 97 f.
- ²⁷ Anita Wickström, 2002.
- ²⁸ Grunewald, 1998.
- ²⁹ Everitt, 1998; Krook, 1998.
- ³⁰ Kennborn, 2001.
- ³¹ Lantz m.fl., 1998, sid. 125. Se även Wikström, 1997. Wikström behandlar gode mäns inflytande i medicinska frågor. I en intervjuundersökning med sjukvårdspersonal fann hon att det ”i princip” inte förkom någon kontakt mellan vårdpersonalen och den legale ställföreträdaren.
- ³² Dir. 2002:55.
- ³³ SOU 1998:40, sid. 73 f.
- ³⁴ Diesen, 1995, sid. 29.
- ³⁵ United Nations General Assembly, 1985.
- ³⁶ SOSFS 2000:5.
- ³⁷ The European Commission’s PACTE Program, 1997 enligt Saveman m.fl., 1999, sid. 45. Den engelska texten i citatet lyder ”any action or negligence on the part of staff, relatives or relevant other which constitutes inappropriate treatment or which violates the rights of residents and to which the resident objects or could reasonably be expected to object”.
- ³⁸ SOSFS 1996:17. Länsstyrelsen i Uppsala län fullgör sin tillsynsskyldighet över länets omsorger om äldre och funktionshindrade bland annat genom enkäter till socialnämnder och enskilda verksamheter. De olika instanserna ombeds fördela gjorda anmälningar på följande kategorier ”övergrepp eller brister i omsorgerna”: fysiska, psykiska, sexuella, ekonomiska och annat. Hedström, 2002.

- ³⁹ Se t.ex. Prop. 1992/93:159, sid. 52 f.
- ⁴⁰ WHO, 2001. En svensk översättning väntas år 2002. Se Socialstyrelsen www.sos.se.
- ⁴¹ Se nedan avsnitt 3.2.5.
- ⁴² Sonnander, 1997, sid. 12 f.
- ⁴³ Lag om stöd och service till vissa funktionshindrade (SFS 1993:387) 1 §.
- ⁴⁴ American Association on Mental Retardation, 1992; Conley m.fl., 1992; Keilty och Connelly, 2001.
- ⁴⁵ Williams, 1995.
- ⁴⁶ Sobsey, 1994.
- ⁴⁷ American Psychiatric Association, 1994, sid. 137.
- ⁴⁸ Lewin, 1998; Barron m.fl. 2000.
- ⁴⁹ Se t.ex. Jenkins, 1998.
- ⁵⁰ Jenkins, 1998, sid. 1-5.
- ⁵¹ American Association on Mental Retardation, 1992, sid. 5-14, 35-41, cit sid. 5 (min översättning). Den engelska texten lyder: "Mental Retardation. Definition, Classification, and Systems of Supports. Mental retardation refers to substantial limitations in present functioning. It is characterized by significantly subaverage intellectual functioning, existing concurrently with related limitations in two or more of the following applicable adaptive skill areas: communication, self-care, home living, social skills, community use, self-direction, health and safety, functional academics, leisure, and work. Mental retardation manifests before age 18." Se även DSM-IV utgiven av American Psychiatric Association, 1994, sid. 39-46 och ICD-10 utgiven av WHO, 1992, sid. 369 f.
- ⁵² American Association on Mental Retardation, 1992, sid. 40. Se även Sonnander, 1997, sid. 16.
- ⁵³ American Psychiatric Association, 1994, sid. 133-139 (min översättning). Den engelska texten lyder: "Dementia: The essential feature of a dementia is the development of multiple cognitive deficits that include memory impairment and at least one of the following cognitive disturbances: aphasia, apraxia, agnosia, or a disturbance in executive functioning. The cognitive deficits must be sufficiently severe to cause impairment in occupational or social functioning and must represent a decline from a previously higher level of functioning."
- ⁵⁴ Spaak, 1994.
- ⁵⁵ Keilty och Connelly, 2001.
- ⁵⁶ Bonnie, 1992.
- ⁵⁷ Bonnie, 1992; Edgerton, 1967.
- ⁵⁸ Diesen, 1995, sid. 37-40.
- ⁵⁹ Renck, 1997.
- ⁶⁰ Michailakis, 1998, särskilt sid. 43-49, cit. sid. 44.
- ⁶¹ SOU 1999:21.
- ⁶² Prop. 1999/2000:79.
- ⁶³ SISUS, 2001, cit. sid. 5 f.
- ⁶⁴ Hydén, 2001, cit. sid. 49 och 52.
- ⁶⁵ Lewin, 1998, kapitel 3.
- ⁶⁶ Prop. 2000/01:68, cit. sid. 8 och 48.
- ⁶⁷ Bring, 1995, sid. 168.
- ⁶⁸ Sinason, 1992, sid. 311.

Kapitel 2. **Forskning om personer med funktionshinder som brottsoffer**

Under senare decennier har brottsoffrens situation blivit alltmer uppmärksam i forskningen. Begreppet viktimologi betyder läran om offret. Forskarna är inte överens om vem som först myntade begreppet. Advokaten Benjamin Mendelsohn, som verkade som försvarsadvokat i Bukarest under 1930-talet, men även den amerikanske psykiatern Fredrik Werthram anses vara begreppets upphovsman. Sociologen Malin Åkerström har gjort en litteraturstudie över svensk och internationell brottsofferforskning. Utvecklingen av publicerade artiklar har följts i Sociological Abstracts mellan åren 1970 och 1994. Publikationsfrekvensen går stadigt uppåt och i slutet av 1980-talet sker ”ett näst intill lavinartat uppsving”. Den offerorienterade forskningen finns i en rad olika tidskrifter och det finns också sådana som fokuserar speciella offergrupper och brott såsom barnmisshandel och våld mot kvinnor.¹

Kvinnovåldsforskningen har utvecklats starkt både i Norden och internationellt sedan 1970-talet. En stor omfångsundersökning om kvinnovåld i Sverige publicerades 2001 och bär den illustrativa titeln *Slagen dam*.² Från 1980-talet och framåt har flera nordiska rapporter producerats om äldre³ och barn. Ett färskt exempel på forskning om barn är *Sexuella övergrepp mot barn* av professorn i processrätt Christian Diesen och medarbetare.⁴

Malin Åkerströms genomgång av den internationella brottsofferlitteraturen tar inte upp något arbete som handlar om brott mot personer med funktionshinder. Det gör inte heller psykologen Magnus Lindgrens rapport 1997 till Brottsoffermyndigheten *Brottsofferarbetet i Sverige – en kunskapsöversikt*. Han påpekar att huvuddelen av projekten i kartläggningen fokuserar kvinnor och barn som utsatts för misshandel och sexuella övergrepp. Sådan forskning behövs även fortsättningsvis men dessutom behövs mer forskning kring särskilt utsatta grupper som exempelvis äldre och handikappade. Även i ett senare arbete tillsammans med andra medarbetare påpekas bristen på sådan forskning.⁵ I den stora kvinnovåldsrapporten *Slagen dam* finns två frågor om förekomst av funktionshinder. Svaren på dessa frågor redovisas inte.⁶ I redogörelsen för samtal angående personer som inte ville eller kunde delta, uppges också att en kvinna var ”så gravt förståndshandikappad” att hon

inte kunde delta. En annan kvinna hade synnedsättningar som gjorde att hon inte kunde läsa enkäten.⁷

Folkhälsoforskaren Barbro Renck har satt in brottsofferproblematiken i ett folkhälsoperspektiv och bland annat studerat hälsoeffekterna av misstänkt brottsliga handlingar. Hennes egna resultat bekräftar vad många forskare funnit tidigare: Brott förorsakar ofta svåra psykiska problem. Dessa kan sammanfattas som posttraumatiskt stressyndrom. Hon belyser också svårigheten att få upprättelse efter brott. Negativa attityder i rättsväsendet, vården och omgivningen i övrigt leder till sekundär viktigmisering.⁸

I arbeten om äldre, både svenska och internationella, tas även förekomsten av funktionshinder upp. I en internationell litteraturgenomgång nämns att övergrepp i hemmet särskilt begås mot äldre som också har fysiska och psykiska funktionshinder.⁹ Det bekräftas av svenska studier. Omvårdnadsforskaren Britt-Inger Saveman har gjort flera studier om våld mot äldre. I en som avser våld mot äldre i särskilda boenden uppger Saveman och medarbetare att nästan samtliga brottsoffer hade funktionshinder, handikapp eller sjukdom.¹⁰ I SCBs (Statistiska centralbyrån) rapport *Äldres levnadsförhållanden 1980-1998* uppmärksammas den särskilda sårbarheten hos personer som inte bara är äldre utan också sjuka eller rörelsehindrade.¹¹ Socionomen och psykoterapeuten Hjelde Eriksson har gjort en omfångsundersökning i Umeå kommun. Bland hennes informanter finns det kvinnor som behövt hjälp med att besvara hennes enkät. De har varit utsatta för flera olika eller upprepade incidenter och har dessutom i högre grad sjukdomar eller olika former av funktionshinder eller handikapp. Eriksson tolkar detta som att dessa kvinnor har en särskild utsatthet och sårbarhet som brottsoffer.¹²

Vad vet vi då i övrigt om personer med funktionshinder i Sverige som utsätts för brott? I stora befolkningsurvalsundersökningar som Statistiska centralbyrån gör av levnadsförhållanden (ULF-undersökningar) har man också gjort offerundersökningar sedan 1970-talet. Ett representativt urval av befolkningen tillfrågas om de själva eller någon annan person i deras hushåll varit utsatta för brott under en viss tidsperiod. Här nämns emellertid inget om personer med funktionshinder. Socialmedicinaren Jan Halldin anser att utsatta grupper (han syftar främst på hemlösa och personer med psykiska funktionshinder) sällan kommer med i de förhållandevis små urvalen och även om de gör det så skulle de hamna i bortfallsurvalet.¹³ Forskningsrådet för Arbetsliv och Socialvetenskap (FAS) tar upp problematiken i sitt *Program för forskning om funktionshinder och handikapp*. Man anser att de i Sverige existerande databaserna för longitudinella studier endast innehåller mycket

litet information av intresse för forskning om funktionshinder och handikapp. Populationerna är ofta små och därmed aktualiseras en betydande etisk problematik vid upprättandet av databaser.¹⁴ Jag vill tillägga att dessa luckor i den offentliga statistiken också skulle kunna tyda på ett ointresse från politiskt håll att genom systematisk datainsamling få kunskap om levnadsförhållanden för personer med funktionshinder.

Den vanligaste källan för analys av brottslighet är statistiken över polisanmälda brott, det vill säga man räknar handlingar och inte personer. Antalet anmälda brott har sexdubblats under de senaste femtio åren. Det finns emellertid betydande mörkertal. Den dolda brottsligheten varierar mellan olika brottstyper och anses särskilt vanlig vid misshandel och mindre allvarliga sexualbrott. Bland de ca 1,2 miljoner anmälda brotten dominerade tillgreppsbrott år 2000 med närmare 60 procent. Misshandelsbrott och sexualbrott utgjorde tillsammans 12 procent. Bland övriga brott finns narkotikabrott och trafikbrott.¹⁵ Vissa brottskoder vid anmälning av brott anger om offret har ett funktionshinder. Exempel på koder är stöld utan inbrott i bostad hos handikappad, rån med respektive utan skjutvapen mot handikappad inomhus respektive utomhus samt bedrägeri mot handikappad.¹⁶ År 1999 rapporterades 168 rån mot handikappad totalt i landet, år 2000 103 rån och år 2001 89 rån (preliminär uppgift). Rapporterade stölder utan inbrott, i bostad hos handikappad för motsvarande år är 3 715, 3 144 och 3 173. Bedrägeri mot handikappad för motsvarande år är 319, 384 och 298.¹⁷

Svensk brottsofferforskning har hittills i mycket liten grad direkt fokuserat personer med funktionshinder av olika slag. MarieLouise Strand vid Centrum för vårdvetenskap i Lund är ett av undantagen. Hon har skrivit ett examensarbete i omvårdnad *Våld i omsorgen om psykiskt utvecklingsstörda. En kartläggningsstudie relaterad till personal*. Där har hon beskrivit våldssituationer inom omsorgen om vuxna personer med utvecklingsstörning i gruppboende och i daglig verksamhet i en medelstor svensk kommun. Resultaten visar att 35 procent av personalen uppger att de hade varit med om eller själv använt våld mot en utvecklingsstörd vårdtagare under ett år.¹⁸

Vid sociologiska institutionen i Uppsala forskar Astrid Kubis (när detta skrivs våren 2002) om brottsliga handlingar mellan personer med utvecklingsstörning. Hon har intervjuat personal i gruppboende och kommer till slutsatsen att gruppboendet är en rättsfri zon. Det finns brister i rättstryggheten när många misstänkt brottsliga handlingar ses som vardagshändelser och inte prövas rättsligt. Enligt hennes resultat har någon form av övergrepp

förekommit i de flesta av de undersökta gruppbofastäderna. Elaka ord var vanligast men även stölder, hot om våld liksom fysiskt våld som sparkar och slag. Offren kunde vanligen inte försvara sig och det var vanligt att övergreppen upprepades. Det var däremot ovanligt att övergreppen anmäldes.

Kubis förklarar resultaten bland annat med hänvisning till den rådande omsorgsideologin. Den innebär att personer med utvecklingsstörning som kollektiv har rättigheter gentemot samhället men de ses inte som enskilda personer med rättigheter gentemot varandra. Gruppbofastaden har också sina egna regler för hur människor får behandla varandra, personalen betraktar ibland personerna i gruppbofastaden som en familj. Kubis menar att den inställningen banar väg för synsätt som: ”det vet väl alla, att syskon bråkar och slåss...” Personalen kunde säga att den som begick övergreppen gjorde det för att ”han eller hon mådde dåligt eller inte kunde förstå att de andra fick ont när de blev nypna”. Personalen ser således inte förövaren som en brottsling och därmed blir inte heller den drabbade erkänd som brottsoffer. De blir osynliga brottsoffer. I massmedia finns en liknande syn. Där upprörs man särskilt när en person med utvecklingsstörning har utsatts för brott av personal, eftersom gärningspersonen har utnyttjat dennes försvarslöshet. Kubis menar att man inte tar lika hårt på brott som sker mellan personer med utvecklingsstörning. Frågan är emellertid om det gör någon skillnad för offret vem som är förövaren. För offret blir konsekvenserna av våldet desamma.¹⁹

Utanför högskolan har ett par handikapporganisationer intresserat sig för brottsofferfrågor. Snorre Hermansson vid Riksförbundet FUB (Föreningen för utvecklingsstörda barn, ungdomar och vuxna) har skrivit en rapport från projektet *Rättstrygghet för personer med utvecklingsstörning*. I projektet har man haft rikliga kontakter med personer med utvecklingsstörning, deras anhöriga och personal. Arbetsmetoden har varit rådgivning per telefon och brev, utbildningsverksamhet, myndighets- och massmediakontakter samt produktion av informations- och utbildningsmaterial. Man har funnit en särskild utsatthet eftersom utvecklingsstörning innebär att personerna inte alltid kan tillvarata sina rättigheter, både i situationer som innebär kränkningar och övergrepp men även i rättsväsendet.²⁰ Från handikapporganisationen Forum – kvinnor och handikapp presenterade Kerstin Finndahl våren 2001 rapporten *Våga se. En studie om förekomsten av våld mot kvinnor med funktionshinder*. Tolv kvinnor med olika funktionshinder samt representanter för olika organisationer med erfarenheter av våldsutsatta kvinnor har intervjuats.²¹

Utanför Sverige är det vanligare att forskare behandlar problematiken kring brottsoffer med funktionshinder. Litteratursökningar med sökorden ”disability and abuse” leder både till tidskrifter som handlar om funktionshinder i allmänhet men mycket ofta till sådana som särskilt behandlar utvecklingsstörning. En hel del artiklar återfinns i tidskrifter som förutom övergrepp är inriktade på barn, kvinnor eller äldre.²² Artiklarna analyserar orsaker och effekter av brott men ger också vanligen praktiska råd om stöd till brottsoffer och brottsprevention. Nämnas kan också att Elsebeth Kirk Muff vid Socialt Udviklingscenter SUS i Danmark har gjort en genomgång av litteratur om sexuella övergrepp mot personer med funktionshinder för perioden 1980-2001.²³

Nedan följer två avsnitt om förekomsten av brott mot personer med utvecklingsstörning, vilket är det funktionshinder som framför allt redovisas, respektive orsaker till den funna ökade risken att utsättas för brott. Litteraturen är vald för att belysa undersökningens frågeställningar. Kapitlet avslutas med en redogörelse för forskning som hävdar att personer med funktionshinder är osynliga brottsoffer.

2.1. Hur vanliga är brott mot personer med funktionshinder enligt den internationella forskningen?

Brottsoffer med utvecklingsstörning är gömda i polisstatistiken eftersom polisen inte rapporterar om övergrepp (abuse) mot dem, påpekar den engelske forskaren Christopher Williams. Inte heller finns de med i British Crime Survey, eftersom man inte intervjuar personer i gruppbostad. Dessa klassas som institutioner. Inte heller ingår brott i statistiken som leder till att personal avskedas eller andra sätt att lösa övergreppssituationen. Det är därför svårt att veta hur vanliga brott mot människor med funktionshinder är.²⁴ Även andra forskare diskuterar problematiken. Ruth Luckasson från USA menar att det visserligen är så att ingen är immun mot att bli utsatt för alla sorters brott men att det verkar som om personer med utvecklingsstörning löper en större risk. Det är emellertid svårt att få belägg för detta. Hon hänvisar själv till forskare som skriver att föga forskning har gjorts på området. I den amerikanska National Crime Survey från The Bureau of Justice Statistics identifieras inte heller personer med utvecklingsstörning och man kan därför inte få information om vilken typ av brott de utsätts för eller hur vanligt det är. Den forskning som finns gäller nästan enbart utnyttjande och vanvård. En småskalig studie visar dock på en stor risk att utsättas för sexuella övergrepp. Sjuttiofem procent av utvecklingsstörda i den studien hade utsatts för dessa och nästan i alla fall kände offret förövaren.²⁵

Den kanadensiske forskaren Dick Sobsey räknar med en relativ risk för allvarliga och upprepade övergrepp som är åtminstone dubbelt så hög, kanske fem eller fler gånger högre än för normalbefolkningen. I en egen studie har han funnit att 50 procent av kvinnorna med utvecklingsstörning hade blivit utsatta för sexuella övergrepp tio eller fler gånger jämfört med 13 procent av kvinnor utan sådant funktionshinder. Han betonar emellertid de stora metodproblem som finns för sådana beräkningar och pekar bland annat på den bristande dokumentationen av funktionshinder och den varierande rapporteringsbenägenheten av övergrepp. Det är svårt att jämföra resultat från olika studier men Sobsey anser sig ändå kunna dra slutsatsen att en stor andel av förövarna tillhör kategorierna anhöriga och personal. Mera sällan är de okända eller tillfälliga bekanta.²⁶

James McAfee, Judith Cockram och Pamela S. Wolfe från USA respektive Australien har gjort en litteraturgenomgång som också den visar på den ökade risken att utsättas för brott om man har en utvecklingsstörning. Risken verkar särskilt stor att råka ut för sexuella övergrepp. I en studie fann man att av 144 rapporterade brott mot personer med utvecklingsstörning var 130 av sexuell natur. I en annan studie av 95 personer med utvecklingsstörning befanns 83 procent av kvinnorna och 32 procent av männen ha varit utsatta för sexuella övergrepp.²⁷

Kirk Muffs sammanfattande kommentar i sin internationella genomgång av litteraturen om sexuella övergrepp mot personer med funktionshinder är att det ändå är vanskligt att avgöra om de drabbas oftare än andra människor.²⁸

2.2. Orsaker till att personer med funktionshinder utsätts för brott

Dick Sobsey har utifrån egna och andras omfattande forskningsresultat utvecklat en modell för att förstå sambandet mellan övergrepp och funktionshinder. Se figur 2.1. Det är en modell för utnyttjande (abuse) och innehåller olika individuella, omgivningsmässiga och kulturella aspekter. De individuella faktorerna gäller både det potentiella brottsoffret och den potentielle gärningspersonen. Faktorerna som hänförs till ett potentiellt offer och gör dem sårbara för övergrepp kan finnas i högre eller mindre grad. Varje drag behöver således inte finnas hos varje enskild individ. Han understryker också att dragen inte behöver bero på individen i sig, det vill säga vara naturliga, inneboende, utan kan orsakas av behandling och vård eller mer eller mindre vara uttryck för omgivningens uppfattning om den enskilde.

Relationen mellan förövare och brottsoffer kännetecknas av obalans i makt och det är personerna med funktionshinder som är de maktlösa. Han pekar också på omgivningens avgörande roll för att förhindra eller underlätta övergrepp. Bland annat tar han upp de speciella arrangemang som det offentliga vanligen tillhandahåller personer med funktionshinder. De kan innebära en risk för övergrepp och han förespråkar som en av många strategier för att minska övergreppen att gruppboheter måste göras mera naturliga och mindre institutionslika. Kultur och värderingar rymmer ytterligare faktorer. Han pekar på att olika attityder kan uttrycka avhumanisering, nedvärdering, skuld och avståndstagande.²⁹

Potentiellt offer	Potentiell gärningsperson	Omgivning	Kultur
Nedsatt fysiskt försvar	Behov av kontroll	Kontrollerande	Nedvärderar brottsoffer
Nedsatt kommunikativ funktion	Auktoritär	Drar till sig förövare	Objektifierar brottsoffer
Avsaknad av viktig information	Låg självkänsla	Belönar aggression	Lär ut lydnad
Inlärd hjälplöshet	Aggression	Förhindrar anmälningar	Understryker sårbarhet
Inlärd lydnad	Förövare som förebilder	Många vårdgivare	Hindrar inte aggression
Utvecklad känsla för integritet	Föga känslomässig bindning till offret	Tillfälliga vårdgivare	Förnekar problem
Beroende	Nedvärderande attityder	Avhumaniserar brottsoffer	Motverkar känslomässiga bindningar
	Impulsivt handlingsmönster	Gör sig av med sådana som inte utnyttjar	Motverkar lösningar
	För samman olika risker		
	Motverkar känslomässiga bindningar		

Figur 2.1. Individuella, omgivningsmässiga och kulturella aspekter i en integrerad ekologisk modell för utnyttjande enligt Sobsey.

I en tvärkulturell studie av James K. McAfee, Judith Cockram och Pamela S. Wolfe understryks också vissa individuella karakteristika hos personer med utvecklingsstörning som delvis överensstämmer med Sobsey, faktorer som gör dem särskilt utsatta för att bli involverade i brott vare sig det gäller som förövare eller brottsoffer. Det är impulsivitet, ouppmärksamhet, begränsat ordförråd, minnessvårigheter och svårigheter med abstrakt tänkande.³⁰

Sobseys och andras resonemang känns igen från analysen av andra brottsoffer som anses speciellt sårbara genom att tillhöra en särskilt utsatt grupp: barn, kvinnor, äldre. I det här sammanhanget kan det vara intressant att jämföra med kvinnovåldsforskarnas orsaksmodeller. Eva Lundgren redogör för några olika förklaringsmodeller för våld mot kvinnor som förekommer parallellt i svensk forskning. En vanligt förekommande modell är individualpsykologisk. Bakom den står i huvudsak kliniskt arbetande psykologer och deras studier baserar sig på kliniska urval. Våldet knyts till förövaren – mannen, som är ”störd”, ”sjuk” eller på annat sätt ”avvikande”. Förklaringen söks sålunda i personligheten. Inom kriminologin har ett annat synsätt utvecklats. Där baseras studierna på män från kriminalstatistiken. Även de gärningspersonerna ses som ”avvikande” och fokus läggs på sociala förhållanden som social utslagenhet, alkoholproblem och arbetslöshet. En tredje förklaringsmodell bygger på så kallad systemteori. Här står balansen mellan individerna i en familj i centrum och parterna ses som tämligen jämbördiga och den systematiska maktbalansen mellan kvinnor och män blir osynlig. Mot dessa perspektiv sätts kvinnoperspektivet som menar att ”våldet måste ses ur ett könsmaktperspektiv”.³¹ Även i föreliggande studie är makten närvarande, den makt som personal och andra närstående har över alla dem som är beroende av dem för sin vardagstillvaro, stöd och närhet.

2.3. Personer med funktionshinder som osynliga brottsoffer

I den internationella litteraturen sägs ibland att personer med funktionshinder är ”osynliga brottsoffer”. *Invisible victims. Crime and abuse against people with learning difficulties* är den talande titeln på den engelske forskaren Christopher Williams’ bok från 1995.³² *Silent victims: A study of people with intellectual disabilities as victims of crime* lyder rubriken på en australiensisk forskares arbete.³³ Osynligheten innebär att när personer med funktionshinder utsätts för misstänkt brottsliga handlingar uppmärksammas dessa inte av det offentliga rättsväsendet. Händelserna polisanmäls inte och om de anmäls förs de inte vidare i rättsväsendet. Enskilda får därmed ingen upprättelse när de utsätts för oförrätter och kränkningar. Även Dick Sobsey tar upp

problemet och bland andra forskare kan särskilt nämnas den amerikanska rättsforskaren Ruth Luckasson. Luckasson menar att inte nog med att de verkar utsättas för brott just på grund av sina funktionshinder, dessutom förefaller de ha mindre möjlighet att få en rättvis behandling i det amerikanska rättsväsendet.³⁴

Christopher Williams' fokus är på personer med utvecklingsstörning. Han utgår från frågorna Varför är det så svårt för personer med utvecklingsstörning att få en jämlik rättvisa? och Hur skall situationen kunna förbättras? Rapporten bygger till stor del på brottsoffrens egna berättelser och de sätts in i ett rättsligt sammanhang. Han går igenom punkt för punkt i vilka olika avseenden man kan tala om osynliga brottsoffer. Ett första påpekande är att vare sig personer med utvecklingsstörning blir utsatta för misstänkt brottsliga handlingar eller inte så är de ännu inte fullt synliga i samhället trots att de numera bor ute i samhället och inte på institutioner. Deras livsstil är ännu inte som andras. Som brottsoffer är de naturligtvis sedda av förövarna och kanske för familjen, vännerna och de professionella. Men det finns hinder mellan offren och upprättelsen. Dessa hinder skapar osynligheten.

Det första hindret är våra egna sinnen, våra stereotypa uppfattningar om utvecklingsstörning. Williams påpekar att mycket större kraft har lagts ned på att beskriva personer med utvecklingsstörning som gärningspersoner än som brottsoffer. De brittiska lagarna är uttryck för rådande värderingar och passar inte alltid för brottsoffer med utvecklingsstörning. Han tar som exempel gruppboenden som är ett hem för personerna själva men en arbetsplats för de professionella. Enligt hans erfarenhet ingriper polisen mer ogärna när det sker misstänkt brottsliga handlingar i hemmamiljö.

Att inse att en misstänkt brottslig handling har begåtts är första steget till upprättelse. Den egna uppfattningen kan emellertid vara störd av att ständigt bli utsatt för övergrepp – en inlärd tolerans. Situationen förvärras om inte heller de professionella ser brotten. Övergrepp som begås mellan personer med funktionshinder eller av personal uppfattas inte som brott. Eftersom de misstänkt brottsliga handlingarna ofta sker i deras invanda sociala miljö kan även vittnen till händelserna ha svårt att uppfatta det skedda som brott. Vårdpersonal och närstående står över klander, påpekar Williams. De passar inte in på bilden som kriminella och därmed hindras upptäckt och upprättelse. De professionella vet inte heller alltid vad lagen påbjuder eller förbjuder. Han exemplifierar med att professionella tar hand om brev och inte lämnar till den enskilde eller säger åt en kollega att inte anmäla ett brott. Rapportering uteblir ibland på grund av hierarkiska strukturer

som gör att en underordnad inte vågar anmäla eller kollegialiteten mellan arbetskamrater.

Även om kontakt tas med polisen är det inte säkert att polisen hanterar fallet på ett korrekt sätt. Williams hävdar att polisen vanligen inte tar upp ärendet om inte den enskilde kan göra en formell anmälan. I en tvärkulturell studie har McAfee och medarbetare studerat polisens reaktioner på brott där personer med utvecklingsstörning har varit inblandade som förövare eller brottsoffer. Genom multipel regressionsanalys av data fann man att poliserna reagerade annorlunda när brotten gällde dessa personer. Ett stereotyp tänkande befordrar ett fördomsfullt handlande.³⁵ De menar således att polisens attityder till personer med funktionshinder utgör hinder för handlande. Christofer Williams har samma erfarenhet. Han anser att rapporteringsbenägenheten måste öka eftersom en effektiv rapportering är nyckeln till brottsoffrens möjlighet att få rättvisa. Attityderna både bland vårdgivare och polis måste därför påverkas. Den avgörande frågan får inte vara om man skall anmäla eller inte utan hur polisen skall behandla en anmälan.

De australienska forskarna Keilty och Conelly har gjort en kvalitativ intervjustudie med poliser och personal som arbetar med offer för sexuella övergrepp och de har identifierat ett hinder: polisens upplevelse av svårigheter att få ett användbart uttalande från brottsoffret. Med användbart menas att det skall kunna ligga till grund för att gå vidare i rättsprocessen med åtal. Det ansågs ofta finnas risk att kvinnans berättelse var influerad av någon tredje part. Personalen upplevde en osäkerhet och maktlöshet hur de skall bemöta kvinnor med begåvningsmässiga funktionshinder, det fanns uppfattningar om att de var sexuellt promiskuösa och att deras berättelser inte var trovärdiga, att de var påhittade eller överdrivna och att detta ledde till att man inte gick vidare.³⁶

Åklagaren fungerar sedan som grindvakt. Det är upp till den enskilde åklagarens skönsmässiga bedömning att avgöra om den klagande bedöms som trovärdig och att fallet skall gå vidare. Om ett fall ändå når domstolen väntar nya osynliggöranden med risk för sekundär viktimisering som bemötandet där innebär. Williams pekar på advokaternas förhörsteknik, som kanske inte märks av flertalet, men som kan bringa sårbara vittnen ur fattningen. Han tar också upp vissa domares tendens att tala till det vuxna brottsoffret som till ett barn. Ytterligare sekundär viktimisering kan uppträda, vare sig gärningspersonen blir dömd eller inte, eftersom det är många brottsoffer som åter måste möta, kanske bo på samma ställe som förövaren. Williams'

sammanfattande slutsats är att summan av de ingående hindren är större än de ingående delarna och resultatet är en ond cirkel som hindrar upprättelsen.³⁷

Kirk Muffs genomgång av den internationella litteraturen om sexuella övergrepp visar att effekterna av övergrepp är desamma hos barn och vuxna med eller utan funktionshinder. Ytterligare forskning med kontrollgrupper krävs emellertid för att säkerställa skillnader. Resultaten tyder också på att personer med utvecklingsstörning kan ha fler och mera komplicerade följdverkningar än personer utan funktionshinder och att de har behov av stöd och behandling för att komma över eller lära sig leva med de traumatiska efterverkningarna.³⁸

Genomgången visar att både funktionshinder/handikapp och brott är mångvetenskapliga problemområden. De refererade forskarna representerar vitt skilda discipliner såsom sociologi, psykologi, psykiatri, hälso- och sjukvårdsforskning, juridik, viktimologi. Det är till denna internationella forskning om det offentliga bemötandet efter misstänkt brottsliga handlingar mot medborgare med funktionshinder som jag vill knyta an genom att tillfoga ett statsvetenskapligt perspektiv på svenska förhållanden. Som synes har hittills föga gjorts på det här området i Sverige. Jag fortsätter därmed också det spår jag slog in på med min avhandling *Funktionshinder och medborgarskap*. Ämnet är tillkomsten och innebörden av LSS och dess föregångare omsorgslagen. Med hjälp av rättighetslagstiftning skall personer med svåra funktionshinder tillförsäkras inflytande och delaktighet. Målet är ett stärkt medborgarskap och medlet är kompensation av funktionshindret med ett högkvalitativt stöd i vardagen och regler om självbestämmande både vid ansökan om stöd och även i själva stödsituationen.³⁹ Handikappreformen innebär emellertid också mer generella åtgärder, åtgärder riktade mot de funktionshindrades omgivning. Alla samhällssektorer skall ta sitt ansvar för bemötande och tillgänglighet för att minska de handikappande konsekvenserna av funktionshinder. Föreliggande studie ser på ett utsnitt av verkligheten – mötet mellan den enskilde medborgaren och det offentliga. I det utsnittet är medborgaren ett brottsoffer med så svårt funktionshinder att man har en god man och den offentliga omgivningen utgörs av den gode mannen men också av personal i vård, omsorg och rättsväsende.

¹ Åkerström, 1995, cit. sid. 4; Renck, 1997, sid. 12 f.; Grothe Nielsen och Snare, 1998, sid. 11.

² Lundgren m.fl. 2001.

³ Se t.ex. Nesje Julestad och Johns, 1997; Saveman m.fl., 1999; Eriksson, 2001.

⁴ Diesen m.fl., 2001.

⁵ Lindgren, 1997, sid. 140, 143 f.; Lindgren m.fl. 2001, sid. 103.

- ⁶ Westerstrand, 2002.
- ⁷ Lundgren m.fl. 2001, sid. 92 och 124.
- ⁸ Renck, 1997.
- ⁹ McCreadie, 1996 enligt Saveman m.fl., 1999, sid. 56.
- ¹⁰ Saveman m.fl., 1999.
- ¹¹ Statistiska Centralbyrån, 2000.
- ¹² Eriksson, 2001, sid. 127 f.
- ¹³ Halldin, 2001, sid. 223.
- ¹⁴ Forskningsrådet för Arbetsliv och Socialvetenskap, 2001, sid. 22.
- ¹⁵ Ahlberg, 2001, sid. 7-10.
- ¹⁶ Brottsförebyggande rådet, 1999, sid. 37 f.
- ¹⁷ Petersson, 2002.
- ¹⁸ Strand, 1999.
- ¹⁹ Astrid Kubis rapporterar om pågående avhandlingsarbete. Kubis, 2002; Janson, 2001, cit. sid. 30; Handikappforskning pågår, 2001, sid. 2 f.
- ²⁰ Hermansson, 1996.
- ²¹ Finndahl, 2001; Se även Nationellt råd för kvinnofrid, 2001.
- ²² Exempel på tidskrifter är Disability & Society, Journal of Intellectual Disability Research, Mental Retardation och Learning Disability Quarterly men även mer medicinskt inriktade tidskrifter som Advances in Psychiatric Treatment, British Medical Journal, Journal of Rehabilitation och Current Opinion Psychiatry.
- ²³ Kirk Muff, 2001. Se t.ex. Hilary Brown om övergrepp mot utvecklingsstörda. Brown, Stein och Turk, 1995.
- ²⁴ Williams, 1995, kapitel 7.
- ²⁵ Balkin, 1981 enligt Luckasson, 1992, sid. 210.
- ²⁶ Sobsey, 1994, s. 35-47, 87 och 166 f.; Sobsey och Doe, 1991.
- ²⁷ Johnson m.fl., 1988 och Hard, 1986 enligt McAfee m.fl., 2001, sid. 160 f.
- ²⁸ Kirk Muff, 2001, sid. 5.
- ²⁹ Sobsey, 1994, sid. 145-174, 208. Min översättning i figur 2.1 ur Sobsey, 1994, sid. 163.
- ³⁰ McAfee m.fl., 2001, sid. 160.
- ³¹ Lundgren, 2001, sid. 14 f.
- ³² Williams, 1995.
- ³³ Johnson m.fl., 1988.
- ³⁴ Sobsey, 1994; Luckasson, 1992, sid. 209.
- ³⁵ McAfee m.fl., 2001; Williams, 1995, sid. 117.
- ³⁶ Keilty och Connolly, 2001, sid. 279; Se även McCarthy och Thompson, 1997 och McCarthy, 1998 enligt Kirk Muff, 2001, sid. 53.
- ³⁷ Williams, 1995. Resultaten sammanfattas i kapitel 7.
- ³⁸ Kirk Muff, sid. 79.
- ³⁹ Lewin, 1998.

Kapitel 3. Metodologiska överväganden

3.1. Misstänkt brottsliga handlingars synlighet

En utgångspunkt för studien är att brottsoffers upprättelse kräver att en händelse erkänns som misstänkt brottslig och hanteras därefter av rättsväsendet. Synliggörande av brottsliga handlingar kan också leda till att framtida brott kanske kan hindras.

Det övergripande syftet med studien angavs i kapitel 1: Att analysera det offentliga bemötandet av brottsoffer med funktionshinder. Det är uppdelat i följande tre syften: (1) att beskriva misstänkt brottsliga handlingar mot personer med funktionshinder, (2) att beskriva det offentliga bemötandet när personer med funktionshinder utsätts för misstänkt brottsliga handlingar och (3) att identifiera hinder för upprättelse och ta ställning till tänkbara lösningar.

Christopher Williams' studie *Invisible victims*.¹ har tjänat som en inspirationskälla i arbetet med ett schema för att beskriva brotts synlighet. Se figur 3.1. Det innehåller sex frågor. Undersökningen kommer att kunna ge mer eller mindre uttömmande svar på vardera av de sex frågorna. Själva enkäten handlar ju endast om de fall där de gode männen faktiskt uppfattat att deras huvudmän är brottsoffer och fråga 3 kan därmed tyckas onödig. Med tanke på de mörkertal som diskuteras i litteraturen vill jag emellertid försöka se om det verkar finnas en underrapportering även i den här studien.

Det har inte ställts några frågor i enkäten om huvudmännens uppfattningar i olika avseenden, exempelvis hur de har upplevt de rapporterade handlingarna eller huruvida de uppfattat dem som brottsliga. Emellertid har några gode män spontant refererat sina huvudmäns uppfattningar. Dessa andrahandsuppgifter kan också ligga till grund för vissa försiktiga slutsatser på fråga 4.

Anekdotiska erfarenheter i samband med undersökningen liksom internationell litteratur kan i övrigt bidra till att besvara frågorna.

1. Vad kännetecknar de huvudmän som har varit eller misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar?
2. Vad kännetecknar de misstänkt brottsliga handlingarna?
3. Uppfattar gode män att deras huvudmän är brottsoffer?
4. Uppfattar brottsoffret sig själv som brottsoffer?
5. Hur reagerar gode män och andra i huvudmännens omgivning på misstänkt brottsliga handlingar?
6. Hur reagerar rättsväsendet på anmälan om misstänkt brottsliga handlingar?

Figur 3.1. Schema för analys av misstänkt brottsliga handlingars synlighet.

3.2. Metoder och material

Många studier om brottsofferfrågor har gjorts i form av postenkäter eller intervjustudier. Dessa vänder sig vanligen direkt till brottsoffer som identifierats genom olika register. Psykologen Magnus Lindgren har exempelvis för studien *Brottsoffren i rättsprocessen* utgått från ett urval personer som hörts i domstol sedan anmälan gjorts till polisen om vad som inträffat.² Eller så gör man ett urval ur en viss population. I den stora kvinnovåldsundersökningen *Slagen dam* skickades en postenkät ut till 10 000 svenska kvinnor. Den undersökningen utfördes av sociologen Eva Lundström och hennes medarbetare.³ Socionomen och psykoterapeuten Hjelde Eriksson har gjort en regional omfångsundersökning av våld via postenkät till ett urval kvinnor och män mellan 65 och 80 år.⁴

Ett fåtal svenska vetenskapliga undersökningar har företagits i omsorgs verksamhet. En har studerat personalvåld genom enkät till personal i omsorgs verksamhet för personer med utvecklingsstörning i en svensk kommun (totalundersökning).⁵ En pågående undersökning studerar övergrepp mellan personer med utvecklingsstörning, främst genom intervjuer med personal men också ett par intervjuer med personer med utvecklingsstörning.⁶

Omfångsundersökningarna av våld mot kvinnor respektive äldre har långa tidsperspektiv. Min undersökning avser endast brottsliga handlingar från och med år 1999 fram till enkätutskicket våren 2000. Skälet till detta är främst att min fokus är på det offentliga bemötandet av brottsoffer. Det är först på senare år som brottsoffren lyfts fram tydligare i olika offentliga utredningar

och i den påföljande lagstiftningen. Jag anser därför att möjligheterna för brottsliga handlingars synliggörande har ökat och en undersökning av som denna kan ge en bild av hur tillämpningen fungerar. Viss jämförelse kan då också göras med statistiska brottsofferundersökningar på ett allmänt befolkningsurval.

När det gäller studier av brottsoffer, som också har funktionshinder, är det inte självklart att man kan vända sig direkt till brottsoffren. Liksom för all annan forskning som avser personer med funktionshinder måste man ta med i beräkningen att många funktionshinder innebär en oförmåga eller åtminstone svårighet att besvara enkäter. Det kan t.ex. bero på begåvningsmässiga begränsningar av olika slag, fysiska eller psykiska funktionshinder eller synsvårigheter.

Men det kan också finnas en motvilja att besvara frågor om plågsamma händelser. Forskning visar att många, som blivit utsatta för brott, inte vill berätta om sina upplevelser. Man känner sig kränkt, skamfylld och vill inte återuppleva de smärtsamma händelserna. Magnus Lindgren har gjort en bortfallsanalys i sin enkätundersökning *Brottsoffer i rättsprocessen*, där han fick en svarsfrekvensen på 58 procent. En stor andel av personerna i bortfallet (41 procent) angav att de inte ville besvara frågorna på grund av att detta skulle vara känslomässigt påfrestande.⁷

Min ursprungliga önskan var att försöka nå cirka trettio personer för intervju och att inte låsa mig till vissa brott eller brottsplatser, t.ex. inom vård och omsorg, men inte heller till kön eller typ av funktionshinder. Tanken att dra ett slumpmässigt befolkningsurval föreföll emellertid orealistiskt med tanke på att personer med funktionshinder brukar anges till cirka 10 procent och sannolikheten därmed liten att fånga in tänkbara informanter som utsatts för brottsliga handlingar, som ju också drabbar ett mindretal av befolkningen.⁸ Dessa problem i kombination med en förmodat låg förmåga och vilja att delta i en studie som denna via enkät eller intervju gjorde att alternativet lämnades.

En idé var att utgå från en begränsad population och utnyttja socialtjänstens dokumentation om vilka som har LSS-stöd. Då skulle jag nå dem med omfattande funktionshinder. De beräknas till cirka en procent av befolkningen. Cirka 80 procent av dem som får LSS-stöd har emellertid ett begåvningsmässigt funktionshinder och av dem har många svårt att besvara en skriftlig förfrågan eller ge ett informerat samtycke. Telefonkontakt för att nå informanter övervägdes inte på grund av det forskningsetiska skäl, som Lindgren pekat på, nämligen att utsätta dem för känslomässiga påfrestande.

I planeringsstadiet gjordes också en genomgång av domar och förundersökningsprotokoll. Dessutom intervjuades nyckelpersoner. De var regionala (Uppsala län) representanter för olika myndigheter och organisationer som kan tänkas komma i kontakt med brottsoffer med funktionshinder: polis och åklagare, brottsofferjour, länsstyrelsens sociala enhet samt Rikskvinnocentrum. Inledningsvis informerades personerna om att vi ville höra om deras erfarenheter och kontakter i arbetet med vad de själva uppfattade som personer med funktionshinder eller att det enskilda brottsoffret, alternativt personal och närstående upplyste om detta. Intervjuerna visade att de olika samhällsrepresentanterna hade mycket begränsad erfarenhet av personer med funktionshinder. Eftersom de tillhör det offentliga etablissemang vars bemötande skall studeras ansåg jag det inte heller lämpligt att försöka rekrytera genom dem.⁹

Tanken på intervjuundersökningen släpptes inte men genom denna inventering av statistik, domar och protokoll samt intervjuer såg jag behovet av en regional kartläggning av brott mot personer med funktionshinder. Mitt val blev att börja med en indirekt metod och göra en godmanenkät. Det är resultaten av denna som redovisas i föreliggande rapport. Med ledning av resultaten från denna skulle sedan ansträngningar inriktas på att nå ett strategiskt urval av informanter till intervjuundersökningen. Den studien pågår i skrivande stund och ger direkta upplysningar från brottsoffren själva, personer med utvecklingsstörning. Resultaten kommer att redovisas separat.

Varför valde jag att vända mig till gode män? Den internationella forskningen använder sig ofta av indirekta metoder att nå kunskap om brottsoffer med funktionshinder. Vanligen görs undersökningarna i olika vård- och omsorgssammanhang, exempelvis gruppboheter eller sjukvård. Eftersom denna studies fokus är på det offentliga bemötandet, fann jag det olämpligt att gå in i någon av dessa instanser. Därmed uteslöts personalgruppen, vilken annars ofta får svara för bland annat utvecklingsstördas räkning. Jag övervägde också att vända mig till anhöriga eller andra närstående. Valet blev emellertid de gode männen i ett län, Uppsala län. De är visserligen utsedda av tingsrätten och kan därmed sägas tillhöra det offentliga systemet. Å andra sidan är deras uppdrag just att vara enskildas företrädare och jag anser att deras roll därmed står närmare anhöriga och andra närstående. I praktiken sammanfaller också, som vi skall se, ofta dessa roller. Ett undersökningspraktiskt skäl talade likaså för att vända sig till gode män. Hos kommunernas överförmyndare finns nämligen adressregister över dem.

Ytterligare ett skäl att låta gode män vara informanter var att vid den tid då studien planerades diskuterades gode männen i massmedia. Före me-

dicinalrådet Karl Grunewald kritiserade godmaninstitutet och förordade att personalen i stället skulle ta över deras uppgifter.¹⁰ Min tanke var att en godmanundersökning, förutom att ge upplysningar om vilka brottserfarenheter de gode männen kunde rapportera om för sina huvudmän, även kunde belysa frågor om de gode männens roll för huvudmännens upprättelse i de fall dessa råkat ut för misstänkt brottsliga handlingar.

3.2.1. Godmanenkät som medel att nå kunskap om brottsoffer med funktionshinder

En totalundersökning har gjorts i form av en enkät till samtliga gode män i Uppsala län. En rundringning till länets överförmyndare visade att totala antalet skulle röra sig kring drygt 1 000 personer.¹¹ Jag ansåg inte att det fanns någon anledning att dra ett urval ur denna population. Risken skulle vara att eventuella misstänkt brottsliga handlingar, som ju rimligen endast ett mindre antal huvudmän kunde ha varit utsatta för, skulle slinka mellan maskorna vid ett urvalsförfarande.

Även om undersökningen är total i detta avseende är det viktigt att komma ihåg att man på det viset endast har möjlighet att nå kunskap om vissa personer med funktionshinder. Det är således ingen total kartläggning av brottsoffer med funktionshinder i Uppsala län. Undersökningen kan endast ge en uppfattning om personer som av olika skäl bedömts ha sådana svårigheter att sörja för sig själva att en god man förordnats för dem.

3.2.2. Frågeformuläret

Enkätfrågorna framgår av bilaga 1. Svartalternativen är i allmänhet bundna men möjligheter finns för egna kommentarer. Enkäten innehåller frågor av följande slag:

- Uppgifter om gode mannen såsom kön, födelseår, utbildning, relation till huvudman (exempelvis enbart god man eller anhörig), antal huvudmän, startår för godmanförordnande, förordnandegrunder, kontakter med personal
- Uppgifter om huvudmannen såsom kön, födelseår, funktionshinder, samhällsstöd
- Kontaktmönster mellan god man och huvudman med frågor om god man kan kommunicera med huvudmannen, hur ofta man har kontakt, var man träffas
- Misstänkta övergrepp efter 1 januari 1999 (vilken typ, tidpunkt, enstaka tillfällen eller flera, om övergrepp fortfarande pågår, hur gode mannen uppmärksammades på övergrepp, misstanke om vem som är gärningsperson, kontakter efter övergrepp och vad som sedan hände)

Som synes används ordet övergrepp i formuläret. Under planeringen av projektet tog jag upp den terminologiska frågan med forskare och andra. Ordet övergrepp verkade ge vidare associationer till otillåtna och kränkande händelser än brott/brottsliga handlingar som ofta begränsades till händelser som gått till domstol. I den fortsatta analysen använder jag vanligen uttrycket misstänkt brottsliga handlingar. Jag skiljer således mellan forskar- och aktörsspråket. Aktörerna är i det här fallet de gode män som besvarat enkäten.

Frågorna avser enbart tiden efter 1 januari 1999. Skälen för begränsningen är flera. Som nämnts tidigare startades ett omfattande brottsofferstödande arbete i Sverige redan under mitten av 1980-talet, men det var först år 1994 som Brottsoffermyndigheten inrättades med uppgift att främja brottsoffers rättigheter, behov och intressen. Andra brottsofferstödande initiativ är av betydligt senare datum såsom Socialstyrelsens LSS-föreskrifter och lex Sarah.¹² Enligt min mening är det således först på senare tid som man kan förvänta sig en större medvetenhet och aktivitet från det offentligas sida när det gäller att bevaka brottsoffers intressen.

Ett andra skäl är att kunna jämföra brottsincidensen i den undersökta populationen med den nationella populationen.

Ett tredje skäl är av praktisk art. Genom överförmyndarna visste jag redan i planeringsstadiet att många gode män endast varit förordnade kort tid och därför rimligen endast kunde svara på hur förhållandena tett sig under den aktuella förordnandetiden.¹³

Provenkäter cirkulerades till överförmyndarna i länet, till forskare med inriktning på funktionshinder samt till representanter för handikapprörelsen för att få kommentarer till utformningen. Deras synpunkter föranledde vissa ändringar.

En god man kan ha flera huvudmän. Ett svar önskades för varje huvudman. Därför angavs överst på formuläret att ytterligare formulär skulle sändas till dem med flera huvudmän

3.2.3. Godmanenkätens praktiska genomförande

I början av maj 2000 skickades enkäter ut till 1 028 gode män i Uppsala län. I ett foljebrev till de gode männen presenterades undersökningen. Frivillighet och konfidentialitet garanterades. De som inte var förordnade enligt föräldrabalken 11 kap. 4 § ombads kryssa för i en ruta och återsända formuläret oifyllt. Se bilaga 2. Tjugofem formulär återkom med sådan

förkryssning. Åtta gode män svarade att deras huvudmän var avlidna. Totalpopulationen stannade därmed vid 995 gode män.

Svar för 625 huvudmän inkom de första veckorna. Två påminnelser sändes ut i slutet av maj respektive augusti 2 000. Den första påminnelsen gav svar för ytterligare 191 huvudmän och den andra för därutöver ytterligare 163 huvudmän. Datainsamlingen avslutades i oktober 2000. Då hade svar inkommit för 978 huvudmän från 755 gode män. Svarsfrekvensen blev därmed 78 procent (n=995). Denna siffra gäller de gode männen. Någon exakt siffra på totala antalet huvudmän i länet som har god man enligt föräldrabalken kap. 11 4 § hade inte kunnat erhållas från överförmyndarna. Några huvudmän hade också hunnit avlida före enkäten. Andelen huvudmän som redovisats bedöms därmed till minst 58 procent.¹⁴

En bortfallsanalys gjordes hösten 2001. Ett brev skickades ut till 213 gode män. Se bilaga 3. Brevet innehöll frågor om gode mannens kön, ålder, utbildning och antal huvudmän. Dessutom frågades om anledning till att man tidigare inte besvarat enkäten. 63 gode män besvarade frågorna.

I tabell 3.1 jämförs de gode männen i bortfallet med gode männen som besvarat enkäten avseende kön och ålder. Utbildningsnivån framgår av tabell 3.2, antalet huvudmän som den gode mannen ansvarar för framgår av tabell 3.3 och relationen till huvudmannen (endast för en huvudman per god man) framgår av tabell 3.4. Chitvå-tester (χ^2) har genomförts för kategorivariablerna för att se om de gode män som besvarat enkäten skiljer sig från dem i bortfallet. Inga statistiskt säkerställda skillnader kunde påvisas. Nämnas kan att i kapitel 5 görs jämförelser mellan de gode män som rapporterat om misstänkt brottsliga handlingar och de som inte gjort det.¹⁵ I tabell 3.5, slutligen, redovisas orsaker till vägran att delta i godmanundersökningen.

Tabell 3.1. Kön och ålder bland gode män som besvarat enkäten respektive svarande i bortfallsundersökningen (n=797).

Ålder	Män				Kvinnor			
	Svar		Bortfall		Svar		Bortfall	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
- 34 år	5	1,5	0	0,0	15	3,7	4	12,5
35 - 64 år	207	61,6	20	80,0	288	71,3	22	68,8
65 - år	124	36,9	5	20,0	101	25,0	6	18,8
Totalt	336	100,0	25	100,0	404	100,0	32	100,0

Tabell 3.2. Utbildningsnivå bland gode män som besvarat enkäten respektive svarande i bortfallsundersökningen (n=730).

Utbildning	Svarande		Bortfall		Samtliga	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
Grundskola	231	34,2	15	27,3	246	33,7
Gymnasieskola	227	33,6	18	32,7	245	33,6
Universitet	217	32,1	22	40,0	239	32,7
Totalt	675	100,0	55	100,0	730	100,0

Tabell 3.3. Antal huvudmän bland gode män som besvarat enkäten respektive svarande i bortfallsundersökningen (n=812)

Antal huvudmän	Svarande		Bortfall		Samtliga	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
1	623	82,9	46	76,7	669	82,4
2	59	7,8	4	6,7	63	7,8
3	30	4,0	3	5,0	33	4,1
4 eller fler	40	5,3	7	11,7	47	5,8
Totalt	752	100,0	60	100,0	812	100,0

Tabell 3.4. Relation till huvudman bland gode män som besvarat enkäten respektive svarande i bortfallsundersökningen (n=787).

Antal huvudmän	Svarande		Bortfall		Samtliga	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
Släkt	412	56,5	31	53,4	443	56,3
Personal, granne m.m.	115	15,8	6	10,3	121	15,4
Enbart god man	202	27,7	21	36,2	223	28,3
Totalt	729	100,0	58	100,0	787	100,0

*endast för en huvudman per god man

Tabell 3.5. Uppgiven anledning till att man ej besvarat brottsofferenkäten, enligt svarande i bortfallsundersökningen (n=60).

	Antal	Procent
Ville ej ge upplysningar om huvudmannen	8	13,3
Besvärligt svara	6	10,0
Hade inte tid	18	30,0
Annat skäl*	28	46,7
Totalt	60	100,0

*Egen sjukdom, huvudman ej utsatt för brott etc.

3.2.4. Kan man lita på de gode männens svar?

Tillförlitligheten i de gode männens svar kan diskuteras. Frågor om gode männens bakgrund såsom ålder, kön och utbildning men även antal huvudmän, förordnandetid, förordnandegrunder och relation till huvudmannen kan sannolikt anses så okontroversiella att svaren inte behöver ifrågasättas. Något mera problematiskt är det med frågan om hur ofta man har kontakt med sin huvudman. Det kan inte uteslutas att de gode männen kan vilja framstå i bättre dager och ange en högre kontaktfrekvens än vad som verkligen är fallet. Det är möjligt att svaren skulle bli annorlunda om den frågan ställdes till den enskilde huvudmannen själv, personal eller anhöriga. Emellertid anser jag inte att detta är ett stort problem. Sannolikt skiljer sig inte de gode män som rapporterat om misstänkt brottsliga handlingar från dem som inte gjort det när det gäller en eventuell vilja att framstå i god dager.

För vissa frågor kan det också vara så att den gode mannen inte har till-

räcklig kunskap om huvudmannen. Det gäller till exempel frågan om vilket funktionshinder eller samhällsstöd huvudmannen har. När det handlar om de viktigaste frågorna för den här studien - om huvudmannen utsatts för brott och vad som hände sedan - finns anledning att återkomma vid resultatredovisningen. Även när det gäller vilka samhällskontakter som tagits med anledning av de misstänkt brottsliga handlingarna, kan de gode mannen ha ofullständig kunskap.

3.2.5. Databearbetning

Data har bearbetats både kvantitativt och kvalitativt. De använda statistiska metoderna redovisas närmare i avsnitten 4.1 respektive 5.2. Förutom frekvensberäkningar för olika svarsalternativ har två typer av jämförelser gjorts. I kapitel 4 har en jämförelse gjorts mellan huvudmän som rapporteras ha utsatts för brottsliga handlingare och övriga huvudmän. Den beroende variabeln är således att vara brottsoffer. Kategorivariablerna är bakgrundsvariabler som kön, ålder och typ av funktionshinder. Vi har också undersökt om typ av samhällsstöd verkar spela någon roll för risken att utsättas för brottsliga handlingar.

För att underlätta analysen har sammanslagningar gjorts av svarsalternativen för några frågor. Här vill jag bara exemplifiera med ett par sammanslagningar som genomgående kommit till användning i analysen: typ av funktionshinder respektive typ av misstänkt brottslig handling. De tre kategorierna funktionshinder är: Utvecklingsstörning, Demens och Psykiskt och/eller fysiskt funktionshinder. I kategorin Utvecklingsstörning ingår samtliga personer, för vilka utvecklingsstörning eller motsvarande angivits som exempelvis ”mongolism” ”autism” men även personer som angivits ha ytterligare funktionshinder av psykisk eller fysisk art. Personer i kategorin Demens kan även ha fysiska funktionshinder. Övriga personer utan angivna begåvningsmässiga funktionshinder finns i den tredje kategorin Psykiskt och/eller fysiskt funktionshinder. De tre brottskategorierna är: Stöld, Miss-handel och Sexuella övergrepp. I Stöld ingår också andra misstänkt brottsliga handlingar som rån, bedrägeri, förskingring, skadegörelse och dålig ekonomisk redovisning. I Misshandel ingår olaga hot, förtal, förolämpning och tvång. I Sexuella övergrepp ingår våldtäkt, sexuellt utnyttjande och sexuellt ofredande.

I kapitel 5 har likaså en jämförelse gjorts mellan gode män som rapporterat om misstänkt brottsliga handlingar mot sina huvudmän och de som inte gjort det. Den beroende variabeln är gode mäns rapportering av brottsliga

handlingar hos sina huvudmän. Kategorivariablerna är bakgrundsuppgifter om de gode männen såsom kön, ålder och utbildningsnivå. Vi har också undersökt om andra faktorer verkar spela någon roll för rapporteringsbenägenheten: gode mannens relation till huvudmannen, antal huvudmän, förordnandetid, förordnandegrunder, kontaktsätt och kontaktfrekvens dem emellan, mötesplats respektive kontaktfrekvens med personal.

Hälsovårdsforskaren Margarete Sandelowski påpekar att forskare i allt större utsträckning har börjat använda sig av blandade tekniker för datainsamling och analys (mixed method research, även kallad triangulering) för att öka räckvidden av forskningen och fördjupa insikten som studierna kan ge. Mänskliga fenomen är så komplexa att de kräver komplexa forskningsmetoder för att fånga dem.¹⁶ För att ge en rikare beskrivning av de misstänkt brottsliga handlingarna och det offentliga bemötandet därefter har jag kvalitativt analyserat den totala informationen i enkätformulären, det vill säga även de gode männens egna kommentarer. Genom att titta närmare på de enskilda personerna, som utsatts för brottsliga handlingar, kan jag bättre förstå innebörden av det stora siffermaterialet (presenterat i kapitel 4 och 5) och belysa variationen i det offentliga bemötandet. Den analysen framgår av kapitel 6. Som framgår använder jag ordet förstå och inte förklara. Det är för att understryka att ambitionen inte är att kunna påvisa strikta kausala orsakssamband, vilket är vanligt inom naturvetenskaplig forskning.¹⁷

I kapitel 7 och 8 anlägger jag ett förvaltningsetiskt perspektiv med utgångspunkt från statsvetaren Lennart Lundquists arbeten om offentlig etik. Enligt Lundquist har den politiska teorin som uppgift att ”diagnosticera praktiska problem och fundera ut hur vi skall hantera dem”. Han skiljer mellan tre teorityper: normativ, empirisk och konstruktiv teori. För den offentliga förvaltningens tjänstemän avser normativ teori hur tjänstemännen bör vara och hur deras handlande kan rättfärdigas. Empirisk teori gäller hur tjänstemännen är och hur deras roll kan förstås eller förklaras. Konstruktiv teori, slutligen, avser hur tjänstemännen kan vara och hur det målet skall uppnås.¹⁸ Överfört till föreliggande studie innebär det att jag använder hans teoriram för att ange vad innehållet i ett offentligt etos bör vara för tjänstemän inom vård och omsorg och rättsväsende vid bemötandet av brottsoffer med svåra funktionshinder. Jag beskriver och bedömer utfallet, det vill säga de faktiskt valda handlingsalternativen för olika aktörer som gode män och andra i huvudmännens omgivning. Utifrån denna bedömning tar jag sedan ställning till tänkbara handlingsalternativ i det offentliga bemötandet.

3.2.6. Material

Använt material är förutom datamaterialet från godmanenkäten, förberedande intervjuer med samhällsrepresentanter, samt anekdotiska erfarenheter i samband med att jag informerat om studien, kontakter med gode män och personal i samband med undersökningen samt enstaka domar och redovisningar av brott i massmedia.

3.3. Granskning i forskningsetisk kommitté

Projektansökan har godkänts av medicinska fakultetens forskningsetikkommitté, Uppsala universitet.

¹ Williams, 1995.

² Lindgren, 1999.

³ Lundgren, 2001.

⁴ Eriksson, 2001.

⁵ Strand, 1999.

⁶ Kubis, 2002.

⁷ Lindgren, 1999, sid. 33 f.

⁸ Brottsförebyggande rådet, 2002. Se tabellerna TR 8, 7 och 1.

⁹ Polisen i Uppsala (Ritzén och Boogh, 2000); Åklagarkammaren i Uppsala (Lundström m.fl., 2000), Länsstyrelsen i Uppsala län (Hedström, 2000), Brottsofferjouren i Uppsala (Lukinius, 2000), Rikskvinnocentrum i Uppsala (Lund, 2000).

¹⁰ Se ovan avsnitt 1.3.

¹¹ Överförmyndarna i Uppsala län, 2000.

¹² Se ovan avsnitt 1.2.

¹³ Överförmyndarna i Uppsala län, 2000.

¹⁴ Överförmyndarna i Uppsala län, 2000 och 2002. Antal huvudmän år 2000 var i Enköping 250-260, Håbo 60, Tierp 99, Uppsala 1136, Östhammar 90-100 samt Älvkarleby 52. Totalsumman blir 1687-1707. Av enkätsvaren framgick att 8 huvudmän avlidit före enkäten. Det är okänt hur många i övrigt som hunnit avlida för de gode män som ej svarat. N blir därmed högst 1699. Svar har erhållits för 978 huvudmän. Andelen svar blir 58%.

¹⁵ Forskningsassistent Kristina Bränd Persson ansvarar för databearbetningen.

¹⁶ Sandelowski, 2000; Sandelowski, 2001.

¹⁷ Elster, 1988.

¹⁸ Lundquist, 1998. Om teorityper se särskilt sid. 27 f.; Lundquist, 1991; Lundquist, 2001; Se även Björklund, 1976, sid. 29-40.

Kapitel 4. Misstänkta brott mot personer med funktionshinder

Hur många är brottsoffren, skiljer de sig från övriga huvudmän, vilka typer av handlingar har de utsatts för, är de enstaka eller har de skett vid upprepade tillfällen, känner huvudmannen gärningspersonen i fråga, vad hände sedan? De två första frågorna ur schemat från kapitel 3 (figur 3.1) för analys av brotts synlighet styr analysen:

1. Vad kännetecknar de huvudmän som har varit eller misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar?
2. Vad kännetecknar de misstänkt brottsliga handlingarna?

Jag skriver om händelserna som misstänkt brottsliga handlingar och använder inte ord som övergrepp, missförhållanden, skada eller andra uttryck för kränkningar mot huvudmännen. Därmed ansluter jag mig som forskare till FNs bredare brotts- och brottsofferdefinition. Det framgår också av följebrevet (bilaga 2). Däremot bedömde jag det lämpligast att använda ordet övergrepp i frågeformuläret (bilaga 1) för att inte riskera att de gode männen endast associerade till sådana händelser som togs upp av rättsväsendet och gick hela vägen genom rättsprocessen från polisanmälan till domstolsförhandling.

Frågeformulärets senare del innehåller de olika frågorna om misstänkt brottsliga handlingar. De inleds med frågan Misstänker du/vet du om din huvudman utsatts för övergrepp efter 1999-01-01? Inga frågor har ställts om graden av säkerhet i deras uppfattningar. Fortsättningsvis används vanligen sammanställningen misstänkta brottsliga handlingar, trots att en del gode män anser sig ha vetat att brottsliga handlingar förekommit.

De gode männen har rapporterat om sammanlagt 74 olika misstänkt brottsliga handlingar mot 42 huvudmän av de totalt 978 huvudmännen. Det var 41 gode män som rapporterade om händelserna, en god man rapporterade således misstanke om brott mot två huvudmän. Först presenteras resultaten om huvudmännen i avsnitt 4.1.1 och 4.1.2. Därefter presenteras resultaten om de 74 misstänkt brottsliga handlingarna i avsnitt 4.2. I de två följande avsnitten (4.3 och 4.4) redovisas omständigheterna kring de misstänkt

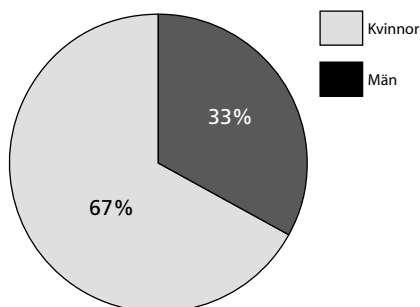
brottsliga handlingarna och vad som hände sedan. I de två avsnitten har de 74 förts samman till 57 handlingar av undersökningspraktiska skäl, vilka redovisas inledningsvis i avsnitt 4.3.

4.1. Uppgifter om huvudmännen

Uppgifter om huvudmännen redovisas i ett urval figurer och tabeller. För kategorivariablerna har chitvå-tester (χ^2) genomförts. Testerna avser här om det finns ett samband mellan rapportering av brott och olika variabler. I förekommande fall, då antalet observationer är litet, har Fisher's exact test (tvåsidig) använts för motsvarande analys. Eventuella gruppskillnader i fråga om exempelvis ålder har dessutom undersökts med variansanalys (ANOVA eller motsvarande icke-parametriska test). Genomgående har signifikansnivån 5 procent använts. Det innebär att redovisade resultat med p-värden på 0.05 eller lägre betraktas som statistiskt säkerställda: p-värdet kan tolkas som den risk man tar (här högst 5 procent) att utifrån de observerade data, felaktigt dra slutsatsen att det finns ett verkligt samband eller en skillnad.¹

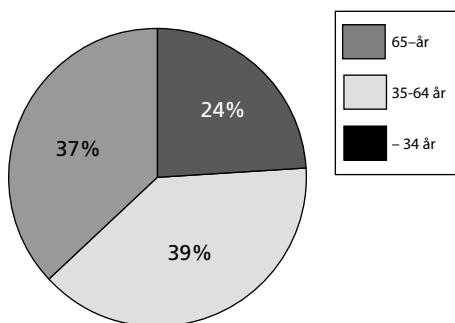
4.1.1. Huvudmän som misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar

Av de 42 brottsoffren var 28 kvinnor (67 procent) och 14 män (33 procent) (Figur 4.1).

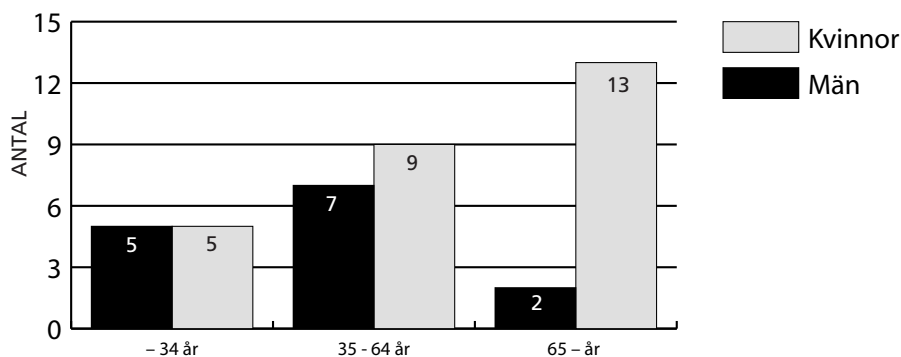
Figur 4.1. Könsfördelning bland huvudmän som misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar (n=42).

Fördelningen på tre åldersgrupper (yngre än 35 år, 35-64 år, 65 år och äldre) framgår av figur 4.2. Som synes fanns alla åldrar representerade. För en kvinna har inget födelseår uppgivits, men den gode mannen har uppgivit på frågan om funktionshinder att det beror på ”hög ålder”. Genomsnittsåldern var 55 år. Männerna var yngre än kvinnorna med 45 år respektive 60 år i genomsnitt ($p=0.037$).

Figur 4.2. Åldersfördelning bland huvudmän som misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar (n=41).

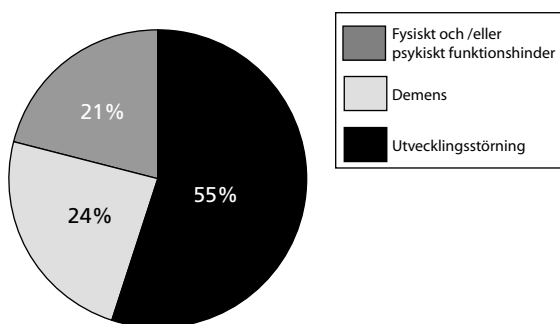
Figur 4.3 illustrerar könsfördelningen i de olika åldersgrupperna. I den äldsta åldersgruppen är övervägande delen kvinnor, 87 procent (13 av 15) medan könsfördelningen är jämnare i övriga åldersgrupper.

Figur 4.3. Åldersfördelning bland huvudmän som misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar, efter kön (n=41).

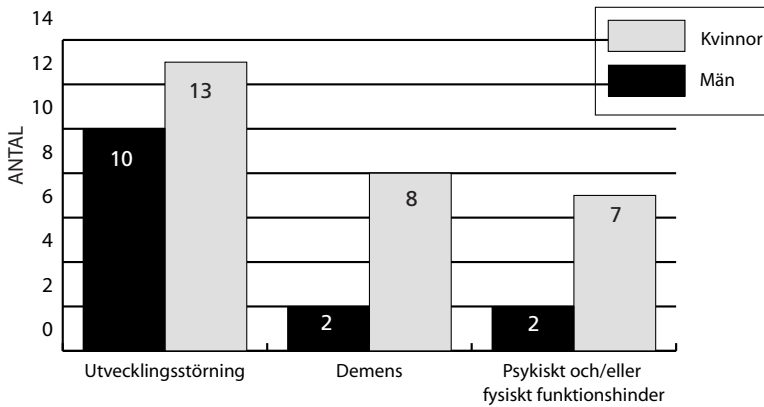
De gode männen har redovisat vilket funktionshinder som de anser att deras huvudmän har. Uppgifterna härrör således inte från läkarintyg eller

liknande utan bygger enbart på de gode männens uppgifter. Deras svar har klassificerats i tre funktionshindrskategorier: *Utvecklingsstörning*, *Demens*, *Psyksiska och/eller fysiska funktionshinder*. Demens är en sjukdom, som bland annat utmärks av kognitiva funktionshinder, och det borde därför stå funktionshinder/sjukdom. Av praktiska skäl används emellertid enbart termen funktionshinder i fortsättningen.² Fördelningen framgår av figur 4.4. Tjugotre personer (55 procent) har funktionshindret Utvecklingsstörning, 10 personer (24 procent) har Demens och 9 personer (21 procent) har ett Psykiskt och/eller fysiskt funktionshinder.

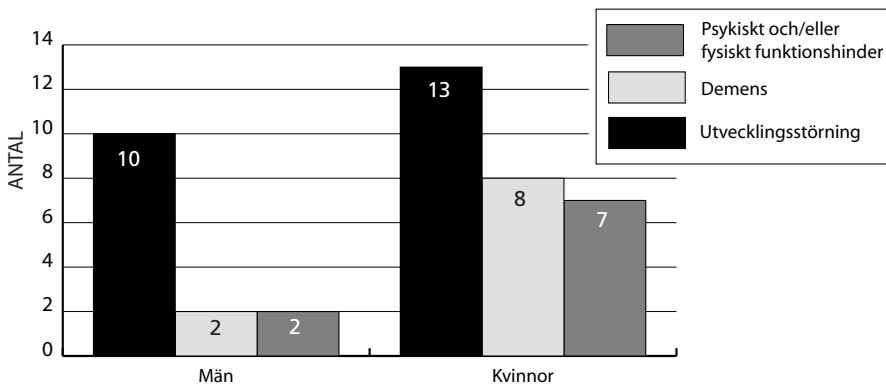

Figur 4.4. Fördelning av funktionshinder bland huvudmän som misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar (n=42).

I samtliga tre grupper av funktionshinder dominerar kvinnorna (figur 4.5 och 4.6). Av 10 huvudmän med Demens är 8 kvinnor (80 procent) jämfört med 67 procent bland samtliga brottsoffer. Även bland dem med Psyksiska och/eller fysiska funktionshinder är kvinnorna i kraftig majoritet med sju av nio (78 procent). Bland huvudmän med Utvecklingsstörning är däremot fördelningen jämnare: 56 procent kvinnor och 44 procent män av de 23 personerna i kategorin. Om man i stället tittar på fördelningen av funktionshinder mellan könen ser man att bland männen är funktionshindret Utvecklingsstörning i klar dominans med 71 procent (10 av 14). Bland kvinnorna finns Utvecklingsstörning endast i 46 procent (13 av 28) även om detta funktionshinder är det vanligaste även bland kvinnor.

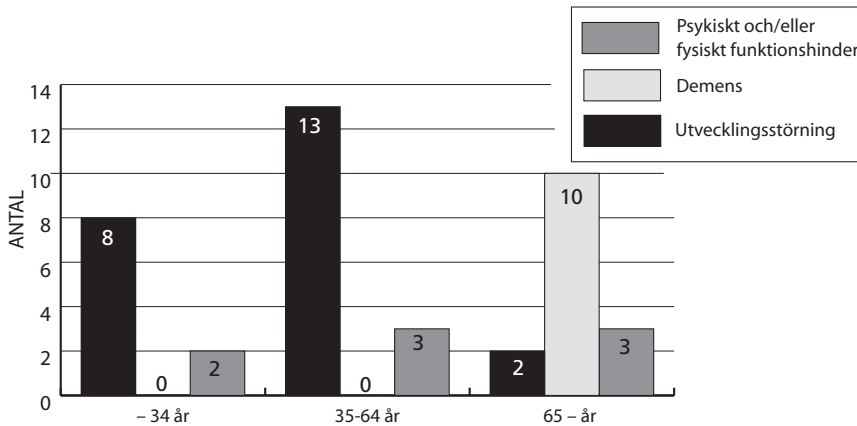

Figur 4.5. Könsfördelning bland huvudmän som misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar, efter typ av funktionshinder (n=42).

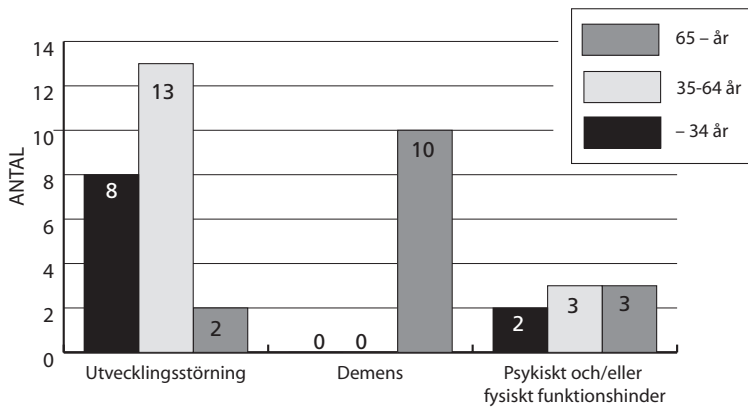

Figur 4.6. Fördelning av funktionshinder bland huvudmän som misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar, efter kön (n=42).

Sambandet mellan ålder och funktionshinder illustreras i figur 4.7 och 4.8. Figur 4.7 visar förekomsten av funktionshinder per åldersgrupp. För en kvinna som tillhör kategorin Psykiska och/eller fysiska funktionshinder saknas uppgift om ålder ("hög ålder" enligt god man). Figur 4.8 visar åldern bland huvudmän som misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar efter funktionshinder. Personer i kategorin Utvecklingsstörning är främst medelålders eller yngre medan personerna i kategorin Psykiskt och/eller fysiskt funktionshinder är mer jämnt fördelade över åldrarna.

Figur 4.7. Fördelning av funktionshinder bland huvudmän som misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar , efter ålder (n=41).

Figur 4.8. Åldersfördelning bland huvudmän som misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar, efter funktionshinder (n=41).

4.1.2. Jämförelser mellan huvudmän som misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar och övriga

Finns det några skillnader mellan de 42 huvudmän, som misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar och övriga 936 huvudmän som de gode männen svarat för? De variabler som jämförts är kön, ålder, funktionshinder samt samhällsstöd. Resultaten framgår av tabellerna 4.1-4.5.

Kvinnorna dominerar både bland brottsoffer och bland övriga (tabell 4.1). Vid chitvå-test fanns ingen statistiskt säkerställd skillnad mellan grupperna.

Tabell 4.1. Huvudmän som antas ha varit respektive inte ha varit utsatta för misstänkt brottsliga handlingar, efter kön (n=972).

Huvudmannens kön	Brott		Ej brott		Samtliga	
	N	Procent	N	Procent	N	Procent
Man	14	33,3	436	46,9	450	46,3
Kvinna	28	66,7	494	53,1	522	53,7
Totalt	42	100,0	930	100,0	972	100,0

Chitvå-test; $\chi^2=2.97$, $df=1$, $p=0.085$

Det fanns en tendens till en åldersskillnad mellan huvudmännen i fråga om utsatthet för rapporterade brott. Bland dem som rapporterats ha varit utsatta för brott återfanns drygt 24 procent i den yngsta åldersgruppen jämfört med 13 procent bland övriga. Se tabell 4.2.

Tabell 4.2. Huvudmän som antas ha varit respektive inte ha varit utsatta för misstänkt brottsliga handlingar, efter ålder (n=957).

Ålder	Brott		Ej brott		Samtliga	
	N	Procent	N	Procent	N	Procent
- 34 år	10	24,4	121	13,2	131	13,7
35 - 64 år	16	39,0	339	37,0	355	37,1
65 - år	15	36,6	456	49,8	471	49,2
Totalt	41	100,0	916	100,0	957	100,0

Chitvå-test; $\chi^2=5.01$, $df=2$, $p=0.081$

En samtidig analys av förekomsten av rapporterade brott, kön och ålder redovisas i tabell 4.3. Bland männen var 36 procent av dem som rapporterats ha varit utsatta för brott yngre än 35 år vilket kan jämföras med 16 procent bland män som inte utsatts för brott. Motsvarande siffror för kvinnor var 18 procent respektive 10 procent. Yngre personer, och bland dem främst män, tycks således vara överrepresenterade bland brottsoffren. Det kan emellertid bero på underrapportering av misstänkt brottsliga handlingar för äldre män.

Tabell 4.3. Huvudmän som antas ha varit respektive inte ha varit utsatta för misstänkt brottsliga handlingar, efter kön och ålder (n=954).

Ålder	Män				Kvinnor			
	Brott		Ej brott		Brott		Ej brott	
	N	%	N	%	N	%	N	%
- 34 år	5	35,7	70	16,4	5	18,5	50	10,3
35 - 64 år	7	50,0	199	46,5	9	33,3	139	28,7
65 - år	2	14,3	159	37,1	13	18,2	296	61,0
Totalt	14	100,0	428	100,0	27	100,0	485	100,0

Chitvå-test, stratifierad; $\chi^2=4.11$, $df=1$, $p=0.0426$

Huvudmän med Utvecklingsstörning återfanns i något högre grad bland brottsoffren än personer med andra funktionshinder (tabell 4.4). Skillnaden var dock inte statistiskt säkerställd. Som nämnts inledningsvis var dock personer i denna kategori yngre än huvudmän i de övriga kategorierna.

Tabell 4.4. Funktionshinder hos huvudmän som antas ha varit respektive inte ha varit utsatta för misstänkt brottsliga handlingar (n=965).

Funktionshinder	Brott		Ej brott		Samtliga	
	N	Procent	N	Procent	N	Procent
Utvecklingsstörning	23	54,8	369	40,0	392	40,6
Demens	10	23,8	298	32,3	308	31,9
Psykiskt och/eller fysiskt funktionshinder	9	21,8	256	27,7	265	27,5
Totalt	42	100,0	923	100,0	965	100,0

Chitvå-test; $\chi^2=3.65$, $df=2$, $p=0.1614$

Tabell 4.5 visar typer av samhällsstöd bland huvudmän som rapporterats ha varit utsatta för brott och övriga huvudmän. Knappt 80 procent hade särskilt boende medan nio procent hade personlig assistans eller hemtjänst. 30 procent hade daglig verksamhet. Några enstaka procent hade ledsagare respektive lönebidrag. Det fanns ingen statistiskt säkerställd skillnad mellan dessa grupper för någon typ av samhällsstöd.

Tabell 4.5. Typ av samhällsstöd hos huvudmän som antas ha varit respektive inte ha varit utsatta för misstänkt brottsliga handlingar (n=978).

<i>Funktionshinder*</i>	Brott		Ej brott		Samtliga	
	N	Procent	N	Procent	N	Procent
Bostad med särskild service	21	50,0	511	54,6	532	54,4
Äldreboende	8	19,0	230	24,6	238	24,3
Daglig verksamhet	16	38,1	274	29,3	290	29,7
Ledsagare	3	7,1	46	4,9	49	5,0
Personlig assistans, hemtjänst	7	16,7	78	8,3	85	8,7
Lönebidrag	1	2,4	17	1,8	18	1,8
Totalt antal	42	100,0	936	100,0	978	100,0

Chitvå-test; inga signifikanta skillnader mellan grupperna ($p > 0.05$).

*Obs: alternativen är inte ömsesidigt uteslutande.

4.2. Brottsliga handlingar som huvudmännen misstänks ha varit utsatta för

De fyrtiotvå huvudmännen misstänks ha blivit utsatta för sammanlagt 74 olika misstänkt brottsliga handlingar efter 1 januari 1999. För sexton huvudmän har flera typer av brottsliga handlingar angivits. En ”handling” kan vara enstaka eller upprepade, vilket innebär att antalet incidenser vida överstiger 74. Det har inte funnits någon uppföljande fråga om antalet gånger en viss typ av handlingar har upprepats.

I frågeformuläret har de gode männen kunnat kryssa för 12 vanliga typer av brott i brottsbalken (olaga hot, förtal, förolämpning, misshandel, sexuellt utnyttjande, sexuellt ofredande, våldtäkt, skadegörelse, stöld, rån, bedrägeri och förskingring). Om den gode mannen inte ansett att något av de alternativen stämmer, har utrymme funnits att ge en egen beskrivning. Det innebär att det också finns några exempel som klassificerats som tvångs-åtgärder samt ett fall av bristande ekonomisk redovisning. Fördelningen framgår av tabell 4.6.

Samtliga brottstyper är representerade och den brottstyp som dominerar är stöld: 16 handlingar, det vill säga 22 procent av totalt 74 tillhör denna brottstyp. Även misshandel (12 handlingar, 16 procent) och förolämpning (10 handlingar, det vill säga 13 procent) tillhör frekventa brott. Det har förekommit sexuella övergrepp, 3 handlingar för sexuellt utnyttjande, 4

för sexuellt ofredande och en misstänkt våldtäkt. Om man tittar på antalet misstänkt brottsliga handlingar och jämför mellan könen ser man att för kvinnor är det vanligaste brottet stöld (39 procent), tätt följt av förolämpning (32 procent). För män är misshandel det vanligaste brottet (43 procent) medan stöld kommer på andra plats (36 procent). Det kan noteras att det även är en man som utsatts för ett misstänkt sexuellt övergrepp, i övrigt är det kvinnor som utsatts för dessa misstänkt brottsliga handlingar. Det finns inga statistiskt säkerställda skillnader mellan män och kvinnor med avseende på totala antalet misstänkt brottsliga handlingar.

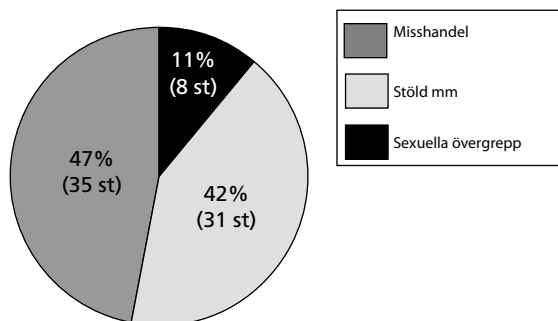
Tabell 4.6. Antal misstänkt brottsliga handlingar rapporterade efter typ och huvudmannens kön (n=74).

Brottslig handling	Män		Kvinnor		Samtliga	
	N	Procent	N	Procent	N	Procent
Olaga hot	2	14,3	4	14,3	6	8,1
Förtal	-	-	4	13,4	4	5,4
Förolämpning	1	7,1	9	32,1	10	13,5
Misshandel	6	42,9	6	21,4	12	16,2
Tvång	1	7,1	2	7,1	3	4,0
Sexuellt utnyttjande	-	-	3	10,7	3	4,0
Sexuellt ofredande	1	7,1	3	10,7	4	5,4
Våldtäkt	-	-	1	3,6	1	1,4
Skadegörelse	1	7,1	1	3,6	2	2,7
Stöld	5	35,7	11	39,3	16	21,6
Rån	-	-	2	7,1	2	2,7
Bedrägeri	1	7,1	3	10,7	4	5,4
Förskingring	1	7,1	5	17,9	6	8,1
Dålig ekonomisk redovisning	1	7,1	-	-	1	1,4
Totalt antal	20		54	100,0	74	99,9

Anm: 74 misstänkt brottsliga handlingar rapporterade för 42 huvudmän.

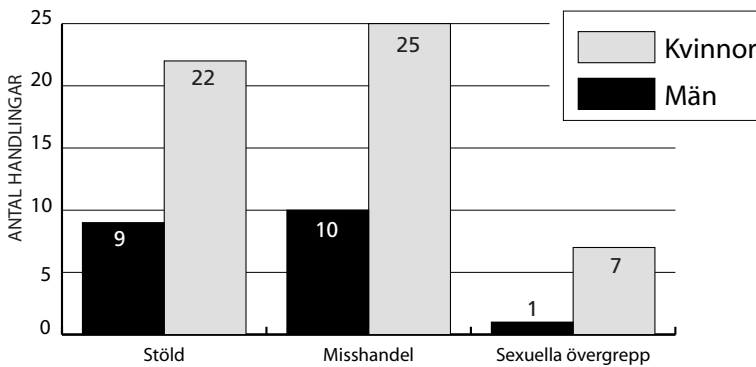
I kapitel 3 redogjordes för hur de olika typerna av brottsliga handlingar slogs samman till de tre brottskategorierna *Stöld*, *Misshandel* och *Sexuella övergrepp*. Av de 74 misstänkt brottsliga handlingarna blir då 31 handlingar

(42 procent) förda till Stöld, 35 handlingar (47 procent) förda till kategorin Misshandel och 8 handlingar (11 procent) till Sexuella övergrepp (figur 4.9). Ordningen mellan Stöld och Misshandel förskjuts vid jämförelse med tabell 4.6. Anledningen är främst att förolämpning, som också är en frekvent brottstyp, förs samman med misshandel till den sammanslagna kategorin Misshandel.

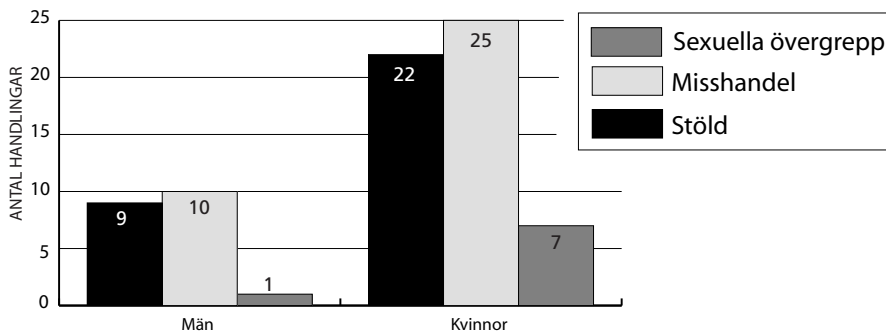

Figur 4.9. Gode männen rapporterade brottsliga handlingar sammanförda till tre brottskategorier (totalt 74 handlingar mot 42 huvudmän).

Fördelningen efter både brottskategorier och kön framgår av figurerna 4.10. och 4.11. Av de 74 handlingarna skedde 20 mot män och 54 mot kvinnor. Kvinnorna dominerar samtliga brottskategorier (figur 4.10). Det vanligaste brottet mot både män och kvinnor var Misshandel, tätt följt av Stöld (figur 4.11). Ett förtydligande behövs om jämförelse görs med tabell 4.6. Vid sammanslagningen till tre brottskategorier har bland annat förtal och förolämpning förts till Misshandel. Dessa handlingar är vanligare mot kvinnor än män (se tabell 4.6). Det förklarar varför misshandel, som i tabell 4.6 är det vanligaste brottet mot män, i figur 4.11 är lika vanligt mot kvinnor. Inom respektive kön är fördelningen mellan olika brottskategorier likartad.

Figur 4.10. Könsfördelning, efter brottskategori (totalt 74 handlingar).

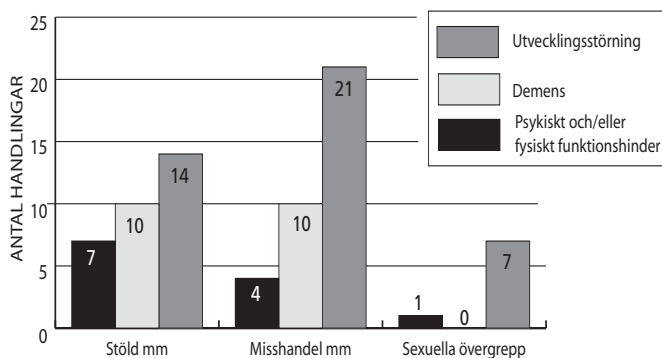

Figur 4.11. Fördelning mellan brottskategorier, efter huvudmannens kön (totalt 74 handlingar).

I de två följande figurerna kan vi se vilka brott som drabbat huvudmän med olika funktionshinder. Av figur 4.12 framgår att personer med Utvecklingsstörning har utsatts för sju av de åtta Sexuella övergreppen (87 procent) vilket är en betydligt större andel än de 55 procent som de utgör av hela brottsoffergruppen. I kategorin med Psykiska och/eller fysiska funktionshinder rapporteras ett sådant övergrepp.

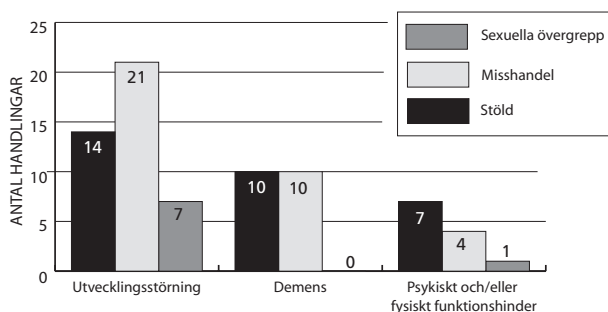
När det gäller Misshandel och Stöld är de olika funktionshindrskategorierna fördelade på ungefär samma sätt som för hela brottsoffergruppen. Om siffrorna i figur 4.12 jämförs med dem i figur 4.4 (dessa siffror anges inom parentes nedan) finner man att i kategorin Misshandel tillhör 60 procent gruppen med Utvecklingsstörning (55 procent bland samtliga brottsoffer), 29 procent tillhör gruppen med Demens (24 procent bland samtliga

brottsoffer) och 11 procent gruppen Psykiska och/eller fysiska funktionshinder (21 procent bland samtliga brottsoffer). Motsvarande andelar för Stöld är 45 procent för Utvecklingsstörning (jämfört med 55 procent), 32 procent för Demens (jämfört med 24 procent) och 23 procent för Psykiska och/eller fysiska funktionshinder (jämfört med 21 procent).

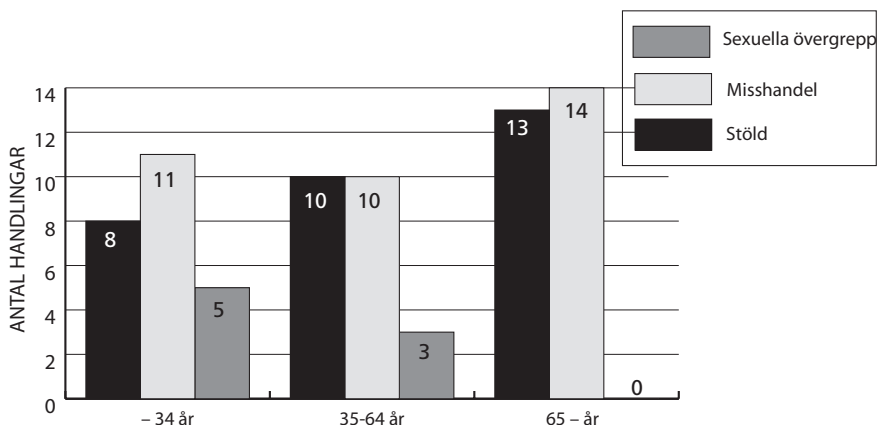
Figur 4.12. Fördelning av funktionshinder bland huvudmän, efter brottskategori (totalt 74 handlingar).

I figur 4.13 redovisas istället fördelningen mellan brottskategorier efter huvudmannens funktionshinder. Tolv brottsliga handlingar har uppgivits för huvudmän med Psykiska och/eller fysiska funktionshinder. Hela sju av tolv handlingar avser Stöld, fyra gäller Misshandel och en handling avser Sexuellt övergrepp. Bland personer med funktionshindret Demens förekommer endast Stöld och Misshandel och i lika antal. Bland personer med Utvecklingsstörning gäller 50 procent av handlingarna Misshandel (21 av 42), Stöld rapporteras i 14 fall (33 procent) och Sexuella övergrepp i 7 fall (17 procent).

Figur 4.13. Fördelning mellan brottskategorier, efter huvudmannens funktionshinder (totalt 74 handlingar).

Åldersfördelningen i de tre brottskategorierna framgår av figur 4.14. Misshandel och Stöld förekommer i alla åldrar medan inga Sexuella övergrepp rapporteras över 65 år. Flertalet Sexuella övergrepp (5 av 8) finns i den yngsta åldersgruppen. Om vi tittar inom ålderskategorierna dominerar Stöld i de två äldsta åldersgrupperna. I den yngsta åldersgruppen dominerar Misshandel.

Figur 4.14. Fördelning mellan brottskategorier, efter ålder (totalt 74 handlingar).

4.3. Omständigheter kring upptäckt av brottsliga handlingar

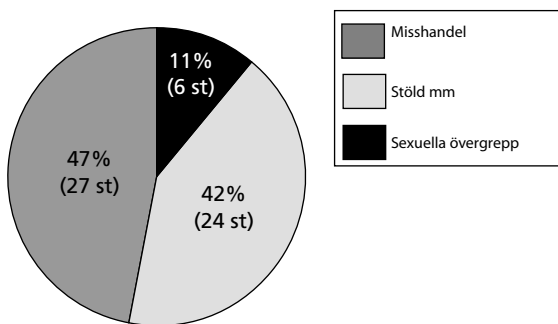
De gode männen misstänker att sexton av de 42 personerna har utsatts för flera typer av brottsliga handlingar. I sin följande redovisning över omständigheterna kring handlingarna och vad som hände sedan har de gode männen inte i samtliga fall redovisat alla handlingar. Detta gäller för sju av de sexton huvudmännen. De gode männen har inte angivit några skäl för att inte redovisa omständigheterna kring samtliga brottsliga handlingar. Exempelvis har för en huvudman uppgivits olaga hot, förtal och förolämpning. I de följande frågorna har dessa brottsliga handlingar redovisats tillsammans. För en annan huvudman har liknande brottsliga handlingar plus även ekonomiska brott redovisats tillsammans. För ytterligare en annan huvudman har den gode mannen kryssat för stöld, bedrägeri och förskingring och sedan enbart redovisat stöld. Slutligen kan nämnas att för en huvudman har den gode mannen kryssat för olaga hot, misshandel, sexuellt utnyttjande, sexuellt ofredande samt satt ett frågetecken vid sin markering av våldtäkt och slutligen även kryssat för stöld. Vid den fortsatta redovisningen av hur det gick sedan har den gode mannen redovisat de tre brottstyperna Stöld, Misshandel och Sexuellt utnyttjande.

Sammantaget redovisas omständigheterna kring 57 olika brottsliga handlingar för de 42 huvudmännen. De olika brottsliga handlingarna efter kön framgår av tabell 4.7 medan fördelningen på de tre olika brottskategorierna framgår av figur 4.15. Om vi jämför fördelningen i figur 4.15 med den i figur 4.9 ser vi att fördelningen mellan de tre brottskategorierna inte påverkats nämnvärt. Jag har därför inte funnit det meningsfullt att göra en ny redovisning motsvarande figurerna 4.10-4.14.

Tabell 4.7 . Typ av misstänkt brottsliga handlingar kring vilka de gode männen redovisar omständigheterna, efter huvudmannens kön (n=57).

Brottslig handling	Män		Kvinnor		Samtliga	
	N	Procent	N	Procent	N	Procent
Olaga hot	2	10,0	2	5,4	4	7,0
Förtal	-	-	2	5,4	2	3,5
Förolämpning	1	5,0	5	13,5	6	10,5
Misshandel	6	30,0	4	10,8	10	17,5
Tvång	1	10,0	2	5,4	3	5,3
Sexuellt utnyttjande	-	-	3	8,1	3	5,3
Sexuellt ofredande	1	5,0	2	5,4	3	5,3
Skadegörelse	1	5,0	-	-	1	1,7
Stöld	5	25,0	10	27,0	15	26,3
Bedrägeri	1	5,0	2	5,4	3	5,3
Förskingring	1	5,0	3	8,1	4	7,0
Dålig ekonomisk redovisning	1	5,0	-	-	1	1,7
Flera olika övergrepp redovisade tillsammans	-	-	2	5,4	2	3,5
Totalt	20	100,0	37	99,9	57	99,9

Anm: 57 misstänkt brottsliga handlingar rapporterade för 42 huvudmän.

Figur 4.15. De tre brottskategorierna för vilka de gode männen redovisar omständigheterna (57 handlingar).

De gode männen tillfrågades om när övergreppen skedde (1999 och/eller 2000), om de skedde vid ett enstaka tillfälle eller om det var fråga om upprepade övergrepp samt även om de trodde att övergreppen fortfarande pågick. Fyrtiotvå av de 57 misstänkt brottsliga handlingarna begicks under år 1999. Sexton skedde vid enstaka tillfällen, övriga tjugosex vid upprepade tillfällen. Därav skedde fjorton vid upprepade tillfällen under 1999 och tolv pågick under både 1999 och 2000. Det innebär att i en knapp majoritet av fallen (51 procent) upprepades de brottsliga handlingarna. Fördelningen över åren liksom om handlingarna var enstaka eller upprepade framgår av tabell 4.8.

Tabell 4.8. Enstaka eller upprepade misstänkt brottsliga handlingar redovisade för år 1999-2000.

	Antal	Procent	Procent
Enstaka tillfällen år 1999	16	28,1	31,4
Upprepade tillfällen år 1999; 1999 och 2000	26	51,0	51,0
Enstaka tillfälle enbart år 2000	8	14,0	15,7
Upprepade tillfällen enbart år 2000	1	2,0	2,0
Antal handlingar	51		100,1
Ej svar	6	10,5	
Totalt antal handlingar	57	100,0	

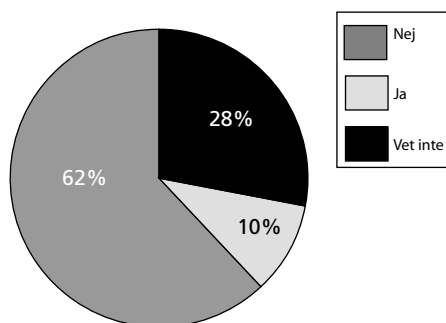
Anm: 57 misstänkt brottsliga handlingar redovisade för 42 huvudmän

Det var 34 huvudmän som drabbades av brottsliga handlingar under år 1999. Det ger en incidens inom denna grupp personer med funktionshinder på 3,5 procent av de totalt 978 huvudmännen i undersökningen. Antalet misstänkta brottsliga handlingar under år 1999 var 42. Av dessa anmäldes nitton till polisen, det vill säga 45 procent.

I det här sammanhanget kan nämnas att gode män, utan att ha blivit tillfrågade därom, gav upplysningar om brottsliga handlingar mot tretton huvudmän före år 1999. Liksom när det gäller de aktuella övergreppen, vittnar dessa redogörelser om att det är alla sorters brott som den gode mannen misstänkt eller upptäckt och att det i flera fall inte hände något efteråt. Två av huvudmännen som har varit utsatta för aktuella brottsliga handlingar uppgavs även ha varit drabbade före 1 januari 1999. Dessa handlingar är inte medtagna i figurerna och tabellerna. Det gäller två gamla kvinnor som tidigare utsatts för Stöld respektive Misshandel. De aktuella brottsliga handlingarna är av samma art, Stöld, för den ena kvinnan och Misshandel, närmare bestämt förolämpning, för den andra.

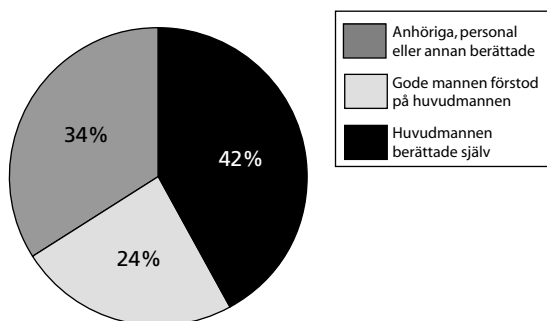
För majoriteten (62 procent) av de brottsliga handlingarna från och med år 1999 ansåg de gode männen att de upphört. I 10 procent av fallen pågick de emellertid fortfarande vid frågetillfället och i 28 procent av fallen visste inte den gode mannen hur det förhöll sig. Se figur 4.16.

I följande figurer har procentsiffrorna beräknats på avgivna svar (valid procent), varför antalet handlingar kan vara mindre än 57 på grund av internt bortfall.

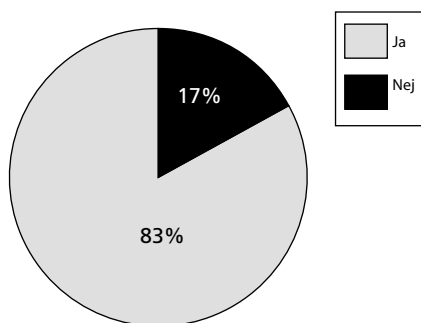
Figur 4.16. Gode männen svar på frågan om brottsliga handlingar ännu pågår eller ej (51 handlingar).

De gode männen kan ha blivit uppmärksammade på de misstänkt brottsliga handlingarna på olika sätt. Se figur 4.17. I lite mindre än hälften (42 procent) av fallen berättade huvudmannen (eventuellt i kombination med information från anhöriga och personal) om vad som hänt. I en tredjedel av fallen förstod den gode mannen på huvudmannen (eventuellt i kombination med information från anhöriga och personal) att något hänt, även om denne inte kunde berätta om det. I en fjärdedel av fallen fick gode mannen enbart information från anhöriga och/eller personal.

Figur 4.17. Hur den gode mannen uppmärksammade de misstänkt brottsliga handlingarna (53 handlingar).

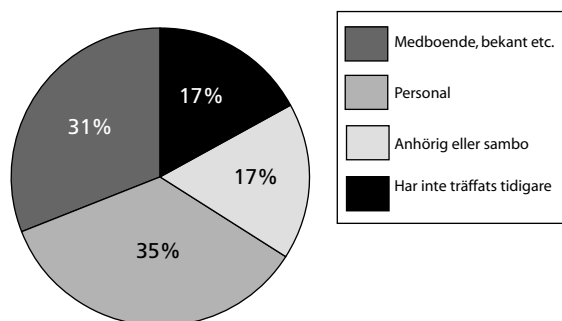
I flertalet fall (83 procent) hade den gode mannen misstankar om vem som var gärningspersonen. Se figur 4.18.

Figur 4.18. Har den gode mannen misstankar om vem som är gärningspersonen? (54 handlingar).

För 46 handlingar hade den gode mannen misstankar om vem som var gärningsperson.³ När den gode mannen ombads precisera vem det var angav man endast i åtta fall (17 procent) att gärningspersonen var någon som huvudmannen inte träffat tidigare. I övriga fall, det vill säga 83 procent

var gärningspersonen känd. Kategorin personal utgör en dryg tredjedel (35 procent) med sexton misstänkta fall. Anhöriga utgör en knapp femtedel med åtta misstänkta fall (17 procent). Medboende i gruppboestad eller äldreboende (fem fall) plus grannar eller övriga bekanta (nio fall), det vill säga totalt fjorton fall, utgör den sista tredjedelen (31 procent). I figur 4.19 redovisas de olika kategorierna misstänkta gärningspersoner.

Figur 4.19. Den misstänkte gärningspersonens relation till huvudmannen (46 handlingar).

4.4. Vad hände sedan?

Vad hände efter det att misstankar eller kunskap nåtts om brottsliga handlingar? Vilket är det offentliga bemötandet av personer med funktionshinder som utsatts för brott? För att belysa vad som hände efteråt har frågor ställts vilka kontakter som tagits med olika samhällsinstanser med anledning av de brottsliga händelserna. Det är fråga om femtiosju brottsliga handlingar mot fyrtyotvå huvudmän under hela undersökningsperioden. Se tabell 4.9.

Den gode mannen har kunnat markera både egna kontakter och andras (huvudmannen, anhörig, personal, annan). Den gode mannens svar när det gäller andra personer än sig själv kan naturligtvis innebära en underskattning. Den gode mannen kan ha varit ovetande om kontakter som tagits av huvudmännen, personal och anhöriga. De olika samhällsinstanser som den gode mannen kunnat markera eller särskilt nämna är följande: polisen, överförmyndaren, länsstyrelsen, socialtjänsten, personal i berörd verksamhet, sjukvården, Rikskvinnocentrum, brottsofferjour, kvinnojour och mansjour. Flera alternativ har kunnat markeras. De gode männen har tagit totalt 41 kontakter. För 2 av huvudmännen har ingen kontakt tagits. De flesta kontakterna, 15 kontakter, har tagits med polisen, därefter har socialtjänsten kontaktats vid 11 brottsliga handlingar, personal vid 7 och sjukvården vid 6. I övrigt har länsstyrelsen och kvinnojour en markering var. Inga kontakter

har tagits med Rikskvinnocentrum, brottsofferjour eller mansjour.

Dessutom uppger de gode männen att andra personer tagit kontakter med dessa samhällsinstanser. En huvudman har kontaktat polisen för 2 olika brottsliga handlingar. Anhöriga har likaså tagit enstaka kontakter. Personal uppges däremot ha tagit flera, sammanlagt åtta kontakter med polisen samt enstaka kontakter med sjukvård och socialtjänst. Sammantaget ledde kontakterna med polisen till 24 formella anmälningar. Därav tillhörde tretton brottskategorin Stöld, nio kategorin Misshandel och två Sexuella övergrepp. En anmälan om misshandel återtog.

Om man enbart tittar på uppgifterna för år 1999 kontaktades polisen efter sju av de 42 brottsliga handlingar, som de gode männen uppmärksammat för 34 huvudmän (se tabell 4.8). Majoriteten (12 brottsliga handlingar som var enstaka eller upprepade) avsåg Stöld. Tre fall avsåg Misshandel (misshandel, olaga hot respektive förolämpning) och två fall avsåg Sexuella övergrepp. En anmälan om misshandel återtog.

Tabell 4.9. De gode männens samhällskontakter med anledning av de redovisade misstänkt brottsliga handlingarna mot huvudmännen (n=41).

<i>Instanser</i>	N
Polisen	15
Länsstyrelsen	1
Socialtjänsten	11
Personal i berörd verksamhet	7
Sjukvården	6
Rikskvinnocentrum	0
Brottsofferjour	0
Kvinnjour	1
Mansjour	0
Totalt	41

Anm: 41 kontakter togs med anledning av 57 misstänkt brottsliga handlingar för 40 huvudmän.

I tabell 4.10 sammanfattas vad som hände efter de brottsliga handlingarna mot 42 huvudmän. De gode männen har redovisat omständigheterna kring femtiosju olika handlingar. I flertalet fall har de gode männen också besvarat den avslutande frågan Vad hände sedan? Det är dessa svar som klassificerats

i sju utfallskategorier för det offentliga bemötandet nedan. Två huvudmän har varit utsatta för olika typer av brottsliga handlingar vars fortsatta hantering har inneburit placering i två av kategorierna. En huvudman återfinns både i kategorin Brottsoffret vägrar ha samhällskontakter och kategorin Polisanmälan, ärendet nedlagt/pågår. En annan huvudman återfinns både i kategorin Inga eller resultatlösa kontakter och kategorin Polisanmälan.

En kategori har påfallande många fall: Polisanmälan, ärendet nedlagt/pågår. Bara i fyra fall ledde polisanmälan till att de togs upp i tingsrätten. En del brottsliga handlingar, fyra, har upphört utan åtgärder. I sammanlagt nitton fall har de upphört efter ingripande av god man eller berörd verksamhet, vanligen socialtjänsten. I de två första kategorierna pågår sannolikt de brottsliga handlingarna enligt de gode männen. Om kontakter tagits har de inte lett till något, i några andra fall vägrar huvudmannen att kontakter tas.

Tabell 4.10. Utfall av offentligt bemötande efter misstänkt brottsliga handlingar mot huvudmännen (n=57).

Utfall av offentligt bemötande		Antal	Procent	Procent
1	Brottsoffret vägrar ha samhällskontakter	4	7,0	7,4
2	Inga eller resultatlösa kontakter. Misstänkt brottsliga handlingar pågår	4	7,0	7,4
3	Misstänkt brottsliga handlingar har upphört utan åtgärd	4	7,0	7,4
4	Misstänkt brottsliga handlingar har upphört genom förordnande av god man eller åtgärder av god man	10	17,5	18,5
5	Misstänkt brottsliga handlingar har upphört genom åtgärder av berörd verksamhet	9	15,8	16,7
6	Polisanmälan, ärendet nedlagt/pågår	19	33,3	35,2
7	Domstolsförhandling	4	7,0	7,4
	Totalt	54	94,7	100,0
	Ej svar	3	5,3	
	Totalt antal handlingar	57	100,0	

Anm: 57 misstänkt brottsliga handlingar redovisade för 42 huvudmän. Ej svar avser två huvudmän.

4.5. Sammanfattande diskussion av de kvantitativa resultaten

Det är 42 huvudmän av totalt 978 som uppges ha varit utsatta för 74 misstänkt brottsliga handlingar, enstaka eller upprepade, från och med 1 januari 1999

fram till enkätutskicket våren 2000. Det är dags att besvara den första frågan i schemat för analys av brotts synlighet: Vad kännetecknar de huvudmän som har varit eller misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar?

De viktigaste resultaten visar att kvinnorna dominerar både bland brottsoffren och bland övriga huvudmän. Det finns emellertid inga statistiskt säkerställda skillnader mellan män och kvinnor med avseende på utsatthet för brott. De manliga brottsoffren var yngre än de kvinnliga. I jämförelse med övriga huvudmän finns en tendens till en åldersskillnad så att yngre personer, främst män, tycks vara överrepresenterade bland brottsoffren. Uppgifterna om huvudmännens funktionshinder emanerar – liksom andra uppgifter - från de gode männen. Det kan inte uteslutas att tillförlitligheten just på den här punkten kan ifrågasättas. Även när det gäller samhällsstöd är det inte säkert att den gode mannen har total information. Övriga bakgrundsuppgifter om huvudmännen som kön och ålder borde vara tillförlitliga, eftersom de framgår av förordnandet. Med dessa reservationer kan påpekas att utvecklingsstörning är det vanligaste funktionshindret. Så många som 80 procent uppgavs ha ett särskilt boende och ytterligare nio procent hade personlig assistans eller hemtjänst vilket visar att de flesta i den här gruppen har stora behov av stöd och service.

Sammanfattningsvis kan huvudmännen, inte bara de som enligt de gode männen utsatts för brottsliga handlingar, i vissa avseenden beskrivas som idealiska brottsoffer. Det är den norske kriminologen Nils Christie som har myntat uttrycket. Med idealiskt offer menar Christie ”en person eller kategori av individer som – när de drabbas av brott – lättast får fullständig och legitim status som offer”. Det är svaga, sjuka, gamla eller mycket unga och gärningspersonen skall vara en främling.⁴ Huvudmännen stämmer in på hans kriterier att offren skall vara svaga, sjuka och gamla, däremot inte på hans kriterium mycket unga människor. Inte heller stämmer de in på hans kriterium att gärningspersonen skall vara okänd och inte ha någon personlig relation till offret. Trots att flertalet av dem får sin omvårdnad inom det offentliga systemet är de inte förskonade från brott just från sina vårdare. Det resultatet stämmer bättre in i Dick Sobseys modell om orsaker till övergrepp (abuse) mot personer med funktionshinder i avsnitt 2.2. Beroende som en individuell sårbarhetsaspekt hos det potentiella offret finns med i hans uppräkningslik som nedsatt fysiskt försvar och nedsatt kommunikativ funktion.

Finns det några skillnader mellan huvudmän som utsatts respektive inte utsatts för brottsliga handlingar? Eller med andra ord: Verkar det finnas

någon särskild risk för vissa huvudmän att utsättas för brottsliga handlingar? Spelar exempelvis kön någon roll? Det verkar inte så. Kvinnorna dominerade både bland brottsoffer och bland övriga men det finns ingen statistiskt säkerställd skillnad mellan grupperna. Däremot tycks ålder spela roll. Yngre personer, och bland dem främst män, verkade vara överrepresenterade bland brottsoffren. Emellertid kan detta vara skenbart och bero på en underrapportering av misstänkt brottsliga handlingar för äldre män. Bland de yngre är utvecklingsstörning det vanligaste funktionshindret, vilket kan förklara att personer med utvecklingsstörning återfanns bland brottsoffren i något högre grad än personer med andra funktionshinder.

Den andra frågan i schemat för analys av brotts synlighet lyder Vad kännetecknar de brottsliga handlingarna? Av de 42 brottsoffren var det 34 som hade drabbats av sådana handlingar under 1999, vilket innebär en incidens på 3,5 procent i den här regionala populationen av personer med så svåra funktionshinder att en god man är förordnad för dem (978 huvudmän).

Det går inte att uttala sig om incidensen kan generaliseras till hela huvudmannapopulationen i regionen, det vill säga även för dem vars gode män inte besvarat enkäten. Än mindre kan vi göra generaliseringar till andra regioner eller andra personer med funktionshinder. Det finns ingen nationell statistik över hur vanligt det är att personer med funktionshinder drabbas av brott. En jämförelse kan emellertid göras med befolkningen i landet totalt. BRÅ (Brottsförebyggande rådet) anger följande incidenssiffror för år 1998: 7,8 procent av personer i åldern 16-84 år utsattes för stöld eller skadegörelse i bostad eller förrådsutrymmen. En betydligt större andel hade utsatts för ”någon stöld eller skadegörelse”, 29,3 procent. Motsvarande andel som hade utsatts för ”något våld eller hot om våld” var 6,9 procent.⁵ Brottsincidensen förfaller således vara lägre i undersökningspopulationen. Resultaten är därmed inte i linje med vad internationella forskare funnit. De räknar med en betydligt större incidens av misshandel (violence) och sexuella övergrepp, de brottstyper som vanligen studeras. Samtidigt påpekas också de stora metodproblem som bristande dokumentation och rapportering ger. Mörkertalen kan vara betydliga.⁶ Så är sannolikt även fallet i föreliggande undersökning. I kapitel 5 (avsnitt 5.1) diskuterar jag de gode männens möjligheter och benägenhet att uppmärksamma misstänkt brottsliga handlingar. Anhöriga och personal kan ha större kunskap och undersökningar med annan uppläggning kan komma fram till andra incidenstal. Det är heller inte otänkbart att en större medvetenhet och uppmärksamhet på förhållanden inom vård och omsorg kan visa att den funna incidensen endast avspeglar toppen på ett isberg.

Samtliga brottstyper i enkätformuläret är representerade (plus tvång och dålig ekonomisk redovisning) och den enstaka brottstyp som dominerar är stöld. Vid sammanslagning till tre brottskategorier är det emellertid Misshandel som dominerar, eftersom där bland annat ingår den frekventa brottstypen förolämpning. Nästan samtliga Sexuella övergrepp skedde mot personer i kategorin Utvecklingsstörning.

Det var vanligt att de brottsliga handlingarna upprepades. Majoriteten av de brottsliga handlingarna hade upphört, men några pågick fortfarande vid frågetillfället. I flertalet fall var det huvudmannen själv som uppmärksammade den gode mannen på den brottsliga handlingen eller den gode mannen som förstod på huvudmannen att något kränkande skett.

Det är påfallande att gärningspersonen i flertalet fall är känd och kan återfinnas i brottsoffrets nära omgivning. Dessa medborgare tillhör de svagaste i samhället. Kring dem finns av den anledningen gode män, oftast även personal och anhöriga. En hel del av de gode männen är ju även anhöriga till sina huvudmän. Uppenbarligen har stödpersonerna inte alltid lyckats hindra att deras skyddslingar utsatts för brott. I en hel del fall finns gärningspersonerna i arbetsgruppen. Det kan således vara problematiskt om personal skall överta de gode männens uppgifter, som Grunewald föreslår.⁷

Hur kan denna brottslighet förstås? Vårdgivare ses ju också som självklara hjälpare som vill väl. De anses oklanderliga.⁸ Att så inte alltid är fallet visar resultaten i denna studie. Sannolikt spelar lättillgänglighet – gärningspersonerna vistas vanligen i huvudmännens bostad - och liten risk för upptäckt – på grund av huvudmannens funktionshinder - roll vid de olika tillgreppsbrotten. Ett funktionshinder får emellertid en särskild betydelse när det finns ett sådant beroendeförhållande till gärningspersonen. Man kan tala om tillitsbrott.

Eva Lundgren och medarbetare sammanfattar den förklaringsmodell som styr undersökningen *Slagen dam* på följande sätt:

Att män utövar våld mot kvinnor kan alltså på ett strukturellt plan ses som ett uttryck för manlig överordning och den kan manifesteras i faktiska fysiska attacker mot kvinnan, men också genom mindre drastiska företeelser så som sexuella trakasserier eller genom verbala kränkningar. Det våld män utsätter kvinnor för uttrycker dock inte bara överordningen, det bidrar också, enligt detta synsätt, till att återskapa den och till att forma mäns och kvinnors syn på vad det innebär att vara man respektive kvinna.⁹

Om man byter ut ordet ”kvinna” mot ”person med funktionshinder”, ”man” mot ”personal och andra hjälpare”, ”våld” mot ”brottslig handling” och vidgar tillämpligheten till trakasserier i allmänhet och inte bara sexuella är det rimligt att använda ett motsvarande perspektiv för att förstå personals och andra närståendes övergrepp mot människor med funktionshinder – ett maktperspektiv. Ovanstående citat får då följande lydelse:

Att personal och andra hjälpare utövar brottsliga handlingar mot personer med funktionshinder kan alltså på ett strukturellt plan ses som ett uttryck för överordning och den kan manifesteras i faktiska fysiska attacker mot personer med funktionshinder, men också genom mindre drastiska företeelser så som sexuella och andra trakasserier eller genom verbala kränkningar. De brottsliga handlingar personal och andra hjälpare utsätter personer med funktionshinder för uttrycker dock inte bara överordningen, det bidrar också, enligt detta synsätt, till att återskapa den och till att forma personals och andra hjälpare och funktionshindrade personers syn på vad det innebär att ha respektive inte ha ett funktionshinder.

Vi har en asymmetrisk relation.¹⁰ Det ”normala” för de personer, som denna studie gäller, är att vara beroende för sitt stöd av personal. Den engelska sociologen Anne Louise Chappell kritiserar normaliseringsprincipen för att den förbiser denna maktrelation mellan professionella och personer med utvecklingsstörning.¹¹ Beroende i en relation innebär att det är en som har makt och en som inte har det. Makt och kontroll är grunden för utnyttjande. Resultaten från den här undersökningen pekar på att det verkar förekomma ett sådant utnyttjande men kan inte bidra med någon kunskap om varför så har skett. Kanske ligger en del av förklaringen i det som den norske filosofen Harald Ofstad beskriver som vårt förakt för svaghet.¹²

Resultatredovisningen ger också besked om vad som hände sedan de brottsliga handlingarna uppmärksammats. Vissa kontakter har tagits med olika samhällsinstanser. Sju utfall av det offentliga bemötandet har kunnat urskiljas. Få fall i kategorin polisanmälan gick vidare till åtal. Det finns också brottsliga handlingar som fortgår. De sju kategorierna är följande: (1) Brottoffret vägrar samhällskontakter, (2) Inga eller resultatlösa kontakter. Brottsliga handlingar pågår, (3) Brottsliga handlingar har upphört utan åtgärd, (4) Brottsliga handlingar har upphört genom förordnande av god man eller åtgärder av god man, (5) Brottsliga handlingar har upphört genom åtgärder av berörd verksamhet, (6) Polisanmälan, ärendet nedlagt/pågår samt (7) Domstolsförhandling.

De viktigaste kvantitativa resultaten sammanfattas i följande punkter:

- Incidensen av misstänkt brottsliga handlingar förefaller lägre än i totalbefolkningen.
- Ingen könsskillnad i utsatthet har kunnat påvisas.
- Yngre huvudmän, och bland dem män, förefaller mer utsatta än äldre.
- Huvudmännen har utsatts för alla typer av misstänkt brottsliga handlingar.
- De misstänkt brottsliga handlingarna upprepas ofta.
- Det finns oftast misstanke om vem som är gärningspersonen.
- Gärningspersonen är oftast känd.
- Personal finns ofta bland de misstänkta gärningspersonerna.
- Det förekommer också brottsliga handlingar från andra personer med funktionshinder.
- I flera fall hände påfallande lite efter de misstänkt brottsliga handlingarna.

I kapitel 6 går vi bakom de kvantitativa resultaten till enskilda personer för att ytterligare fördjupa förståelsen för vad som skett och vad som hänt efter olika brottsliga handlingar.

¹ Forskningsassistent Kristina Bränd Persson ansvarar för databearbetningen.

² Se ovan avsnitt 3.2.5.

³ För de totalt 57 handlingarna har svar avgivits för 54 handlingar, det vill säga ett internt bortfall på 3 handlingar (figur 4.18). 83 procent av 54 handlingar är 45 handlingar. Som synes har svar avgivits på följdfrågan om relation till gärningspersonen för 46 handlingar (figur 4.19), det vill säga även för en av handlingarna i det interna bortfallet enligt figur 4.18.

⁴ Christie, 2001, cit. sid. 47.

⁵ Brottsförebyggande rådet, 2002. Se tabellerna TR 8, 7 och 1.

⁶ Se ovan avsnitt 2.1.

⁷ Se ovan avsnitt 1.3.

⁸ Sobsey, 1994, sid. 141 f.

⁹ Lundgren m.fl., 2001, sid. 15.

¹⁰ Hydén, 2001, sid. 52.

¹¹ Chappell, 1992.

¹² Den norske filosofen Harald Ofstad talar om vårt förakt för svaghet. Ofstad, 1987.

Kapitel 5. De gode männen och brottsoffers synlighet

I böcker som behandlar godmanskapet har jag inte kunnat finna att man särskilt lyfter fram situationer när huvudmän utsätts för brottsliga handlingar. Författarna verkar tro att sådana inte förekommer eller så tar man för givet att de gode männen själva uppfattar att det ingår i deras uppdrag att uppmärksamma och hantera sådana handlingar. Det är dags att besvara den tredje frågan i schemat för analys av brotts synlighet i kapitel 3 (figur 3.1).

3. Uppfattar gode män att deras huvudmän är brottsoffer?
--

5.1. De gode männen och mörkertalet

I kapitel 2 talas om dold brottslighet och mörkertal. Finns det något som tyder på att vi även i den här undersökningen kan räkna med mörkertal? Enkätmaterialen ger endast upplysningar om vad de gode männen faktiskt har rapporterat. Enligt Astrid Kubis informerar inte alltid personal de gode männen om eventuella övergrepp och det kan också hända att även när de ger sådan information, verkar de gode männen ibland inte ta till sig denna.¹ Tecken på att det finns mörkertal även i den här undersökningen är de olika anekdotiska erfarenheter som jag fått under den tid studien pågått. Vid flera tillfällen har jag givit information om studien, för personal i olika omsorger för personer med utvecklingsstörning, habiliteringspersonal, medlemmar i handikapporganisationer och vid vetenskapliga seminarier. Personal har till en början vanligen fällt kommentarer med innebörden att inga brottsliga handlingar sker i deras verksamhet. Efter en stund har de återkommit och berättat om incidenter och misstankar som de själva funderat över och till och med diskuterat med annan personal, men att frågan därefter fallit. Sannolikt innebär detta att man inte heller för fram sina misstankar till de gode männen. Personal har också påpekat att de gode männen inte alltid får reda på brottsliga handlingar, sådana som huvudmän berättat för personalen under tysthetslöfte. Likaså har de framfört uppfattningen att vissa gode män, som också är anhöriga, utnyttjar sina huvudmän ekonomiskt.

En god man, som ringde mig för att tala om att hon inte ville besvara frågeformuläret, berättade att hon är förälder till sin huvudman. Dottern har en utvecklingsstörning och kan inte tala. ”Det är klart att hon kommer hem med blåmärken ibland, men det är ju inte så konstigt för hon är så aggressiv.” Ibland blir hon instängd på sitt rum. ”Det gör man ju som förälder också.” Men någon misshandel har modern inte sett. Man ser visserligen själva handlingen men uppfattar att det är huvudmannen själv som är anledningen till den. Den gode mannen verkar också anse att handlingen ingår som en nödvändig del i omsorgen. Något brottsoffer blir därmed inte synligt.

I det här sammanhanget kan slutligen också nämnas att gode män inte rimligtvis avslöjar egna eventuella oegentligheter. Av några gode mäns redogörelser framgår att de just förordnats på grund av den tidigare gode mannens brottsliga handlingar. Exempelvis hade en tidigare god man (av manligt kön) förgripit sig sexuellt på en ung man med utvecklingsstörning. Brottet polisanmälades.

Ett försiktigt svar på den tredje frågan i schemat för analys av brotts synlighet i kapitel 3 (figur 3.1) är att huvudmän kan förbli osynliga brottsoffer om den gode mannen inte själv ser eller vill uppmärksamma att brottsliga handlingar har ägt rum eller blir informerad av huvudmännen själva, anhöriga och personal.

5.2. Gode mannens roll för att uppmärksamma misstänkt brottsliga handlingar

En jämförelse har gjorts mellan de gode män som uppmärksammat brott hos sina brottsoffer och dem som inte gjort det för att se om det verkar finnas några faktorer som har samband med ökad sannolikhet för att upptäcka och rapportera misstänkt brottsliga handlingar mot huvudmännen.

Det är 41 av totalt 755 gode män som också rapporterat om misstänkt brottsliga handlingar hos 42 huvudmän av de totalt 978 huvudmännen. Den beroende variabeln är således gode mäns rapportering av brottsliga handlingar hos sina huvudmän.

I huvudsak har chitvå-test (χ^2) gjorts för kategorivariablerna. Testerna visar om det finns ett samband mellan rapportering av brott och olika variabler. I de fall då någon av variablerna består av ordnade kategorier (ordinala) har därför avsedd variant av testen använts. I flera fall är antalet svar i enskilda celler fem eller färre. I dessa fall har Fisher's exact test (tvåsidig)

dessutom använts som kontroll. I samtliga fall har resultatet från Fisher's test varit likvärdigt. Eventuella gruppskillnader i fråga om exempelvis ålder har dessutom undersökts med variansanalys (ANOVA eller icke-parametrisk Wilcoxon rangsummetest). Genomgående har signifikansnivån 5 procent använts. Det innebär att redovisade resultat med p-värden på 0.05 eller lägre kan betraktas som statistiskt säkerställda. P-värdet kan tolkas som den risk man tar (här högst 5 procent) att felaktigt dra slutsatsen att det finns ett verkligt samband eller en skillnad.²

De första fyra tabellerna ger uppgifter om de gode männen könen, ålder (två tabeller) och utbildningsnivå. Det finns ett litet internt bortfall för samtliga variabler, det vill säga summan understiger 755. I de följande tabellerna är jämförelserna mestadels gjorda på huvudmannanivå, det vill säga största möjliga antal är 978. Även här finns i flertalet tabeller ett visst internt bortfall. I samtliga tabeller anges antalet svar i tabellrubriken.

Könsfördelningen bland de gode männen var mycket jämn, 55 procent var kvinnor och 45 procent var män (tabell 5.1). Det fanns inget samband mellan kön och rapportering av misstänkt brottsliga handlingar.

Tabell 5.1. Gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän, efter kön (n=743).

Gode mannens kön	Brott		Ej brott		Samtliga	
	N	Procent	N	Procent	N	Procent
Man	17	47,2	321	45,4	338	45,5
Kvinna	19	52,8	386	54,6	405	54,5
Totalt	36	100,0	707	100,0	743	100,0

Chitvå-test; $\chi^2=0.046$, $df=1$, $p=0.831$

Trettio procent av gode männen var 65 år eller äldre, knappt 3 procent var yngre än 35 år (tabell 5.2). Nämnas kan att 127 gode män (17 procent) var 70 år eller äldre.

Tabell 5.2. Ålder hos gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän (n=744).

Gode mannens ålder	Brott		Ej brott		Samtliga	
	N	Procent	N	Procent	N	Procent
- 34 år	1	2,8	19	2,7	20	2,7
35 - 64 år	28	77,8	470	66,4	498	66,9
65 - år	7	19,4	219	30,9	226	30,4
Totalt	36	100,0	708	100,0	744	100,0

Chitvå-test; $\chi^2=2.15$, $df=2$, $p=0.341$

De gode män som rapporterade brottsliga handlingar mot huvudmän var signifikant yngre än övriga gode män, i genomsnitt 54 år respektive 58 år (medelvärde) (tabell 5.3).

Tabell 5.3. Genomsnittsålder bland gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän (n=744).

Gode mannens ålder	Brott			Ej brott			t- värde	p-värde
	N	Medel	SD	N	Medel	SD		
	36	53,8	11,0	708	58,2	11,7	4,85	0,0280

De gode männens högsta utbildningsnivå framgår av tabell 5.4. Fördelningen mellan de olika utbildningsnivåerna var jämn med omkring en tredjedel i varje kategori (grundskola, gymnasium respektive universitet). Det fanns ett visst samband mellan utbildningsnivå och rapportering av misstänkt brottsliga handlingar, dock inte statistiskt säkerställt. Sambandet försvinner när man tar hänsyn till ålder.

Tabell 5.4. Utbildningsnivå bland gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän (n=731).

Gode mannens utbildning	Brott		Ej brott		Samtliga	
	N	Procent	N	Procent	N	Procent
Grundskola	9	25,7	252	36,2	261	35,7
Gymnasieskola	12	34,3	227	32,6	239	32,7
Universitet	14	40,0	217	31,2	231	31,6
Totalt	35	100,0	696	100,0	731	100,0

Chitvå-test; $\chi^2=1.88$, $df=2$, $p=0.3914$

I tabell 5.5 visas de gode männens relation till sina huvudmän. En god man kan ha olika relation till olika huvudmän, vilket gör att det finns ett svar för var och en av huvudmännen. Svar har givits för 931 huvudmän. Av tabellen framgår att för 41 procent av huvudmännen är den enda relationen just god man. Det fanns inget samband mellan relation och rapportering av misstänkt brottsliga handlingar.

Tabell 5.5. Huvudmannens relation till god man bland gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän (n=931).

Relation till god man	Brott		Ej brott		Samtliga	
	N	Procent	N	Procent	N	Procent
Släkt	15	36,6	406	45,6	421	45,2
Personal, granne m.m.	8	19,5	119	13,4	127	13,6
Enbart god man	18	43,9	365	41,0	383	41,1
Total	41	100,0	890	100,1	931	100,0

Chitvå-test; $\chi^2=0.65$, $df=1$, $p=0.422$

Tabell 5.6 visar gode männens relation till samtliga huvudmän efter funktionshinder. Tabellen visar ett mycket starkt samband mellan relation och funktionshinder på så sätt, att bland huvudmän i kategorin Utvecklingsstörning eller Demens är släktskapsrelation till gode mannen betydligt vanligare än bland huvudmän i kategorin Psykiskt och/eller fysiskt funktionshinder. I den senare gruppen är den vanligaste relationen enbart god man. I tabell 5.7 har släktrelationen preciserats. Föräldrarelationen dominerar.

En kompletterande analys (ej redovisad i tabell) av förekomsten av brottsrapportering vid olika funktionshinder med hänsyn till huvudmannens relation till gode mannen gjordes. Analysen tyder på en lägre rapportering av misstänkta brott bland huvudmän med utvecklingsstörning i de fall då gode mannen är släkt med huvudmannen (35 procent) jämfört med de fall då relationen är en annan (65 procent). Sambandet är dock inte statistiskt säkerställt ($p=0.093$).

Tabell 5.6. Huvudmannens relation till god man efter huvudmannens funktionshinder (n=920).

Relation till god man	Utvecklings- störning		Demens		Psyiskt / fysiskt funktionshinder	
	N	Procent	N	Procent	N	Procent
Släkt	203	53,4	146	50,3	68	27,2
Personal, granne m.m.	59	15,5	38	13,1	30	12,0
Enbart god man	118	31,1	106	36,6	152	60,8
Totalt	380	100,0	290	100,0	250	100,0

Chitvå-test; $\chi^2=61.3$, $df=4$, $p<0.0001$

Tabell 5.7. Huvudmannens relation till god man (n=931).

Relation till god man	N	Procent
Släkt	421	45,2
därav förälder	136	(32,3)
syskon	83	(19,7)
barn	91	(21,6)
annat	111	(26,4)
Personal, granne m.m.	127	13,6
Enbart god man	383	41,1
Totalt	931	100,0

Totalt sett hade omkring 83 procent av alla gode män endast en huvudman: 63 procent av dem som rapporterat brott och 84 procent av dem som inte rapporterat misstänkt brottsliga handlingar. Det fanns ett starkt samband mellan antal huvudmän och rapportering av brott. De gode män som rapporterat misstänkt brottsliga handlingar hade i mindre utsträckning endast en huvudman (tabell 5.8). En god man hade fjorton huvudmän, endast enstaka gode män hade fler än sex huvudmän. Det är således betydligt färre än det femtiotal gode män som Karl Grunewald hade erfarenhet av i sin kritik av godmanskapet, vilken refererades i avsnitt 1.3.

Tabell 5.8. Antal huvudmän bland gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän (n=752).

<i>Antal huvudmän</i>	Brott		Ej brott		Samtliga	
	N	Procent	N	Procent	N	Procent
1	24	63,2	599	83,9	623	82,9
2	5	13,2	54	7,6	59	7,8
3	5	13,2	25	3,5	30	4,0
4 eller fler	4	10,5	36	5,0	40	5,3
Totalt	38	100,1	714	100,0	752	100,0

Chitvå-test; $\chi^2=13.78$, $df=3$, $p=0.0032$

Hälften av de gode männen hade haft sitt uppdrag högst 3 år. Gode män som rapporterade misstänkt brottsliga handlingar hade dessutom något kortare förordnandetid än övriga. I tabell 5.9 har huvudmännen indelats i fyra jämnstora grupper (kvartiler) efter gode männens förordnandetid för samtliga huvudmän. Bland huvudmän för vilka brott rapporterats hade flertalet gode män en förordnandetid på 3 år eller mindre (76 procent) jämfört med 50 procent bland övriga. En variansanalys bekräftar denna tendens ($p=0.056$). Sambandet är således statistiskt säkerställt.

Tabell 5.9. Förordnandetid som god man för gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän, samtliga huvudmän (n=919).

<i>Antal år som god man</i>	Brott		Ej brott		Samtliga	
	N	Procent	N	Procent	N	Procent
≤1 år	10	25,6	220	25,0	230	25,0
2 – 3 år	20	51,3	223	25,3	243	26,4
4 – 7 år	5	12,8	227	25,8	232	25,2
> 7 år	4	10,3	210	23,9	214	23,3
Totalt	39	100,0	880	100,0	919	100,0

Chitvå-test; $\chi^2=15.0$, $df=3$, $p=0.0018$

Flertalet gode män är förordnade att fullgöra samtliga tre uppgifter: att hjälpa huvudmannen att sörja för sin person, bevaka sin rätt och förvalta sin egendom. Det finns ett samband, dock ej statistiskt säkerställt, mellan antalet förordnandegrunder hos huvudmannen och rapportering av misstänkt brottsliga handlingar: huvudmannen uppmärksammades som

brottsoffer i något högre grad om gode mannen var förordnad på samtliga tre grunder (tabell 5.10 och tabell 5.11).

Tabell 5.10. Förordnandegrund bland gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän, samtliga huvudmän (n=978).

Förordnandegrund*	Brott		Ej brott		Samtliga	
	N	Procent	N	Procent	N	Procent
Bevaka huvudmannens rätt	37	88,1	761	81,3	798	81,6
Förvalta huvudmannens egendom	40	95,2	824	88,0	864	88,3
Sörja för huvudmannens person	35	83,3	700	74,8	735	75,2
Antal huvudmän	42		936		978	

Chitvå-tester: inga signifikanta skillnader mellan grupper.

*Obs: alternativen är inte ömsesidigt uteslutande.

Tabell 5.11. Antal förordnandegrunder bland gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän, samtliga huvudmän (n=978).

Antal förordnandegrunder	Brott		Ej brott		Samtliga	
	N	Procent	N	Procent	N	Procent
Samtliga tre grunder	34	81,0	583	62,3	617	63,1
Två grunder	3	7,1	197	21,0	200	20,5
En grund	4	9,5	142	15,2	149	14,9
Uppgift saknas	1	2,4	14	1,5	15	1,5
Totalt	42	100,0	936	100,0	978	100,0

Chitvå-test; $\chi^2=7.08$, $df=3$, $p=0.0693$

I tabell 5.12 redovisas de sätt på vilka den gode mannen har kontakt med sin huvudman. Enligt det första alternativet pratar den gode mannen och huvudmannen med varandra. Enligt det andra kan den gode mannen inte alltid förstå vad huvudmannen säger men anser sig kunna märka om huvudmannen mår bra eller inte, är nöjd eller inte. Enligt det tredje alternativet kan den gode mannen inte kommunicera med huvudmannen utan får lita till vad anhöriga eller personal säger. Kontaktsättet för en knapp majoritet av huvudmännen är att man pratar med varandra, för en dryg fjärdedel anser sig den gode mannen kunna förstå om huvudmannen är nöjd eller inte, i

en knapp fjärdedel får man förlita sig på vad anhöriga och personal säger. Det finns inget samband mellan kontaktsätt och rapportering av misstänkt brottsliga handlingar.

Tabell 5.12. Kontaktsätt med huvudmän bland gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän, samtliga huvudmän (n=960).

Kontaktsätt	Brott		Ej brott		Samtliga	
	N	Procent	N	Procent	N	Procent
Pratar med varandra	22	52,4	438	47,7	460	47,9
Kan förstå om huvudman är nöjd eller inte	12	28,6	253	27,6	265	27,6
Förlitar sig på uppgifter från personal, anhöriga	8	19,0	227	24,7	235	24,5
Totalt	42	100,0	918	100,0	960	100,0

Chitvå-test; $\chi^2=0.73$, $df=2$, $p=0.6953$

Hur ofta man har kontakt genom träff eller per telefon redovisas i tabell 5.13. Av den tabellen framgår att kontaktfrekvensen har betydelse. Det finns ett statistiskt säkerställt samband mellan kontaktfrekvens och rapportering av misstänkt brottsliga handlingar. Bland de huvudmän som rapporteras ha blivit utsatta för misstänkta brott har en större andel tätare kontakter med gode mannen än övriga huvudmän.

Tabell 5.13. Kontaktfrekvens, genom träff eller per telefon, bland gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudman, samtliga huvudmän (n=963).

Kontaktfrekvens	Brott		Ej brott		Samtliga	
	N	Procent	N	Procent	N	Procent
Dagligen till ett par gånger per vecka	23	54,8	364	39,5	387	40,2
Ett par gånger i månaden	15	35,7	364	39,5	379	39,4
Några gånger om året eller mer sällan	4	9,5	193	21,0	197	20,5
Totalt	42	100,0	921	100,0	963	100,0

Chitvå-test; $\chi^2=5.03$, $df=2$, $p=0.0806$

En annan fråga gällde var man möttes. Av tabell 5.14 framgår att den absolut vanligaste mötesplatsen är huvudmannens hem. Många gode män bor

också tillsammans med sin huvudman. Det finns inget samband mellan mötesplats och rapportering av misstänkt brottsliga handlingar.

Tabell 5.14. Mötesplats för träff med huvudman bland gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän, samtliga huvudmän (n=978).

Mötesplats*	Brott		Ej brott		Samtliga	
	N	Procent	N	Procent	N	Procent
Hemma hos huvudman	39	92,9	832	88,9	871	89,1
Bor med huvudman	15	35,7	242	25,9	257	26,3
Hemma hos god man	4	9,5	76	8,1	80	8,2
På huvudmannens arbetsplats	1	2,4	15	1,6	16	1,6
På god mans arbetsplats	1	2,4	47	5,0	48	4,9
Annat	29	3,1	29	3,1
Antal huvudmän	42	100,0	936	100,0	978	100,0

Chitvå-test; inga signifikanta skillnader mellan grupperna.

*Obs: alternativen är inte ömsesidigt uteslutande.

De flesta huvudmän har personal av olika slag och de gode männen har tillfrågats om hur ofta de har kontakt med personal (tabell 5.15). Det fanns inget samband mellan kontaktfrekvens med personal och förekomst av brottsrapportering.

Tabell 5.15. Kontaktfrekvens med personal bland gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän, samtliga huvudmän (n=892).

Kontaktfrekvens	Brott		Ej brott		Samtliga	
	N	Procent	N	Procent	N	Procent
En gång per vecka	4	10,8	173	20,2	177	19,8
Ett par gånger i månaden	25	67,6	451	52,7	476	53,4
Ett par gånger om året	5	13,5	151	17,7	156	17,5
Annat	3	8,1	80	9,4	83	9,3
Totalt	37	100,0	855	100,0	892	100,0

Chitvå-test; $\chi^2=3.45$, $df=3$, $p=0.3267$

5.3. Sammanfattning

Det förefaller finnas en dold brottslighet även i den här undersökningen men inget kan sägas om omfattningen.

Resultaten tyder också på att det finns vissa förhållanden som har samband med de gode männens möjligheter att uppmärksamma misstänkt brottsliga handlingar mot sina huvudmän. Vi har följande statistiskt säkerställda samband:

- God mans ålder. De gode män som rapporterade misstänkt brottsliga handlingar mot huvudmän var yngre än övriga gode män.
- Antal huvudmän. De gode män som rapporterade misstänkt brottsliga handlingar hade i mindre utsträckning endast en huvudman.
- God mans förordnandetid. Gode män som rapporterade misstänkt brottsliga handlingar hade något kortare förordnandetid än övriga.
- God mans kontaktfrekvens med sin huvudman. Bland de huvudmän som rapporteras ha blivit utsatta för misstänkta brott har en större del tätare kontakter med gode mannen än övriga huvudmän.

Det är inte förvånande att kontaktfrekvens spelar roll för möjlighet att uppmärksamma brottsliga handlingar. En god man som sällan har kontakt med sin huvudman måste helt förlita sig på andras rapporteringar. De övriga sambanden väcker däremot frågor som inte kan besvaras inom ramen för denna undersökning. Inte heller finns det mig veterligt forskning som kan bidra med tolkning. Är det så att yngre människor har en större medvetenhet om vad som är kränkande behandling mot personer med funktionshinder, att de är mera vaksamma och ser missförhållanden i vård och omsorg som brottsliga handlingar och inte enbart som vårdfrågor? Är det så att gode män, som har fler huvudmän, är mer professionella i betydelsen har förmåga att uppmärksamma brott? När det gäller förordnandetiden – är det så att en ny god man är mera alert och att man blir mindre uppmärksam med åren?

¹ Kubis, 2002.

² Forskningsassistent Kristina Bränd Persson ansvarar för databearbetningen.

Kapitel 6. Synligheten i det offentliga bemötandet

De kvantitativa resultaten har gett svar på några av undersökningens frågor. För att ytterligare belysa synligheten i det offentliga bemötandet vill jag nu gå bakom siffrorna och se vad de står för. De gode männen har i de öppna svaren och genom egna kommentarer bidragit till att levandegöra sina huvudmäns situation.

I den avslutande tabell 4.10 redovisades de brottsliga handlingarna efter sju olika utfallskategorier av offentligt bemötande. Som framgår av den tabellen har den gode mannen för två huvudmän inte angivit vad som hände sedan avseende tre misstänkt brottsliga handlingar. Nedanstående redogörelse avser således 40 huvudmän som utsatts för 54 misstänkt brottsliga handlingar och som är inplacerade i de sju utfallskategorierna. Dessa kategorier skall nu sättas under luppen genom att konfrontera dem med de tre sista frågorna från schemat för analys av brotts synlighet i kapitel 3 (figur 3.1).

4. Uppfattar brottsoffret sig själv som brottsoffer?
5. Hur reagerar gode män och andra i huvudmännens omgivning på misstänkt brottsliga handlingar?
6. Hur reagerar rättsväsendet på anmälan om misstänkt brottsliga handlingar?

Informationen om huvudmännen analyseras kvalitativt för att förstå innebörden av olika typer av offentligt bemötande. Variationen, inte frekvensen av olika företeelser är det intressanta i detta kapitel.¹ Analysen av enkät-materialet kompletteras med anekdotiska erfarenheter under studiens gång samt med referenser till den internationella litteraturen.

De olika utfallskategorierna har endast exemplifierats med personer som jag anser är typiska för just den kategorin och som belyser variationen i enkät-materialet. Jag finner dem särskilt lämpade att ha som utgångspunkt för att besvara de tre frågorna i analysen om brotts synlighet. Många huvudmäns historier är nästan identiska med andras och det finns därför ingen anledning att redovisa samtliga huvudmäns historier.

Inga detaljer har medtagits som kan tänkas hota anonymiteten. Personernas ålder omtalas på följande sätt: Ung innebär under 35 år, medelålders 35-64 år och äldre vid fyllda 65 år.

Några personer kan finnas med i flera kategorier, om de utsatts för flera olika typer av brott och dessa hanterats olika av det offentliga systemet. Jag anger när så är fallet.

6.1. Brottsoffret vägrar ha samhällskontakter

Ibland ser eller misstänker den gode mannen att det är fråga om brottsliga handlingar mot huvudmannen men säger sig ha svårt att agera när huvudmannen vägrar ha samhällskontakter och inte själv anser handlingarna som brottsliga. Detta mönster finns för två huvudmän.

- En ung kvinna med utvecklingsstörning misstänks vara sexuellt utnyttjad vid upprepade tillfällen både 1999 och 2000 av okända gärningspersoner som hon kommer i kontakt med via ”Heta linjen”. I ersättning får hon cigaretter och pengar. Huvudmannen sätter sig emot att samhällskontakter tas. Den gode mannen kände igen ”något i beteendet ... från tidigare ungdomar som ’drabbats’”. Även personal i boendet uppmärksammade den gode mannen på händelserna. Samma person ”tappade bort” ett antal mobiltelefoner, sin cykel och annat. Enligt den gode mannen utnyttjas hon, hon litar på andra och förstår inte att hon blir lurad. Inga kontakter har tagits eftersom huvudmannen anser sig själv ”slarvig”. Den gode mannen vet inte om de misstänkt brottsliga handlingarna pågår. Denna huvudman ingår också i kategori 6 nedan (polisanmälan). Kontaktsättet mellan god man och huvudman är att man pratar med varandra. Kontaktfrekvensen är per telefon en eller ett par gånger per vecka, träff cirka 3-11 gånger per år. Den gode mannen har kontakt med personal i boendet och daglig verksamhet ett par gånger per månad. Man träffas i huvudmannens hem eller i den dagliga verksamheten.
- En medelålders kvinna med utvecklingsstörning misstänks ha blivit sexuellt utnyttjad och ofredad vid upprepade tillfällen både 1999 och 2000. Hon åker ofta på kryssningar tillsammans med vänner eller träffar män på båten som hon själv kontaktar. Enligt den gode mannen kan hon utnyttjas av flera män på samma resa. Huvudmannen har berättat själv om händelserna. Även personalen i boendet har berättat för

gode mannen. ”Huvudmannen anser själv att hon valt detta. Hon var kär i honom.” Den gode mannen vet inte om de misstänkt brottsliga handlingarna pågår. Huvudmannen vägrar emellertid att kontakter tas. Huvudmannen bor i bostad med särskild service och har daglig verksamhet. Kontaktsättet mellan god man och huvudman är att man pratar med varandra. Kontaktfrekvensen är per telefon en eller ett par gånger per vecka, träff en eller ett par gånger per år. Den gode mannen har kontakt med personal LSS-verksamheten [ej preciserat] ett par gånger per år. Man träffas i huvudmannens hem.

Misstänkt brottsliga handlingar kan således förbli osynliga genom huvudmannens egen uppfattning om händelserna. Hur kan detta förstås?

Denna fråga diskuteras i litteraturen. Sociologen Malin Åkerström påpekar att det kan finnas ett motstånd att beskriva sig i offertermer. Det tycks finnas en grundläggande önskan att ses som kompetent, att man kontrollerar sitt liv och därmed väcker respekt och inte enbart sympati för lidande.²

Mönstret känns igen från kvinnovåldsforskningen. Eva Lundgren och medarbetare berättar om sin strävan vid frågeformuleringen inför enkäten att tränga igenom den eventuella ”bagatellisering och normalisering” av övergrepp som kvinnor kan göra. De pekar på följande svårigheter som kvinnor har att själva inse att de utsätts för våld. De egna erfarenheterna kan vara svåra att benämna och definiera. Många kvinnor lever i en relation som präglas av våld. Tolkningen av vad som är våld och inte kan förändras, gränser förflyttas och våldshandlingar successivt få en annan betydelse. ”Ett angrepp som av en utomstående skulle uppfattas som våld kan av kvinnan istället ses som ett uttryck för att något är fel med henne”. ”Många kvinnor känner ... ett starkt inre motstånd, både inför att identifiera sig själva som ’misshandlade kvinnor’ och att se på sina makar/sambos som ’misshandlare’, det vill säga att identifiera både sig själva och sina partners som avvikare från normen för jämställda partnerförhållanden.” Dessutom kan känsla av rädsla, skuld och skam göra att man bagatelliserar allvarligheten i våldet.³

Det är lätt att dra paralleller till personer med funktionshinder. De två redogörelserna ger exempel på sådan ”bagatellisering” och ”normalisering”. En stöld kallas inte för stöld. Huvudmannen bagatelliserar det hela, lägger skulden på sig själv och anser sig slarvig, medan den gode mannen anser att hon luras och utnyttjas.

Normaliseringsprincipen är ett övergripande värde i all verksamhet som berör människor med funktionshinder. Den huvudsakliga innebörden är att personer med olika funktionshinder skall kunna leva ett liv så likt andra människors som möjligt. Vanligen exemplifieras principen enbart med företeelser som idag anses okontroversiella även om de ännu inte uppnåtts. I Sverige bor numera personer med utvecklingsstörning i egna hem, i vanliga miljöer och inte på institutioner. Men de står fortfarande nästan helt utanför arbetsmarknaden. För många personer med psykiska funktionshinder är normaliseringsmålet, i betydelsen det ordinära, det vanliga ännu mera avlägset. Men normaliseringsprincipen kan också vändas mot personer med funktionshinder. I dåliga tider skall de liksom alla andra vara med och drabbas av välfärdens nedskärningar.⁴

När normalitetsprincipen kopplas ihop med handlingar som – av andra än den enskilde själv – uppfattas som olämpliga eller direkt brottsliga, blir saken än mer komplicerad. ”Huvudmannen anser själv att hon valt detta. ’Hon var kär i honom’”. Vi vet naturligtvis inget om hur huvudmannen själv närmare tänkte om saken. Rimligtvis ville hon liksom andra unga kvinnor vara kär, medan den gode mannen ansåg att det här var fråga om sexuellt utnyttjande.

Hindret behöver inte bero på ovilja hos den enskilde att se handlingar som brottsliga. Av andra skäl, t.ex. bristande erfarenhet och kunskap uppfattar man inte sig själv som brottsoffer. Personer med utvecklingsstörning har en begränsad förmåga att se sig själva i erfarenhetens ljus. Många får under hela livet utstå förolämpningar, tvång och annan kränkande behandling, som är så integrerad i det dagliga livet, att man tror att livet är på det viset. Sådana brottsliga handlingar utsätts de för ute på gatan, kanske i form av glåpord och nedvärderande tillmälen. Det är den ”livslånga viktimiseringen”, att alltid vara brottsoffer. Inte heller i sina egna hem, i gruppboenden, är de värnade för övergrepp. Som den här studien visar står personal och medboende för merparten av de misstänkt brottsliga handlingarna. För huvudmännen just i den här kategorin finns inte dessa misstankar. Man kan emellertid fråga sig om det finns andra missförhållanden som huvudmän, både i det här utfallet och i de andra utfallen, inte själva uppfattat som brottsliga handlingar utan något som man har ”tvingats lära sig tolerera”.⁵

Slutsatsen är att huvudmännen kan förbli osynliga brottsoffer när de inte själva uppfattar sig som brottsoffer. Svaret på frågan ur schemat för brotts synlighet – om brottsoffer uppfattar sig som brottsoffer – blir således: inte alltid. De två redogörelserna väcker en ny fråga, som tas med till kapitel 7: Kan det

offentliga stödsystemet förhålla sig passivt till att misstänkta brott förblir osynliga med hänvisning till den enskildes rätt till autonomi?

6.2. Inga eller resultatlösa kontakter. Misstänkt brottsliga handlingar pågår

I denna kategori pågår de brottsliga handlingarna och vissa kontakter har tagits med personal, dock ej med rättsväsendet. Tre personer ingår. Samtliga tre refereras. I det första fallet har inga kontakter tagits. För de två andra har visserligen personal i verksamheten kontaktats men utan att de brottsliga handlingarna upphört.

Slutsatsen är att huvudmännen är osynliga brottsoffer när de brottsliga handlingarna pågår efter inga eller resultatlösa kontakter. Frågan det här mönstret väcker för kapitel 7 är: Borde gode män och andra personer i huvudmännens omgivning ha handlat mer aktivt eller annorlunda för att bevaka huvudmännens rätt? De två senare huvudmännen kan inte ens uttrycka att de blivit utsatta för oförrätter.

- En ung kvinna med utvecklingsstörning och psykiskt funktionshinder har utsatts för olaga hot, förtal och förolämpning vid upprepade tillfällen under 1999 och 2000. Handlingarna pågår. Huvudmannen har berättat själv om övergreppen. Den gode mannen misstänker anhöriga och personal. Inga kontakter har tagits. Huvudmannen har samhällsstöd i form av bostad med särskild service och daglig verksamhet. Kontaktfrekvensen är träff 3-11 gånger per år. Den gode mannen har kontakt med personal i boendet och dagliga verksamheten ett par gånger per månad. Man träffas i huvudmännens hem.
- En gammal kvinna med afasi och förlamning har utsatts för upprepat och pågående tvång av personalen under åren 1999 och 2000. När gode mannen eller huvudmannens syskon kom på besök låg huvudmannen i sängen och "var förtvivlad". Hon ville vara uppe, vilket den gode mannen såg till att kvinnan var vid varje besök. Medboende tar frukt och annat, kladdar ner och gode mannen får "jaga" rätt på kläder och föremål. Kontakter har tagits med personalen i boendet men ingen formell anmälan har gjorts. Den gode mannen, som också är barn till huvudmannen, kan inte kommunicera med huvudmannen utan får lita till vad personalen säger. Den gode mannen har emellertid också kryssat för svarsalternativet att man anser sig märka om huvudmannen mår bra

eller inte. Man har kontakt per telefon och träff en eller ett par gånger i veckan hemma hos huvudmannen. Ett par gånger per månad har den gode mannen kontakt med personalen i boendet.

- En medelålders kvinna med utvecklingsstörning har utsatts för stölder vid upprepade tillfällen sedan 1999 och som eventuellt pågår. Den gode mannen, vars sambo är bror till huvudmannen, har märkt att hennes tillhörigheter försvinner. Den gode mannen har kryssat för kontaktsättet att inte alltid förstå vad huvudmannen säger men ändå märka om huvudmannen mår bra och är nöjd eller inte. Man träffas ett par gånger i månaden hemma hos varandra. Den gode mannen har kontakt med personal ett par gånger per månad. Den gode mannen misstänker personalen men det har inte gått att få någon klarhet vid samtal med personal. Man skyller på att hon slängt bort dem eller att de gått sönder. Huvudmannen misstänks även ha utsatts för sexuellt ofredande, vilket polisanmälts. Det innebär att hon också har en plats i kategori 6 nedan (polisanmälan, ärendet nedlagt/pågår).

6.3. Misstänkt brottsliga handlingar har upphört utan åtgärd

I den här kategorin har de brottsliga handlingarna upphört. Detta förefaller ha skett utan att några åtgärder vidtagits. Två personer ingår, vilka båda redovisas. Det är naturligtvis positivt att de brottsliga handlingarna upphört. *Emellertid är slutsatsen att de förblir osynliga för det offentliga systemet, vilket kan göra det svårare för de drabbade både att få upprättelse och stöd. Kanske blir de också mindre skyddade från att bli utsatta för framtida brottsliga handlingar.* Jag tänker särskilt på den person som utsatts för misshandel och där sambon misstänks vara gärningspersonen.

Även här ställs frågan: Borde gode män och andra personer i huvudmannens omgivning ha handlat mer aktivt eller annorlunda för att bevaka huvudmannens rätt?

- En medelålders kvinna med begåvningsmässigt funktionshinder efter hjärnskada i vuxen ålder misstänks av sin personal inom sjukvården ha varit utsatt för misshandel, året ej angivet, övergreppet pågår inte. Den gode mannen förstod på huvudmannen att något skett som kunde tyda på övergrepp och sjukvårdspersonal antydde detsamma. Sambon

misstänktes vara gärningspersonen. Den gode mannen känner inte till om någon kontakt har tagits. God man och huvudman pratar med varandra. Man har telefonkontakt en eller ett par gånger i månaden och träffas 3-11 gånger om året. Den gode mannen har kontakt med huvudmannens sjukvårdspersonal ett par gånger i månaden.

- En ung man med psykiskt funktionshinder tvingades vid ett tillfälle år 1999 skriva på ett telefonabonnemang för en anseelig summa pengar av en annan person med funktionshinder. Huvudmannen berättade själv om händelsen. Hans samhällsstöd inskränker sig till psykos- och rehabiliteringsklinikens öppenvård. Man träffas en eller ett par gånger i veckan hemma hos huvudmannen. Ett par gånger per månad har gode mannen kontakt med personalen, även med anledning av övergreppet.

6.4. Misstänkt brottsliga handlingar har upphört genom förordnande av god man eller åtgärder av god man

Kategorin innehåller historier om brottsliga handlingar som har blivit uppmärksammade och hanterade av de gode männen. I kategorin finns åtta huvudmän. I några fall har den gode mannen tagit kontakt direkt med gärningspersonen, varefter de brottsliga handlingarna upphörde. Den gode mannen har således själv ingripit aktivt. I det ena fallet – en stöld – gjordes också en polisanmälan. I några andra fall är tanken att de brottsliga handlingarna skall förhindras genom den gode mannens agerande.

För samtliga personer i kategorin har de brottsliga handlingarna upphört eller åtminstone bromsats (gäller den andra personen nedan). Det finns också en viss sannolikhet för att brottsligheten inte kommer att upprepas – åtminstone inte av samma gärningspersoner eftersom gärningspersonerna respektive berörd personal vidtalats eller att gode männen vidtagit andra åtgärder.

Även i de här fallen kan man tycka att allt är gott och väl i och med att de brottsliga handlingarna upphört och sannolikt förhindras för framtiden. *Slutsatsen är emellertid att det även här kan vara fråga om viss osynlighet.* Frågan är om brottsoffren kunde ha synliggjorts på ytterligare något sätt. Borde till exempel den upprepade psykiska misshandeln av den rörelsehindrade kvinnan från sambons sida ha anmälts enligt lex Sarah eller till polisen eller åtminstone ytterligare åtgärder ha vidtagits för att helt stoppa misshandeln? Liksom i de två föregående utfallskategorierna tas följande fråga med till ka-

pitel 7: Borde gode män och andra personer i huvudmännens omgivning ha handlat mer aktivt eller annorlunda för att bevaka huvudmännens rätt?

- En äldre kvinna med utvecklingsstörning blev förolämpad vid upprepade tillfällen av en manlig bekant. Huvudmannen berättade själv, men gode mannen fick också höra om övergreppen av anhörig och personal. Den gode mannen tog kontakt med mannen och huvudmannen säger att förolämpningarna upphört. Hon har samhällsstöd i form av hemtjänst och kontaktperson. Gode mannen har telefonkontakt med huvudmannen en eller ett par gånger i veckan och träffas en eller ett par gånger i månaden.
- En äldre kvinna med dålig rörlighet har fått god man för att förhindra psykisk misshandel från sambons sida. Anhörig berättade om misshandeln. Denne ”skall känna sig iakttagen”. Sambon har även hotat den gode mannen, som är släkt med sin huvudman. Misshandeln hade förekommit vid upprepade tillfällen både 1999 och 2000 och pågår fortfarande. ”Inget händer” mer än att den gode mannen skall ”bromsa” sambon, som ”dominerar huvudmannen totalt”. Den gode mannen och huvudmannen kan prata med varandra, har telefonkontakt en eller ett par gånger i månaden och träffas lika ofta hemma hos huvudmannen. Huvudmannen har hemtjänst men den gode mannen har ingen kontakt med personal.
- En äldre kvinna med åldersdemens som bor i ett äldreboende utsattes för misshandel av en manlig medboende i gruppboenden. Denne ”gick på hårdhänt” och slet hårt bland annat i armen. Det hände vid ett tillfälle år 2000. Den gode mannen blev själv vittne till överfallet. Den gode mannen förstår inte alltid vad huvudmannen säger men anser sig märka om huvudmannen är nöjd eller inte. De träffas ett par gånger i månaden hemma hos varandra. Den gode mannen har kontakt med boendepersonal ett par gånger i månaden. Den gode mannen bad personalen vara observant.

6.5. Misstänkt brottsliga handlingar har upphört genom åtgärder av berörd verksamhet

Sju brottsoffers situation har uppmärksammats av det offentliga systemet, närmare bestämt berörd verksamhet, socialtjänst och länsstyrelse. Karakteristiskt för de brottsliga handlingarna är att det är personer i närmiljön som har begått dem. I flertalet fall är det personal, i ett av exemplen är det en annan person med funktionshinder.

- En medelålders man med utvecklingsstörning, som har samhällsstöd i form av bostad med särskild service, blev enligt gode mannen drabbad av ”åsidosättande, bristande tillsyn, bristande hänsynsfullhet, inestängd på sitt rum”. Den gode mannen, som också är förälder, förstod på huvudmannen att något skett som kunde tyda på övergrepp från personalens sida. Huvudmannen slutade sova på nätterna och blev mycket orolig. Den gode mannen säger sig ha ”kämpat i 2 år för att komma till rätta med problemen”. Den gode mannen tog kontakt med sjukvården, socialtjänsten och länsstyrelsen. ”Kommunen bekräftade att personalen brustit. Sjukvården hjälpte till. Länsstyrelsen tillskrev kommunen.” Nu har huvudmannen ny bostad och ny personal. Kontaktsättet är att man pratar med varandra. De har telefonkontakt en eller ett par gånger i veckan och träffas 3-11 gånger om året i varandras hem. Den gode mannen har kontakt med personal ett par gånger per månad.

- En ung kvinna med utvecklingsstörning utsattes för förtal och förolämpning vid ett tillfälle 1999 av personal i bostaden med särskild service. Hon kan inte tala. Den gode mannen, som också är förälder, kan ändå förstå om hon är nöjd eller inte och kommunicerar i övrigt med personalen. Huvudmannen förmedlade att personalen pratade om henne när hon satt med och ”sa att hon inte förstod”. Huvudmannen ”mådde dåligt, blev aggressiv”. Den gode mannen tog kontakt med socialtjänsten. Det ledde till att huvudmannen fick ett annat boende, ”där hon har det jättebra”.

- En ung kvinna med psykiskt funktionshinder (schizofreni), är tidvis intagen på sjukhus. I allmänhet kan de tala med varandra men då huvudmannen är intagen på sjukhus är hon ”inte särskilt kontaktbar”. Hon berättade delvis själv, antydde att hon var känslomässigt påverkad,

eventuellt kär. Anhörig ansåg att huvudmannen var sexuellt utnyttjad av personal på sjukhem. Kontakt togs med sjukvården. Huvudmannen fick flytta och personalen sluta. Den gode mannen har vanligen kontakt på telefon med huvudmannen en eller ett par gånger i veckan och de träffas lika ofta hos huvudmannen. När hon är överaktiv sker kontakt flera gånger om dagen. Den gode mannen har kontakt med sjukvårdspersonal en gång i veckan.

- En medelålders man med utvecklingsstörning som bor i bostad med särskild service och även har daglig verksamhet, har vid upprepade tillfällen 1999 och 2000 blivit misshandlad i gruppboenden av en manlig medboende. Den gode mannen kan inte kommunicera med huvudmannen utan får lita till vad personalen säger. Det var personalen i gruppboendet som uppmärksammade den gode mannen på händelserna. Den gode mannen hade kontakt med socialtjänsten. Gärningspersonen flyttade till ett annat boende. Den gode mannen träffar sin huvudman en eller ett par gånger i månaden hemma hos huvudmannen och har kontakt med dennes personal ett par gånger per månad.

I det första exemplet har den gode mannen agerat kraftfullt och tagit kontakt både med socialtjänsten, sjukvården och länsstyrelsen – för övrigt det enda fall med kontakt till länsstyrelsen enligt enkätsvaren. Även kontakter med sjukvården har varit mycket få enligt de gode männen. Som för andra frågor, när de gode männen inte uttalar sig om sina egna göranden och låtanden, gäller att de kan vara ovetande om vad som hänt och kontakter kan ha tagits i större omfattning än vad enkätsvaren utvisar.

Emellertid har brottsoffret i det här exemplet liksom i de två följande fått flytta till ny bostad. De brottsliga handlingarna har upphört och de gode männen verkar tillfreds med de nya förhållandena. Hanteringen av dessa fall väcker frågan: Varför är det brottsoffren som skall flytta?⁶ Man kan också fråga sig om det finns en risk att signalerna från det offentliga kan uppfattas som att det är brottsoffret som är orsaken till den brottsliga handlingen och därför skall bort. Möjligheten till upprättelse försvinner. Man blir dubbelt drabbad. I litteraturen talar man om ”sekundär viktisering” även kallad ”sekundär traumatisering”.⁷

Sättet att hantera brott när gärningspersonen finns i den nära omgivningen för tankarna till vad Magnus Billström anser vara en kvardröjande benägen-

het att betrakta vissa brott inom privatsfären som familjeangelägenheter. Han hänvisar till den sena kriminaliseringen av våld mot kvinnor.⁸ Finns en liknande benägenhet att betrakta brott som endast en angelägenhet för verksamheten om de begås i institutionella sammanhang, till exempel bostäder med särskild service för personer med utvecklingsstörning, psykiska funktionshinder eller åldersrelaterade funktionshinder som demens?

Ett första villkor för att kunna handla när brottsliga handlingar skett är förstås att en handling uppmärksammas som brottslig, det vill säga att inse att en handling eller händelse strider mot internationellt erkända normer som hänför sig till mänskliga rättigheter, är kränkande för någon. Att se brottet är en fråga för alla aktörer. Ett slag är ett slag oberoende av i vilken miljö det utdelas och vare sig det är en främmande person, anhörig eller personal som utför handlingen. Det avgörande är om handlingen är kränkande för den enskilda människan.

Sociologen Håkan Jönson tar upp problematiken i en rapport om äldre som faller offer för våld och brott både i det egna hemmet och på vårdinstitutioner. Resultaten är tillämpbara även för den här undersökningen. Han beskriver brott som karakteriseras av ett nära förhållande mellan förövare och offer och pekar på olika metaforer som används bland forskare för att beskriva denna dolda brottslighet: ”stängda dörrar”, ”toppen på ett isberg”. Både förövaren och offret ses som offer för ”det samhälle och den vårdapparatur som inte bistått med avlastning och hjälp”. Det kan förklara varför så få familjevåldsbrott anmäls av hemtjänstassistenter, färre än tio procent av de kända fallen enligt en undersökning gjord av socialstyrelsen. Jönson pekar också på att våld på institution inte heller alltid betraktas som brott. ”När gamla människor binds fast i sina sängar, diskuteras detta i allmänhet som ett resurs-, kunskaps-, attityd- eller regelproblem inom vården, inte som fall av olaga frihetsberövande.”⁹

I den internationella litteraturen diskuteras de hinder som det vardagliga språkbruket bygger upp. Det finns en tendens att inte kalla saker vid dess rätta namn inom vård och omsorg om personer med funktionshinder. Ofta förminskar språket allvarligheten hos en händelse. Ordet eufemism kommer från grekiskan (eu=väl och peme=tal) och är en förskönande omskrivning av något stötande, ett uttryck som står för ett obehagligt innehåll. Genom olika eufemismer kan språket dölja vad som händer och skymma vår syn på vad som är brott, gärningspersoner och brottsoffer. Eufemismer handlar om smärtsamma skillnader, påpekar Valerie Sinason. Kön, sexualitet, dödlighet, religion, psykisk sjukdom och handikapp är sådana områden där vi tar till

eufemismer, när vi önskar att förhållandena vore annorlunda och vi inte kan ändra eller lägga till rätta.¹⁰

Kvinnor med utvecklingsstörning utsätts för ”sexuella missförhållanden” (abuse) – andra kvinnor våldtas. Män med utvecklingsstörning utsätts för ”fysiska missförhållanden” andra män utsätts för misshandel (assault). Att stjäla från någon med utvecklingsstörning är ett ”finansiellt missförhållande” inte stöld, konstaterar Christopher Williams. Även för personer med utvecklingsstörning gäller att missförhållandena ibland betraktas som sociala eller medicinska problem och inte som brottsliga handlingar.¹¹

Ruth Luckasson har samma uppfattning. Personer med funktionshinder utsätts för missförhållanden (abuse) och vanvård (neglect) som i andra sammanhang förknippas med brottsliga handlingar. Kanske speglar sådana eufemismer samhällets attityder mot människor med funktionshinder, menar hon.¹²

Slutligen kan Dick Sobsey refereras. Han menar att eufemismer gör det möjligt att klassificera om allvarliga brottsliga handlingar så att de omnämns som blotta administrativa överträdelser (infractions). Han har sammanställt en ordlista över eufemismer som används för att ”dekriminalisera” brottsliga handlingar mot personer med funktionshinder. Där återfinns de ovan nämnda exemplen. Vanvård är kanske den mest lömska form av övergrepp, påpekar han. Underlåtenheten snarare än det aktiva agerandet skulle vara den vanligaste formen av övergrepp.¹³

Hinder att inse när brott sker kan finnas hos de gode männen men också hos oss andra i den närmaste omgivningen: anhöriga och andra närstående samt anställda inom vård- och omsorg. Det kan vara fråga om bristande information mellan olika aktörer. Det kan också vara svårt att förstå vad huvudmännen vill förmedla, särskilt när funktionshindret innebär kommunikationssvårigheter. Valerie Sinason talar om vår egen enfald (stupidity). Det kan likaså vara svårt att tolka eventuella förändringar i huvudmännens tillfredsställelse eller beteende. Funktionshindret hos en person med utvecklingsstörning som utsätts för svåra känslomässiga påfrestningar kan förvärras. Kommunikationsförmågan kan försämrats, kroppshållningen och rösten ändras. Man kanske lägger sig till med ”det handikappade leendet”. Det är Sinason som har myntat detta uttryck. Det är ett försvar – mer eller mindre medvetet – mot kränkande behandling. Omgivningen kan då förledas tro att personen är tillfreds med sin tillvaro, att inget ont har hänt. Allt detta kan sammanfattas under begreppet ”sekundärt handikapp”. Sådana sekundära handikapp kan vara förorsakade av brottsliga handlingar.¹⁴

Ett annat hinder kan vara att vi inte betraktar handlingen som lika brottslig, när gärningspersonen själv har ett funktionshinder, som när gärningspersonen är ”normal”. I kapitel 2 refererades Astrid Kubis’ forskning om sådana misstänkt brottsliga handlingar. De anmälades inte utan personalen försökte avstyra bråk och trösta. ”Problemen hölls inom familjen.”¹⁵ Elsebeth Kirk Muff har i sin litteraturgenomgång av sexuella övergrepp mot personer med utvecklingsstörning funnit att även gärningspersonerna ofta hade ett sådant funktionshinder och att handlingarna sällan polisanmälades.¹⁶ Liksom föregående kategori rymmer också denna kategori ett exempel på detta: en medelålders man med utvecklingsstörning som upprepade gånger har blivit misshandlad i gruppboenden av en manlig medboende.

Jag har anekdotisk erfarenhet av denna problematik från ett informationsmöte med Uppsala FUB. Två anställda berättade då om en person som begått övergrepp mot en annan person i gruppboendet för personer med utvecklingsstörning. Personalen tyckte själva att handlingarna var felaktiga men ansåg att man skulle klara av detta inom den egna verksamheten eftersom gärningspersonen också hade ett funktionshinder. Personalen har ”löst” problemet genom att hindra de två från att träffas i fortsättningen.

Magnus Lindgren påpekar att det inte är omgivningen som skall bedöma om ett övergrepp skall anses som ”bagatellartat” eller ej.¹⁷ Det borde vara självklart att det är kränkande att bli misshandlad eller hotad oberoende av vem som gör det, om det är grannen i gruppboendet eller den ”normala” grannen i lägenheten bredvid. Behovet av upprättelse finns i båda fallen. Hur det offentliga systemet hanterar gärningspersoner med och utan funktionshinder är en annan fråga, som jag inte anser relevant i det här sammanhanget.

I min pågående intervjuundersökning är ett påfallande inslag vid mina försök att rekrytera informanter att närstående – som berättat om faktiska eller misstänkt brottsliga handlingar mot personer med funktionshinder – sedan säger att man inte vill fråga personen om han eller hon skulle vilja bli intervjuad om händelserna. Skälet är att man vill skydda den enskilde, det är för plågsamt att väcka de kränkande händelserna till liv igen. I vissa fall är det också fråga om att skydda den enskilde från kunskapen om att någon har begått ett övergrepp mot dem. Missförhållanden kan ha rättats till utan att den enskilde får reda på att man anser att något brottsligt har skett eller vad som har gjorts för att komma till rätta med problemen. Uppfattningen att det är värdefullt att brottet är synligt även för brottsoffret är således kontroversiell. Detta synsätt rymmer en etisk problematik, anser

jag. Uppfattningen påminner om den som tidigare var vanlig inom vården att svårt sjuka patienter inte skulle få reda på sjukdomens allvar. Denna professionella paternalism är numera inte självklar.¹⁸ Särskilt problematiskt är det om den enskilde ändå har känt sig kränkt men inte kan förstå varför eller fått olika följdverkningar. Vart tar då upprättelsen vägen?

Inga frågor ställdes i enkäten om huvudmännens upplevelser med anledning av de brottsliga händelserna. Några gode män har emellertid gjort egna kommentarer om att de brottsliga handlingarna i några fall givit psykiska besvär efteråt. En person mådde dåligt och blev aggressiv. En annan slutade sova på nätterna och blev mycket orolig. Vi ser här uttryck för att huvudmännen kan ha fått så kallat "posttraumatiskt stressyndrom".¹⁹

Slutsatsen är att brottsoffren i viss mån har synliggjorts av det offentliga systemet i form av socialtjänsten, i mindre utsträckning av länsstyrelsen och sjukvården. I åtminstone några fall förefaller ett posttraumatiskt stressyndrom ha utvecklats. De brottsliga handlingarna har upphört genom olika åtgärder. Emellertid kan man fråga sig om här ändå finns en bristande synlighet. Borde anmälningar enligt lex Sarah eller LSS-föreskrifterna ha gjorts? Borde misshandeln i gruppboenden ha polisanmälts? Även i de här fallen kan naturligtvis sådana anmälningar ha gjorts utan de gode männen vetskap. Har de personer som fått besvär med anledning av de brottsliga handlingarna fått tillräckligt med stöd för att bearbeta händelserna? Man kan också fråga sig om verksamheten borde ha handlat annorlunda och inte flytta brottsoffret utan gärningspersonen? Frågan till kapitel 7 blir åter: Borde gode män och andra personer i huvudmännens omgivning ha handlat mer aktivt eller annorlunda för att bevaka huvudmännens rätt?

6.6. Polisanmälan, ärendet nedlagt/pågår

I den här kategorin redovisades sexton personer. Polisanmälan har skett i samtliga fall.

Av de sexton återfinns två personer även i kategorier ovan. De har utsatts för olika övergrepp med olika efterhistorier. En ung kvinna med utvecklingsstörning har utsatts för misshandel, som polisanmälts. Hon redovisas även som ett exempel i den första kategorin (Brottoffret vägrar samhällskontakter) för de misstänkta brotten sexuellt utnyttjande och stöld. En medelålders kvinna med utvecklingsstörning har utsatts för sexuellt ofredande, vilket polisanmälts. Hon redovisas ovan i kategori 2 (Inga eller resultatlösa kontakter. Misstänkt

brottsliga handlingar pågår) som exempel på misstänkta stölder.

I tre fall pågick utredningen fortfarande vid enkätundersökningen. I ett fjärde fall framgår inte av enkätsvaret om och hur ärendet avslutats. Det gäller en äldre kvinna med begåvningsmässigt funktionshinder efter olycka, som utsattes för förskingring av en personlig assistent 1999. Hon bor i egen lägenhet med personliga assistenter. Det var många turer mellan anhörig, chefen för den personliga assistenten och den gode mannen som ledde till att assistenten fick sluta. Chefen för den personlige assistenten polisanmälde saken. ”Huvudmannen är i beroendeställning till sina personliga assistenter, så hon tyckte det var jobbigt men förstod så småningom att vi inte kunde lita på personen.”

Det femte fallet gäller en kvinna, som enligt gode mannen återtog sin polisanmälan om misshandel. Det är en medelålders kvinna med psykiskt funktionshinder som har blivit misshandlad av sin alkoholiserade make. Den gode mannen tror att misshandeln pågår.

För övriga elva huvudmän i kategorin gäller det vanligaste mönstret i undersökningen, nämligen följande: Polisanmälan, ärendet nedlagt efter utredning. Hur huvudmännen upplevt dessa nedlagda ärenden vet vi inget om. Min förhoppning är att en pågående intervjustudie skall kunna belysa detta och även undersöka vilket stöd de fått från olika instanser som sjukvård och socialtjänst samt rättsväsendet. Även för den här kategorin har mycket få kontakter tagits med sjukvården med anledning av de brottsliga handlingarna. I ett fall uppgavs kontakt med psykolog.

En erfarenhet som många medborgare tvingas göra är att egendomsbrott vanligen förblir ouppklarade särskilt om inga misstankar finns om gärningsperson. Den så kallade uppklaringsprocenten är låg.²⁰ Det ger den första redogörelsen med den gamla bestulna kvinnan exempel på. Av de 24 polisanmälda brotten var tretton, det vill säga drygt hälften (54 procent) stölder.

För att kunna belysa variationen inom denna kategori ges så många som sex exempel. I de första tre exemplen gäller de brottsliga handlingarna Stöld. Misstankar om gärningsperson har funnits men utredningen har ändå inte gått vidare. Detsamma gäller för de två exemplen med Sexuellt ofredande och det sista exemplet med Misshandel. Mönstret känns igen från den internationella forskningen om brott mot personer med funktionshinder. Engelska forskare undersökte polisens agerande vid brott mot personer med utvecklingsstörning i London. Trots att polisen tog uttalanden från sju av åtta brottsoffer, var det bara ett fall som gick vidare.²¹

Slutsatsen för den här kategorin är att den synlighet som det innebär att misstänkt brottsliga handlingar polisanmäls förvänds i osynlighet när ärendena läggs ned, upprättelsen försvåras. Frågan är: Borde rättsväsendet ha agerat mer aktivt för att garantera rättssäkerheten?

- En gammal kvinna med åldersdemens blev bestulen vid ett tillfälle 1999. Den gode mannen är barnbarn till huvudmannen, kan inte kommunicera med huvudmannen utan får lita till vad personal säger. Den gode mannen träffar huvudmannen 3-11 gånger om året hemma hos huvudmannen. Det var personal i äldreboendet som uppmärksammade händelsen och polisanmälde. Det fanns ingen misstänkt gärningsperson. ”Inget alls” hände sedan konstaterar den gode mannen. ”Det är förmodligen bara på TV som polisen utreder brott.”
- En ung man med utvecklingsstörning utsattes för urkundsförfalskning vid upprepade tillfällen 1999. Den gode mannen förstod att det kunde vara fråga om brott när handlingar om ägarbyten började komma från bilregistret. Misstankar föll på en bekant. Den gode mannen polisanmälde. Polisutredning gjordes med förhör med den gode mannen och huvudmannen. Ärendet gick till allmän åklagare men lades ned på grund av brist på bevis. Den gode mannen kommenterar: ”Svagt agerande av samhället”. Huvudmannen har samhällsstöd i form av bostad med särskild service och daglig verksamhet. Den gode mannen och huvudmannen kan prata med varandra. De träffas en eller ett par gånger i veckan hemma hos huvudmannen. Den gode mannen har kontakt med boendepersonal ett par gånger i månaden.
- En medelålders kvinna med psykiskt funktionshinder, som bor i äldreboende, misstänktes ha utsatts för stöld, bedrägeri och förskingring vid upprepade tillfällen 1999 av medboende på en vårdinrättning. Den gode mannen kan inte kommunicera med huvudmannen utan får lita till vad anhöriga och personal säger, har ingen direktkontakt med huvudmannen utan bara kontakt med personal ett par gånger i månaden. Anhöriga och personal berättade att bankens kontoutdrag inte stämde överens med deras egna noteringar. God man och personal polisanmälde. Förundersökningen nedlagd.

- En medelålders kvinna med utvecklingsstörning (även redovisad i kategori 2) misstänks ha utsatts för sexuellt ofredande vid upprepade tillfällen 1999. Personalen i boendet berättade. Färdtjänstpersonal var misstänkt. Enligt polisen gick det inte att spåra gärningspersonen. Utredningen lades ned i brist på bevis. Den gode mannen har kryssat för kontaktsättet att inte alltid förstå vad huvudmannen säger men ändå märka om huvudmannen mår bra och är nöjd eller inte. Man träffas ett par gånger i månaden hemma hos varandra. Den gode mannen har kontakt med personal ett par gånger per månad.

- En ung man med utvecklingsstörning utsattes för sexuellt ofredande vid ett tillfälle 1999 av en person som huvudmannen inte träffat tidigare. Huvudmannen berättade själv för den gode mannen, som också är förälder, om händelsen. Polisutredning gjordes med videofilmad förhör och vallning på brottsplatsen. Efter utredning och förhör med den utpekade gärningsmannen avskrevs ärendet i brist på bevis. Kontakt har också tagits med psykolog. Huvudmannen bor i bostad med särskild service, deltar i daglig verksamhet och har ledsagare. Den gode mannen har daglig kontakt per telefon eller träff med huvudmannen hemma hos varandra. Den gode mannen har också kontakt med personal i boendet ett par gånger per månad.

- En medelålders man med utvecklingsstörning har blivit misshandlad vid upprepade tillfällen 1999. Den gode mannen kan inte kommunicera med huvudmannen utan får förlita sig på vad personalen i boendet med särskild service berättar. Den gode mannen träffar sin huvudman 3-11 gånger om året hemma hos varandra och har kontakt med personalen ett par gånger per månad. Den gode mannen förstod på huvudmannen att något skett genom att denne var blåslagen med igensvullet öga och trasiga glasögon. Den gode mannen misstänkte personal och polisanmälde. Sedan en förundersökning gjorts avskrevs ärendet på grund av att brott ej kunde styrkas.

6.7. Domstolsförhandling

I den sista kategorin från tabell 4.10 redovisas fyra brottsliga handlingar avseende två personer. Båda huvudmännen redovisas nedan. Endast för två av de fyrtio (för två finns inga uppgifter) huvudmännen blev således de brottsliga handlingarna mot dem blev så synliggjorda att de misstänkta gärningspersonerna åtalades. Anklagelserna gällde stöld mot en person och olaga hot, misshandel och skadegörelse mot den andre.

- En gammal kvinna med åldersdemens och andra psykiska och fysiska funktionshinder, som bor i äldreboende, utsattes för stöld vid ett tillfälle 1999 av en person som huvudmannen inte tidigare träffat. Det var personalen som uppmärksammade och polisanmälde händelsen. Tingsrättens dom har överklagats av gärningsmannen. Enligt den gode mannen var ärendet inte avslutat vid enkättilfället. Kontaktsättet varierar men mestadels kan den gode mannen prata med huvudmannen. De träffas en eller ett par gånger i månaden hemma hos huvudmannen. Den gode mannen har kontakt med personal i boendet ett par gånger per månad.
- En ung man med utvecklingsstörning och psykiskt funktionshinder har vid ett tillfälle 2000 utsatts för olaga hot, misshandel och skadegörelse av en granne, man. Huvudmannen berättade själv om det inträffade och tog kontakt med polisen. Gärningspersonen har åtalats. Den gode mannen och huvudmannen kan prata med varandra, man har telefonkontakt en eller ett par gånger i månaden och träffas 3-11 gånger om året hos varandra.

Som synes är ärendena inte avslutade. Slutsatsen är ändå att dessa två huvudmän har synliggjorts av rättsväsendet genom att deras fall nått till domstol. Vi vet däremot inget om hur deras funktionshinder har beaktats, om de har fått en rättvis rättegång.

För att ytterligare belysa tänkbara utfall i denna kategori vill jag referera ett rättsfall inom regionen under undersökningsperioden. I det fallet frikändes en medelålders man från anklagelsen om sexuellt utnyttjande av en 19-årig kvinna med utvecklingsstörning. Enligt ett utlåtande står hon på en nioårings nivå. Hon har dessutom haft en förtroendefull relation till gärningspersonen. Motiveringen till frikännandet var att hon hade rätt till sin sexualitet.²² Jag anser att man här kan tala om både synlighet och osynlighet. Synligheten består i att den unga kvinnan fick sin sak prövad i domstol. Emellertid

vill jag hävda att hänvisningen till hennes ”rätt” till sin sexualitet osynliggör hennes funktionshinder och den bristande intellektuella förmåga som rimligen gör henne mer sårbar för sådana tillitsbrott som det här förefaller ha varit fråga om. Normalitetsprincipen stjälpes i det här fallet i stället för hjälper. Man kan fråga sig hur kvinnan har upplevt rättsprocessen och hur hon har reagerat på domstolsutslaget. Eftersom gärningspersonen inte ansågs ha begått ett brott, är det rimligt att hon i stället anser att hon handlat fel. Frågan är också vilket stöd hon har fått efteråt för att ta sig igenom de olika faser som följer efter handlingar som uppfattats som kränkande.

6.8. Sammanfattning

Kapitlet har analyserat huvudmännens synlighet som brottsoffer. Trots att de huvudmän som här beskrivs i viss mening är synliga, de har ju rapporterats som brottsoffer i godmanenkäten, så är de ändå i många avseenden osynliga brottsoffer.

Flera brottsoffer har visserligen synliggjorts av det offentliga systemet i form av socialtjänsten, i mindre utsträckning av länsstyrelsen och sjukvården. Olika åtgärder har också vidtagits varefter de brottsliga handlingarna vanligen har upphört. Emellertid kan man fråga sig om här ändå finns exempel på bristande synlighet. Man kan sätta frågetecknen kring åtgärden att det är brottsoffret som skall flytta och inte gärningspersonen eller fråga sig om vissa brottsliga handlingar borde ha hanterats på andra nivåer i den offentliga förvaltningen eller förts vidare till rättssystemet och hanterats mer aktivt där. Slutligen kan man fråga sig om de huvudmän, som verkar ha utvecklat ett posttraumatiskt stressyndrom till följd av de brottsliga handlingarna, har fått stöd och hjälp.

Följande slutsatser kan dras:

- Huvudmännen kan förbli osynliga brottsoffer när de inte själva uppfattar sig som brottsoffer.
- Huvudmän är osynliga brottsoffer när de brottsliga handlingarna pågår efter obefintliga eller resultatlösa kontakter.
- Huvudmän kan vara osynliga brottsoffer trots att de brottsliga handlingarna upphört om inga kontakter tagits med det offentliga systemet.
- Huvudmän kan vara osynliga brottsoffer trots att de brottsliga handlingarna upphört genom åtgärder av god man.
- Det kan finnas brister i synligheten när verksamheten hanterar brottsliga handlingar.
- Huvudmäns synlighet kan brista inom rättsväsendet efter det att polisanmälan gjorts.

-
- ¹ Sandelowski, 2000; Sandelowski, 2001. Se ovan avsnitt 3.2.5.
- ² Åkerström, 1995, sid. 18 f; Åkerström och Sahlin, 2001, sid. 21; Åkerström, 2001, sid. 278.
- ³ Lundgren m. fl., 2001, cit. sid. 63 och 17.
- ⁴ Se t.ex. Nirje, 1992; Lewin, 1998, sid. 48-53.
- ⁵ Williams, 1995, sid. 17.
- ⁶ Även inom skolvärlden börjar frågan ställas vid mobbning vem som skall flytta – mobbningsoffret eller mobbaren. Se t.ex. Winqvist, 2001; Orrenius, 2001.
- ⁷ Se t.ex. Sobsey, 1994, sid. 86. Om sekundär viktimisering eller traumatisering Lindgren, 1997, kap 8 sid. 1; Diesen, 1995, sid. 38, Renck, 1997, särskilt studie 4.
- ⁸ Billström, 1995, sid. 25.
- ⁹ Jönson, 2001, cit. sid. 129.
- ¹⁰ Sinason, 1992, sid. 39-54.
- ¹¹ Williams, 1995, cit. sid. 111 och 117. Se även McAfee m.fl., 2001, sid 161.
- ¹² Luckasson, 1992, sid. 210 f.
- ¹³ Sobsey, 1994, sid. xix och 34.
- ¹⁴ Sinason, 1992, kapitel 6.
- ¹⁵ Kubis, 2002.
- ¹⁶ McCarthy och Thompson, 1997, Thompson, 2000 samt Turk och Brown, 1993 enligt Kirk Muff, 2001, sid. 54.
- ¹⁷ Lindgren, 1997, kap. 8 sid. 1.
- ¹⁸ Den nyare uppfattningen kommer till uttryck i hälso- och sjukvårdslagen SFS 1982: 763 2 § b.
- ¹⁹ Renck, 1997; Lindgren m. fl., 2001, sid. 130-132.
- ²⁰ Ahlberg, 2001, sid. 11.
- ²¹ Mc Nulty m.fl., 1995 enligt McAfee m.fl., 2001, sid. 161.
- ²² Uppsala tingsrätt, 2000.

Kapitel 7. Rättssäkerhet för alla?

Resultaten visar att brottsoffer med svåra funktionshinder i flera avseenden är osynliga för det offentliga systemet. Det återstår att ta ställning till de frågor som väcktes i det föregående kapitlet.

1. Kan det offentliga stödsystemet förhålla sig passivt till att misstänkta brott förblir osynliga med hänvisning till den enskildes rätt till autonomi?
2. Borde gode män och andra personer i huvudmännens omgivning ha handlat mer aktivt eller annorlunda för att bevaka huvudmännens rätt?
3. Borde rättsväsendet ha agerat mer aktivt för att garantera rättssäkerheten?

Jag har valt att koncentrera mig på dessa frågor, eftersom jag anser att de är av särskild relevans för det offentliga bemötandet. Uppräkningen gör inga anspråk på att vara heltäckande för brottsofferproblematiken hos personer med funktionshinder. Andra läsare av den här rapporten kanske har funnit andra frågor som är mer angelägna att ställa. Som synes har frågorna en normativ ansats. Den hittillsvarande framställningen har varit beskrivande. Den verklighet som enkätsvaren förmedlar har kompletterats med anekdotiska erfarenheter och litteraturgenomgång. Detta kapitel kan ses som ett underlag för diskussion om framtida offentligt bemötande av brott mot personer med svåra funktionshinder. Läsaren får konfrontera mina synpunkter med sina egna erfarenheter och själv ta ställning till om bedömningen av det faktiska handlandet i de sju utfallen och dess konsekvenser för rättssäkerheten verkar rimliga och om rekommenderade handlingsalternativ kan tänkas förbättra rättssäkerheten. Framtida forskning får visa om de problem som lyfts fram är allmänt giltiga för personer med svåra funktionshinder.

Enkäten ger gode männen uppfattningar om vad som hänt deras huvudmän men ger även vissa upplysningar om de gode männen själva. Undersökningens uppläggning innebär att synlighetsproblematiken enbart har kunnat belysas ur en begränsad vinkel. För en fullständigare bild måste vi ha mer kunskap om handlingarna och dess effekter, om huvudmännens egna uppfattningar och upplevelser, om personal och andra anställda i berörd verksamhet, om ansvariga tillsynsmyndigheter samt rättsväsendets och frivilligorganisationernas roll för att bara nämna några företeelser.

Jag anser emellertid att de uppgifter som finns ändå kan ge underlag för en bedömning av de faktiskt valda handlingsalternativen. Uppgifterna kan också ge underlag för en diskussion om tänkbara handlingsalternativ, vilka kan förbättra förutsättningarna för brottsliga handlingars synlighet och rättssäkra hanterande och på sikt även minska risken för framtida brottlighet.

Justitia bär ögonbindel. Hon är en symbol för rättens neutralitet, för opartiskhet. Men denna neutralitet är skenbar och kan dölja att grupper marginaliseras. Professorn i folkrätt Maja Kirilova Eriksson anser att vi behöver en Justitia utan bindel och förespråkar den egyptiska gudinnan Maat. Hon är rättvisans gudinna och hon symboliserar i stället rättfärdighet, sanning, ordning. Det behövs positiva politiska åtgärder (affirmative action) för att uppnå rättfärdighet och komma till rätta med diskrimineringen i samhället av marginaliserade grupper.¹ Kirilova Eriksson uppmärksammar således skapandet av rätten, inte bara tillämpningen.

7.1. Demokrativärdena rättssäkerhet och ett samhälle för alla

Den offentliga förvaltningen bör grunda sin verksamhet på olika värden, som utgör innehållet i vårt offentliga etos. Det menar statsvetaren Len-nart Lundquist, som skrivit ett flertal arbeten om förvaltningsetik. Han skiljer mellan två kategorier värden: ekonomivärden och demokrativärden. Demokrativärdena sätts alltför ofta på undantag i dagsdebatten. I stället är det de ekonomiska värdena som med stor skärpa bevakas av ekonomer och representanter för olika professioner.² För min undersökning är det särskilt två demokrativärden som är av intresse: rättssäkerhet och politisk demokrati uttryckt som ett samhälle för alla.

Rättssäkerhet är ett grundläggande värde i en demokratisk rättsstat. En av dess komponenter är rättstillgängligheten. För att få upprättelse efter miss-tänkt brottsliga handlingar måste den brottsliga handlingen uppmärksam-mas och det offentliga rättsväsendet vara tillgängligt för den enskilde. Annars kan han eller hon lida rättsförluster. En annan rättssäkerhetsprincip gäller likheten inför lagen. I regeringsformen (SFS 1976:871) 1 kap. 9 § står det: ”Domstolar samt förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör uppgifter inom den offentliga förvaltningen skall i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iakttaga saklighet och opartiskhet.”

Det verkar svårt för oss medborgare i allmänhet att få vår sak prövad i rätts-väsendet. Ordföranden i Brottsofferjourernas riksförbund Hans Klette pekar på det stora rättssäkerhets- och rättstrygghetsproblemet med att så stor del av

rättstillämpningen beträffande brottmål numera sker utanför domstolarna utan medborgarinsyn. Han anser att det rimmar illa med medborgarperspektivet. Flertalet anmälda brott stannar på förundersökningsstadiet genom att polis och ibland åklagare avskriver ärendena. En vanlig motivering är att brott ej kan styrkas, ”vilket ofta är oförståeligt för medborgarna. Det är en skymf mot brottsoffret, framför allt mot den som till exempel har blivit misshandlad, och där gärningsmannen kanske till och med är känd, om brottet avskrivs.” Han efterlyser ökade förundersökningsresurser till polisen och hänvisar till Europakonventionen om ”rättvis rättegång”. Han tar också upp den bristande informationen om brottsskadeersättning. Många brottsoffer går miste om denna.³ Brottsskadeersättningen bestäms enligt skadeståndsrättsliga principer men Brottsoffermyndigheten är inte bunden av domstolsavgörande i frågan. Myndigheten kan arbeta ”med en delvis egen profil”. För brottsoffren kan det innebära en fördel ”som går utöver den direkta tillämpningen av brottsskadelagen” (SFS 1978:413).⁴

Det kan finnas skäl att anta att personer med svåra funktionshinder är särskilt utsatta i det här avseendet och att det hänger samman med den bristande kommunikationsförmåga som funktionshindret innebär. Möjligheten att ge medborgarna en rättvis rättegång med beaktande av principen om deras likhet inför lagen förutsätter att de har samma möjlighet att nå tillgång till rättsväsendet. Den tidigare resultatredovisningen tyder på att så inte alltid är fallet. Om det är så att en ofullständig rättstillgänglighet hänger ihop med individers bristande förmåga kan man tala om diskriminering.⁵ Vi har då inte ett samhälle för alla, vilket är ett annat grundläggande värde som dagens handikappolitik strävar att förverkliga.⁶

7.2. Offentligt bemötande i ett förvaltningsetiskt perspektiv

Det är inte en privatsak hur brottsliga handlingar mot huvudmän skall hantearas. Huvudmännen befinner sig definitionsmässigt i den offentliga verksamheten genom att samtliga har en god man förordnad för sig. I allmänhet har de också genom myndighetsbeslut olika former av samhällsstöd såsom bostad med särskild service, hemtjänst och daglig verksamhet.

Den offentliga förvaltningen är hela den organisation i samhället som skall förverkliga de politiskt fattade besluten. Anställda i landsting och kommuner har en stor uppgift med många olika aktörskategorier. Gode mannen har sitt uppdrag genom förordnandet av tingsrätten och står således också för en del av det offentliga bemötandet. Brottsofferarbetet kring personer med funktionshinder är en angelägenhet för hela samhället – från de enskilda

huvudmännen och deras närstående liksom gode män över personal, särskilt inom vård, omsorg och rättsväsende, till myndigheter och politiker på olika nivåer. Socialstyrelsen och länsstyrelsen ingår i statsförvaltningen och har tillsyn över all offentligt reglerad vård och omsorg.

Vid bedömningen av de faktiska handlingsalternativ som praktiserats av aktörerna liksom vid formuleringen av tänkbara handlingsalternativ utgår jag från Lennart Lundquist. I böcker som *Etik i offentlig verksamhet* och *Demokratins väktare* tar han upp tjänstemännens viktiga roll för förverkligandet av politiska reformer. Deras etiska uppfattningar styr deras medvetna val av handlingar.⁷ En utgångspunkt för den fortsatta analysen är således att utfallen är resultat av medvetna handlingar från de gode männen och andra berörda aktörers sida – att vidta eller inte vidta olika åtgärder.

Etik gäller frågor om vad som är ont och gott, rätt och fel. Ordet används ofta synonymt med moral. Jag kommer att begränsa mig till handlingar och effekter av handlingar och inte gå in på exempelvis karaktär och levnadssätt.⁸ Tjänstemän och andra anställda inom vård och omsorg kan känna sig bundna av flera typer av etiska system. Lundquist skiljer mellan följande tre typer:⁹

1. *Egenetik är de föreställningar om gott och ont, rätt och orätt som individen alltid bär med sig. Det kan t.ex. vara en religiös övertygelse (samvete).*
2. *Professionsetik hänger samman med tjänstemannens utbildning och yrkeskår.*
3. *Förvaltningsetik gäller alla verksamma i förvaltningen.*

När man talar om vårdetik är det i allmänhet den etik som olika yrkespersoner vägleds av i sitt arbete, det vill säga professionsetiken. Många professioner som läkare, jurister, socionomer har egna etiska riktlinjer. I ett yrkesprofessionaliseringsprocess ingår att skapa egna etiska koder.¹⁰

Förvaltningsetiken skiljer sig från de övriga etiska systemen genom sin starka koppling till den förda politiken och det normsystem som är dess utflöde. Förvaltningen bör beakta folkets val och vilja, politikernas vilja och lagens krav. Vid sina val av handlingar har tjänstemän och övriga anställda att ta hänsyn till de människor med funktionshinder som de möter i sitt arbete. Men de skall också lyda lagar och övrigt regelverk och vara lojala mot politiker som styr deras arbete, mot sina överordnade och kolleger. Ibland uppkommer konfliktsituationer mellan olika styrningssignaler, tjänstemannen kan bli klämd mellan den enskilde stödmottagarens intressen och andra intressen utan att det finns något givet svar på hur tjänstemannen skall handla.

Traditionellt syftar många etiska regler – förvaltningsetiska och andra - till att undvika ont. De är ofta formulerade som förbud, är negativa i tonen och passiva till sin karaktär: man bör avstå från att handla eller åtminstone förhålla sig passiv. En inriktning av den offentliga verksamheten att göra gott ser i stället till möjligheterna och innebär aktivitet från berörda aktörers sida.

Lundquist anger tre förutsättningar för det etiska handlandet: förstå, kunna och vilja. Man måste förstå, det vill säga ha kunskap om de etiska reglerna, man måste vilja tillämpa dem och slutligen måste man kunna tillämpa dem, exempelvis ha erforderliga resurser. Om dessa förutsättningar saknas finns det inte heller möjlighet att uppnå en moraliskt och demokratiskt verkande förvaltning.¹¹

Lundquist anser att anställda i våra tre största policyområden (skolan, vården och socialtjänsten) intar en särställning. De uppfattar sig främst som professionella och inte som tjänstemän i en offentligt reglerad verksamhet med speciella krav. Särskilt i fallet socialtjänsten, med myndighetsutövning gentemot samhällets svagaste grupper, är detta förhållande allvarligt. Utöver professionsetiken måste dessa ämbetsmän kunna den offentliga etiken. Han efterlyser civilkurage. ”Varken regler som föreskriver etiska förhållningssätt hos ämbetsmän eller förändringar på personal- och policyplanet är till någon nytta om individerna själva saknar moralisk medvetenhet och mod. Ett sätt att åstadkomma moralisk medvetenhet är utbildning och kontinuerlig diskussion.”

De offentligt anställda måste också påverkas så att denna medvetenhet om det offentliga etos verkligen kommer att styra deras handlande. Lundquist anger fyra påverkansvägar, varav socialiseringen troligen har den mest djupgående effekten. Den formar individen under lång tid genom att bestämma de anställdas sätt att tänka. Han eller hon övertar och internaliserar de värden, verklighetsuppfattningar och identifikationer som organisationen har. Effekterna av de andra metoderna (disciplinering, kontroll och utbildning) kanske kommer snabbare men tenderar att stanna på ytan, menar han.¹² I ett bemötande styrt av ett offentligt etos ryms inte ett sådant förhållningssätt och handlande som Sobsey beskriver under aspekterna omgivning och kultur: att problem förnekas, anmälningar förhindras, lösningar motverkas och brottsoffer nedvärderas på olika sätt.¹³

7.3. Bedömning av sju utfall av offentligt bemötande efter misstänkt brottsliga handlingar mot huvudmännen samt tänkbara handlingsalternativ

De sju utfallen presenterades i siffror i tabell 4.10 och har därefter diskuterats i kapitel 6. De skall nu beskrivas och bedömas utifrån en förvaltningsetisk utgångspunkt och tänkbara handlingsalternativ diskuteras. Några av utfallen kommer att behandlas tillsammans eftersom problematiken är likartad. Det gäller De misstänkt brottsliga handlingarna har upphört utan åtgärd och Misstänkt brottsliga handlingar har upphört genom förordnande av god man eller åtgärder av god man. Det gäller också Polisanmälan, ärendet nedlagt/pågår som behandlas samtidigt med Domstolsförhandling.

7.3.1. Brottsoffret vägrar ha samhällskontakter

Av resultatredovisningen framgår att den gode mannen avstått från att handla med hänvisning till att huvudmannen vägrar, det vill säga inte vill ha någon samhällskontakt. Valt handlingsalternativ är således passivitet. Utifrån de upplysningar som enkätsvaren ger anser jag att man kan få en viss uppfattning om grunderna för den gode mannens agerande. Den gode mannen har haft förmåga att se brottet ("det var något i huvudmannens beteende som den gode mannen kände till"). Den gode mannen förefaller således ha kunskap om funktionshindret och hur en person med funktionshinder kan reagera på sexuella övergrepp, som det här var fråga om. Den gode mannen har också kunskap om den lagfästa principen att respektera den enskildes självbestämmande och integritet. Det är dessa värden som den gode mannen åberopar för sin underlåtenhet att handla.

Begreppen självbestämmande (ofta används istället ordet autonomi) och integritet är honnörsord i svensk handikappolitik. Orden återkommer ständigt i lagtexter och andra offentliga dokument.¹⁴ Hur kan man se på huvudmannens rätt att bestämma själv att fortsätta med ett liv som enligt den gode mannen innebär att huvudmannen utsätts för brottsliga handlingar? Vilken skyldighet har den gode mannen eller personal eller närstående att gripa in? Var går närmare bestämt de etiska gränserna för paternalismen? Göran Lantz, föreståndare för Ersta vårdetiska institut, talar om självbestämmandets gränser i boken *Nedsatt beslutsförmåga*. Den handlar visserligen om patienter i vården men resonemangen är tillämpliga även i de här fallen. Etik och rättsordning sätter gränser, påpekar han. Huvudregeln är självbestämmande. Det måste emellertid grunda sig på "någorlunda korrekt relevant information" och ha kommit till genom en "någorlunda

rationell beslutsprocedur”. Han varnar dock för att dessa krav inte får sättas så högt att självbestämmandet aldrig kan innebära ”beslut som strider mot den handlandes välförstådda intresse eller verkliga behov eller långsiktiga bästa (eller hur vi nu vill karaktärisera det). Det vore orimligt att inte tillåta sådant ’felaktigt’ självbestämmande.” Hans slutsats är att det krävs starka skäl för paternalistiska inskränkningar. Den enskilde skall ha ”försämrade förmåga att själv se till sitt eget bästa” och ”det skall vara allvarliga värden som står på spel för henne”.¹⁵

Frågan är om det finns skäl för sådana inskränkningar i självbestämmandet i de här fallen, att den gode mannen exempelvis agerar mot sina huvudmäns vilja och tar samhällskontakter. Nej, det anser jag inte. Den gode mannens verksamhet vilar ju på att huvudmannen frivilligt samtycker till uppdraget och har rätt att säga ja eller nej till olika handlingsförslag.

Emellertid är det så att det finns andra offentliga normer för vård och omsorg än den om respekt för den enskildes integritet och autonomi, normer som implicerar ett aktivare förhållningssätt. Förordnandeuppdraget innebär att den gode mannen skall sörja för huvudmannens person och bevaka hans eller hennes rätt. Det finns också lagregler och föreskrifter från Socialstyrelsen som talar om rätten till god omvårdnad i både LSS och socialtjänstlagen. Socialtjänsten har bland annat ett lagstadgat ansvar att se till att personer med funktionshinder får den hjälp de behöver av andra organ och myndigheter, exempelvis hälso- och sjukvården och polisen.

Det innebär att den gode mannen – förutsatt förstås att medvetenheten finns om dessa konkurrerande normer – är utsatt för ett etiskt dilemma. Lennart Lundquist beskriver ett etiskt dilemma på följande sätt:¹⁶

Ett etiskt dilemma uppträder i vallsituationer, då två hänsyn står i motsättning till varandra och det inte är givet vilket som är optimalt ur etisk synvinkel. Hur tjänstemännen än väljer, blir resultatet inte helt tillfredsställande.

Kan det etiska dilemmat i de här exemplen upplösas? Ja, det anser jag är möjligt. Integriteten får aldrig kränkas. Huvudmannen kan aldrig tvingas av den gode mannen. Det finns emellertid ett stort utrymme mellan ett paternalistiskt förhållningssätt (att exempelvis själv utan huvudmannens vetskap göra en polisanmälan) och total autonomi för huvudmannen, en autonomi som legitimerar underlåtenhet för den gode mannen att alls handla. Funktionshindret i sig kan försvåra insikten om att brott har begåtts och vilka konsekvenserna kan bli, man måste förstå när en handling är brottslig och kränkande. Den insikten kan saknas om man inte genom egen erfarenhet

eller via omgivningen lärt sig vad som utmärker brottsliga handlingar och vad de kan innebära. ”En livslång viktimering” gör att man tror att kränkningen hör till det normala livet. Önskan att leva ett liv som alla andra, att bli sedd, bekräftad och älskad kan också leda till att man utsätter sig för situationer, som personer utan funktionshinder lättare kan bemästra, situationer som också kan vara riskfyllda. Det kan vara smärtsamt att inse den egna inkompetensen. Man vill inte se sig själv som brottsoffer – forskare talar om motspänstiga brottsoffer - utan sätter på sig en ”duktighetskappa”.¹⁷

Utrymmet mellan paternalism och autonomi kan utnyttjas för att med bibehållen respekt för den enskildes integritet få ett annat utfall av det offentliga bemötandet. Att informera huvudmännen om riskerna med att utsätta sig för situationer där brott är vanliga och vad som kan bli konsekvenserna, att erfarenheter som de haft i sig kan hota deras integritet och vara kränkande – det kan innebära ett motivationsarbete som får ta sin tid och kanske på sikt kan leda till att huvudmannen själv vill ha kontakter med andra relevanta samhällsaktörer såsom kuratorer eller psykologer för att få professionellt stöd.

Mitt svar på frågan om det offentliga stödsystemet kan slå sig till ro med att misstänkta brottsliga handlingar förblir osynliga med hänvisning till den enskildes rätt till autonomi är således nej. I den svåra etiska problematik som de här gode männen ställts inför har de tydligen varit ensamma. Idag förefaller de gode männen huvudsakligen vara utlämnade till sin personliga etik. För att vilja och kunna handla krävs en förståelse vad det innebär att handla förvaltningsetiskt korrekt. Min slutsats är att de gode männen måste ges möjlighet att utveckla sin förvaltningsetik så att inte bara passiva regler om respekt för självbestämmande och integritet beaktas utan även de aktivitetsuppfordrande reglerna om god omvårdnad följs.

Utbildningen av gode män om vad deras uppdrag innebär förefaller bristfällig i många fall. Idag förefaller de flesta vara hänvisade till de utbildningar som Riksförbundet FUB (Föreningen för utvecklingsstörda barn, ungdomar och vuxna) anordnar.¹⁸ Frågan kan diskuteras om godmanutbildning främst bör vara ett ansvar för ideella organisationer. Här kan de kommunala överförmyndarnämnderna vara viktiga aktörer. I Uppsala län hålls informationsträffar för nya gode män i några kommuner och planer finns på utökad verksamhet.¹⁹ Jag instämmer i de förslag som avslutar Socialstyrelsens undersökning om godmaninstitutet: för att kunna fullgöra sitt legala uppdrag att sörja för huvudmannens person och bevaka dennes rätt måste de gode männen få utbildning om gällande rättsregler men även

få handledning för att bättre kunna hantera de ofta svåra etiska problem som de ställs inför.²⁰

Direktiven till utredaren av 1995 års förmynderskapsreform lyfter fram den nedsatta beslutsförmågan hos ”äldre, funktionshindrade och sjuka personer” som innebär att de har svårt att hävda sin rätt. ”För att brott riktade mot denna grupp skall kunna uppdragas krävs ofta en särskild lyhördhet hos närstående eller vårdpersonal. Inte minst är det av betydelse att kommunikationen mellan berörda myndigheter fungerar väl så att den enskilde kan få hjälp att göra en anmälan och åstadkomma en prövning av denna ... En särskild fråga är vilken roll en god man ... kan eller bör spela i dessa situationer.”²¹

7.3.2. Inga eller resultatlösa kontakter. Misstänkt brottsliga handlingar pågår

Det faktiska handlingsalternativet i det här utfallet är underlåtenhet att handla, det vill säga passivitet. Huvudmännen förblir osynliga brottsoffer eftersom de brottsliga handlingarna pågår och inga eller resultatlösa kontakter har tagits av de gode männen. *Den andra frågan i kapitlets inledning är Borde gode män och andra personer i huvudmännens omgivning ha handlat mer aktivt eller annorlunda för att bevaka huvudmännens rätt? Svaret vid detta utfall är ett oreserverat ja.* De två senare huvudmännen kan inte ens uttrycka att de blivit utsatta för oförrätter. För att fullgöra sina uppdrag att sörja för huvudmännens person och bevaka sin rätt borde de gode männen ha gått till högre instanser inom socialtjänsten, till polisen, till länsstyrelsen eller JO (justitieombudsmannen) och låta dessa ta ställning till fortsatta åtgärder.

7.3.3. Misstänkt brottsliga handlingar har upphört utan åtgärd och Misstänkt brottsliga handlingar har upphört genom förordnande av god man eller åtgärder av god man

I fallen där de misstänkt brottsliga handlingarna har upphört utan åtgärd har inga samhällskontakter tagits. I andra fall har de misstänkt brottsliga handlingarna upphört genom förordnande av god man. Slutligen har gode män tagit kontakt direkt med gärningspersonen, varefter de misstänkt brottsliga handlingarna upphörde. De gode männen enligt det här utfallet har således agerat och agerar aktivt på ett brottspreventivt sätt. Däremot har de inte agerat gentemot det offentliga. De har i den meningen varit passiva.

Kan man säga att det valda handlingsalternativet är alltför passivt? Det allra viktigaste är naturligtvis att de brottsliga handlingarna upphört. Jag ser emellertid en viss risk att upprättelsen kan utebli om inte den enskilde

tillräckligt upplever att han/hon är erkänd som brottsoffer. Det går inte att uttala sig om hur den enskilde huvudmannen faktiskt uppfattat det hela och jag vill därför enbart peka på ett tänkbart handlingsalternativ som tydliggör för den enskilde att man som god man tar allvarligt på händelserna. Det är att vända sig till någon samhällsinstans, exempelvis socialtjänst eller överförmyndare och informera om vad som hänt. De ansvariga får sedan avgöra det fortsatta hanterandet. Sådan information kan bidra till ökad kunskap om vad som sker mot personer med svåra funktionshinder och öka uppmärksamheten om deras utsatthet.

Borde gode män och andra personer i huvudmännens omgivning ha handlat mer aktivt eller annorlunda för att bevaka huvudmännens rätt? Svaret på frågan blir därmed ja, kanske.

7.3.4. Misstänkt brottsliga handlingar har upphört genom åtgärder av berörd verksamhet

Som framgår av kapitel 6 har det faktiska handlingsalternativet för de misstänkt brottsliga handlingarna i detta utfall varit att aktivt hantera dem inom berörd verksamhet. Men har det varit ett förvaltningsetiskt korrekt sätt att hantera dem?

Resultaten visar exempelvis att i några fall flyttade brottsoffren till nya boenden till följd av de misstänkt brottsliga handlingarna. Har brottsoffrets intressen tillräckligt beaktats? De har ju ändå lämnat sina hem. Om det var mer eller mindre frivilligt vet vi inte. Kan det inte finnas risk att brottsoffret uppfattar signalerna från det offentliga som att det är man själv som är orsaken till de kränkande handlingarna och därför skall bort? Jag har svårt att tänka mig att det handlandet grundar sig på ett förvaltningsetiskt förhållningssätt. Kanske kan man inte ens tala om etik utan snarare om ett slags ”sunt förnuft”-handlande som innebär att man handlar utan någon mer grundlig eftertanke, kanske bara på rutin. Ett sådant handlingsalternativ kan således få onda konsekvenser och är därmed etiskt diskutabelt. Möjligheten till upprättelse försvinner. Man blir dubbelt drabbad. Det är den sekundära viktimiseringen. Kategorin rymmer handlingar som förtal och förolämpning, misshandel, sexuellt utnyttjande, instängning och bristande tillsyn. Ingen polisanmälan har gjorts.

Resultaten tyder på att endast ett fåtal huvudmän (gäller samtliga sju utfall) har varit i kontakt med sjukvården med anledning av de brottsliga handlingarna. Det kan naturligtvis vara en underrapportering, kontakter som inte uppmärksammats av de gode männen. Man kan fråga sig om de

personer som fått besvär med anledning av de brottsliga handlingarna har fått tillräckligt med stöd för att bearbeta händelserna. Kirk Muff har gått igenom litteratur om sexuella övergrepp och hon menar att det sannolikt är så att personer med utvecklingsstörning kan få fler och mer komplicerade besvär efteråt än personer utan funktionshinder.²²

Det finns inga uppgifter om eventuella anmälningar enligt lex Sarah eller Socialstyrelsens LSS-föreskrifter. Nämnas kan att år 1998, året före godmanenkäten, rapporterades enligt Socialstyrelsens LSS-föreskrifter till länsstyrelsen i Uppsala län om sammanlagt 27 tillfällen. Fyra av dem betecknades som allvarlig skada. År 1999 inkom inte någon anmälan. År 2000 gjordes två anmälningar. Det ena ärendet gällde en ung flicka som bor i gruppbostad. Personalen som åsamkade skadan blev dömd för vållande av kroppsskada. Det andra ärendet gällde brand i lägenhet, förorsakad av sängrökning. Ingen kom till direkt fysisk skada.²³ Det skulle kunna vara så att kommunerna på senare år bedrivit ett så aktivt kvalitetsutvecklingsarbete att därför inga skäl finns för anmälningar. Emellertid tyder inte resultaten i denna studie på att så skulle vara fallet. Länsstyrelsen agerade på den enda anmälan som gjordes enligt de gode männen i föreliggande studie. Det kan nämnas att med den nya socialtjänstlagen ges länsstyrelsen större tillsynsmöjligheter, det vill säga möjlighet till större aktivitet än att reagera på allvarliga missförhållanden som faller under socialtjänstlagen.

Om vi går till den nationella nivån utkommer Socialstyrelsen årligen med rapporten *Social tillsyn. Resultat av länsstyrelsernas tillsyn*. Den nya paragrafen i socialtjänstlagen, vanligen kallad lex Sarah, trädde i kraft 1 januari 1999. Rapporten avseende år 2000 ger exempel på missförhållanden som anmälts till länsstyrelserna: ”våld mellan boende, boende som försvinner, försummelse/brister i omsorg och ekonomiska oegentligheter ... dåligt bemötande”. En länsstyrelse hade frågat kommunerna i länet om antalet anmälningar, typ av missförhållanden samt vidtagna åtgärder. Tio av arton gjorda anmälningar avsåg stöld. Åtta av fallen föranledde polisanmälningar. Övriga ärenden gällde bland annat övergrepp från personalens sida.²⁴

Länsstyrelsen i Västra Götalands län har gjort sammanställningar för både 1999 och 2000 om tillämpningen av lex Sarah. En jämförelse mellan de två åren föranleder länsstyrelsen att dra följande slutsatser: Personal vågar alltmer anmäla missförhållanden men informationen verkar inte ha nått alla kommuner. Bestämmelserna verkar inte alltid vara kända eller förstådda av all personal. Man menar att orsaken att inte anmäla kan vara ovilja att anmäla kolleger eller rädsla för konsekvenserna av en anmälan, exempelvis det genomslag i massmedia som en anmälan kan få.²⁵

Borde gode män och andra personer i huvudmännens omgivning ha handlat mer aktivt eller annorlunda för att bevaka huvudmännens rätt? Ja, blir svaret. Åtminstone borde man ha övervägt andra alternativ än att flytta brottsoffret. Anmälningar kanske borde ha gjorts enligt lex Sarah eller LSS-föreskrifterna eller till polisen.

”Att våga se, att våga lyssna, att våga fråga!” Så lød Brottsoffermyndighetens uppmaning vid den årliga konferensen med anledning av den internationella brottsofferdagen 2002. ”Att våga se” är också titeln på Kerstin Finndahls rapport om våld mot kvinnor med funktionshinder.²⁶ Det är också det förslag till åtgärder som föreslås i arbeten om våld mot äldre.²⁷ Jag anser att det finns skäl att följa den uppmaningen. För att kunna uppmärksamma en brottslig handling krävs att man förstår vad det är frågan om och utan skyggglappar vill se den brottsliga handlingen trots den smärta och obehag en sådan insikt kan innebära. För att kunna göra det krävs kunskap om funktionshinder och vilka konsekvenser, exempelvis i form av ändrat beteende, som brottsliga handlingar kan ge. Det krävs också en vilja att kalla saker vid deras rätta namn och inte se en brottslig handling som en vårdfråga utan som den kränkning den är oberoende av situationen och att gå vidare med åtgärder.

Normer, som bör ligga till grund för ett förvaltningsetiskt handlande, finns både i olika socialpolitiska lagar men också tydligt uttryckta i Socialstyrelsens föreskrifter. Enligt min mening ger inte dessa normer utrymme för att se handlingar av den art som beskrivs under det här utfallet enbart som vårdfrågor. Socialstyrelsens föreskrifter med anledning av lex Sarah använder medborgarrättsliga formuleringar (”respekt för självbestämmande, integritet, trygghet och värdighet”) och kan därmed sägas ansluta sig till FN:s vidare brotts- och brottsofferdefinition.²⁸ Däremot väcker normgivarnas ordval (missförhållanden, övergrepp) frågan: Anser lagstiftaren och den centrala myndigheten Socialstyrelsen att de handlingar som beskrivs kan vara misstänkt brottsliga handlingar jämställda med motsvarande handlingar som sker utanför vård- och omsorgsverksamhet? Om svaret är ja, bör detta tydligt framgå så att tillämpare av dessa normer inte kan sväva i tvivelsmål om att exempelvis slag och hot är brottsliga handlingar oberoende i vilket sammanhang de sker.

Jag vill också ta upp frågan om den skilda hanteringen av missförhållanden, övergrepp, skador, misstänkt brottsliga handlingar eller vad man nu kallar företeelserna i verksamheter som bedrivs under LSS respektive socialtjänstlagen. Hur motiveras den skilda hanteringen och vad har den för konsekven-

ser? Jag vill särskilt peka på skillnaden i personalens anmälningsskyldighet och tolkningsproblem av vad personlig skada kan innebära. Ryms där även allt det som kallas missförhållanden enligt socialtjänstlagen?

Om det är så att anställda i verksamheten ser brottsliga handlingar enbart som vårdfrågor, det vill säga inte förstår att det kan vara fråga om misstänkt brottsliga handlingar, kan man ju inte vänta sig att de vare sig vill eller kan handla på ett förvaltningsetiskt korrekt sätt. Ansvaret för att öka förutsättningarna för ett rättssäkert hanterande av dessa frågor måste därmed läggas på en annan nivå, hos de högre tjänstemännen och politikerna, både lokalt och på riksnivå. En viktig förutsättning är att olika styrningssignaler blir kända i den praktiska verksamheten och att de förvaltningsetiska principerna införlivas i de anställdas tänkande och i sin tur styr deras handlande. Politiker och arbetsgivare har ett ansvar för en arbetsplatskultur med öppenhet och tydliga normer. Lundquist pekar på önskvärldheten att de anställda kan visa civilkurage och lyfter fram de anställdas möjligheter att väcka (vända sig till chefen), vissla (gå till chefens överordnade, gå till kontrollorgan eller öppet gå ut i massmedia) och viska (informera massmedierna men förbli anonym).²⁹ Enligt förvaltningsetiken tar laglydnad och hänsyn till samhällsmedlemmarna, det vill säga huvudmännen i det här fallet, över lojaliteten mot arbetskamrater. Kollegialiteten, som ofta har sin grund i den kultur som råder på en arbetsplats, och rädsla för överordnade kan göra det svårt för enskilda anställda att följa sin etiska övertygelse. Möjligheten finns emellertid och har utnyttjats att vända sig till massmedia. Meddelarfriheten innebär förbud för arbetsgivaren att efterforska vem uppgiftslämnaren är.³⁰

Liksom för de gode männen krävs utbildning och möjligheter till reflektion, helst tillsammans med professionella etiker som också behärskar regelsystemet för vård och omsorg om personer med funktionshinder. Inom vård och omsorg har många anställda invandrarbakgrund. En viktig uppgift är att förmedla de demokratiska värden, som vi anser bör styra verksamheten, även till dessa.

7.3.5. Polisanmälan och Domstolsförhandling

De misstänkt brottsliga handlingarna har enligt detta utfall nått rättsväsendet. I ett fall har en kvinna enligt gode mannen återtagit en anmälan om misshandel. Liksom ovan i utfall 1 där huvudmännen vägrar ha samhällskontakt finns den etiska problematiken i dilemmat att respektera den enskildes autonomi när omgivningen ser att hon far illa. Jag hänvisar till karakteristiken och tänkbart handlingsalternativ i avsnitt 7.3.1.

Det vanligaste mönstret i undersökningen är en polisanmälan med ärendet nedlagt efter utredning. Den tredje av kapitlets inledande frågor är: *Borde rättsväsendet ha agerat mer aktivt för att garantera rättssäkerheten?* Resultaten i den här undersökningen ger inte underlag för att hävda att de aktuella huvudmännen skulle vara särskilt utsatta jämfört med övriga medborgare i det här avseendet. Jag vill ändå ta upp frågan om det här är fråga om passivitet ur förvaltningsetisk synpunkt. De misstänkt brottsliga handlingar som särskilt föranleder tankar om passivitet gäller sexuella övergrepp och misshandel. Två misstänkta fall av sexuella övergrepp polisanmälades. Inget gick till åtal. Nio misstänkta fall av misshandel polisanmälades varav bara ett gick till åtal. I flera fall fanns misstänkta gärningspersoner.³¹

En synpunkt som återkommer i den vetenskapliga diskussionen är funktionshindrets betydelse för kommunikationsförmågan och därmed möjligheten att få en utsaga som uppfyller rättsordningens krav på detaljrikedom och precision. Uttalanden i förundersökningen måste vara av en sådan kvalitet att de kan ligga till grund för åtal. Forskare menar också att själva funktionshindret som exempelvis utvecklingsstörning innebär att brottsoffret inte betraktas som trovärdigt.³²

Jag tog upp betydelsen av funktionshinder hos brottsoffret vid ett möte med Åklagarkammaren Uppsala hösten 2000. Åklagarna ansåg sig ha begränsad erfarenhet av personer med funktionshinder. Det brukar emellertid framgå av polisens utredning om brottsoffret har ett funktionshinder. Detta beaktas bara om det har betydelse för den rättsliga bedömningen, annars inte eftersom man anser att ett sådant förfarande skulle vara diskriminerande. Videoförhör görs när det bedöms olämpligt att personen är med i rättssalen eller för att underlätta utredningen. Man har tillgång till särskilt utbildade poliser. Målsägandebitråde utses vid exempelvis psykiska problem. På tal om utvecklingsstörning fälldes kommentarer att det är svårare att fästa avseende vid vad personen säger i sådana fall. Det blir problem med bevisvärderingen, vad som faktiskt är sanning, egna fantasier eller missuppfattningar. En blind person kan ha svårt att peka ut en gärningsperson. Döva kan behöva tolk. I de senare fallen såg man emellertid inga problem med trovärdigheten.³³

Om funktionshinder och dess konsekvenser för förmågan över huvud taget skall kunna beaktas måste problemet uppmärksammas av rättsväsendets personal. Så är inte alltid fallet, särskilt om funktionshindret inte är uppenbart och synligt, eller om den enskilde försöker dölja oförmågan under ”en duktighetsskappa”. Denna bristande insikt kan göra att rättsväsendets personal, särskilt polismän, har föga förståelse för brottsoffrens begränsningar och behov.³⁴

Vid en konferens om personer med utvecklingsstörning som bryter mot lagen påpekade en psykolog vid en rättspsykiatrisk avdelning i Stockholm att personer med utvecklingsstörning ofta är duktiga på att prata och formulera sig vilket döljer deras brist på förståelse. I rättsprocessen, vid förhör eller domstolsförhandlingar är det troligt att de ofta svarar som de blivit tillsagda. De förstår inte orsak, verkan och tid och kan inte använda sina advokater på grund av bristande förståelse. Vid samma konferens ansåg både Riksförbundet FUBs förbundsjurist och en polis som tillika är rättsombud på Riksförbundet FUB att rättsväsendet saknar kunskaper om funktionshinder.³⁵

Polisens och andras attityder till personer med funktionshinder kan också utgöra ett hinder för handlande. Juristen Christian Diesen har fällt följande självvrannsakande kommentar apropå några romer, som dömts för brott: ”Ju längre en person är från en själv när det gäller verkligheten desto svårare är det att bedöma den personens liv och den personens referenser, framför allt när det gäller trovärdighet.” ”Personer som har svårt att uttrycka sig har svårt att framstå som trovärdiga.”³⁶ Den svårigheten finns ju ofta hos personer med svåra funktionshinder.

Det kan också vara så att attityderna till brottet påverkar hanteringen. Nedanstående avser inte särskilt personer med funktionshinder men rimligen gäller dessa förklaringar även dem. Sexuella övergrepp kan vara så frustrerande för omgivningen att man hellre blundar. En doktorsavhandling, som handlar om att se eller inte se ett sexuellt utnyttjat barn på bild, visar att det krävs god inlevelseförmåga och att man accepterar de egna känslorna av oro, ångest och skuld. De studenter, som utbildade sig för yrken där man just skulle få till uppgift att ta hand om sexuellt utsatta barn såsom jurister, poliser och läkare, var sämst på att identifiera dessa barn.³⁷ Att sexuella övergrepp mot barn är krävande och känslomässigt obehagliga att utreda menar också andra författare. Christian Diesen och medarbetare ger flera tänkbara förklaringar till varför så få fall prövas i domstol. Polis och åklagare saknar specialistkompetens för att utreda dessa brott. En förändrad åklagarpolicy kan innebära att man inte gärna åtar på grund av tidigare erfarenhet att åtal ogillats eller att den dömde fått resning sedan målsäganden tagit tillbaka sin historia. Det finns en skepsis mot barnens berättelser. Ord står mot ord. Slutligen litar varken åklagare eller domstolar på psykologer som sakkunniga. ”Man kan rentav säga att det knappast finns någon rättvisa för utsatta barn.”³⁸

Åsikten att det spelar roll i vilket sammanhang misstänkt brottsliga hand-

lingar utspelar sig kan också vara av betydelse. Ett av media uppmärksammat fall av missförhållande inom äldreården gällde personals hot och förolämpningar mot en kvinna. Åklagaren lade ner fallet med hänvisning till att brott ej kunde styrkas. Han menar att det ”grova” språket som vårdpersonalen använde är ”oacceptabelt” men anser inte att det handlar om brott utan om etik. Förolämpningarna är uttryck för ”yrkesjargong”. Sonen fann å sin sida åklagarens agerande upprörande och menade att lex Sarah inte hade följts.³⁹ Åklagaren uppfattar således inte att det skedda skulle strida mot gällande rätt, det vill säga vara straffbart, men att det strider mot den allmänna moraliska uppfattningen. Liksom många andra tycks han också göra en åtskillnad mellan vad som händer personer inom och utom vård och omsorg. Internationellt har forskare funnit att bland poliser som utredde sexuella övergrepp mot kvinnor med utvecklingsstörning fanns en ovilja att gå vidare med fallet om den misstänkte gärningspersonen själv hade ett funktionshinder. Sådana övergrepp borde klaras av ”internt”.⁴⁰ Det är således liknande resultat som dem Astrid Kubis kommer fram till i sin undersökning om omsorgspersonal.

Jag kan inte uttala mig om vilka skälen har varit till att de aktuella ärendena inte har gått vidare. Enkätmaterialen ger inte tillräckligt underlag för det. Gemensamt för undersökningens huvudmän är att de av olika skäl har en bristande förmåga att sörja för sin person, att bevaka sin rätt och förvalta sin egendom. Nedsatt förmåga i något av dessa tre avseenden innebär rimligen att man också kan ha svårigheter att få den tillgång till rättsväsendet, som tillkommer andra medborgare. Exempelvis kan de ha svårt att söka brottsskadeersättning, en möjlighet till upprättelse som finns även om en förundersökning lagts ned eller avslutats utan att någon dom avkunnats. Deras rättsäkerhet kan således ha blivit lidande. Denna grupp riskerar att diskrimineras just på grund av sin bristfälliga rättsliga handlingsförmåga. Det är kränkande för individen att genom överhetens försorg utsättas för diskriminering i rättshänseende i förhållande till andra, påpekar juristen Åke Frändberg. Kravet på ”likhet inför lagen” innebär krav på lika tillgång till domstolarna. En rättsordning, som innebär att rättsvägarna är tillgängliga för alla, är en nödvändighet för att individen skall ges möjlighet att få rätt.⁴¹

Funktionshinder innebär en bristande förmåga i olika avseenden och leder till att individen med ett funktionshinder inte fullt ut kan delta i samhällslivet. Förmågan har således ett instrumentellt värde, påpekar Anita Silvers. Hon hävdar att dessa följder av funktionshinder bör ses som diskriminering och att samhället har en moralisk skyldighet att ta bort sådana

hinder för lika möjligheter (equal opportunities). Det krävs korrigerande åtgärder som kompenserar en bristande förmåga.⁴² Och Valerie Sinason menar att det nu är dags att på ett seriöst sätt ta upp frågan om kompetenta och icke kompetenta målsägande och vittnen.⁴³ Den frågan anser också jag är mycket angelägen att lyfta fram.

Keilty och Connelly pekar på nödvändigheten att utveckla tekniker för att komma till rätta med informationsproblemet som en försämrad minnesfunktion innebär vid polisförhör. De förespråkar en kognitiv intervjumodell som använts med goda resultat av poliser i USA och Storbritannien för personer med utvecklingsstörning. Sannolikheten för otillförlitliga svar anses vara särskilt stor om intervjuaren använder ledande frågor eller bundna svarsalternativ. Spontana svar anses mer pålitliga, minskar risken för att den tillfrågade svarar som han eller hon tror att utfrågaren väntar sig. Intervjuaren försöker framkalla en berättelse om det inträffade genom att använda öppna frågor och att inte avbryta. Informanten uppmuntras att "återuppleva" händelsen i sitt sammanhang.⁴⁴ Det är i linje med vad vittnespsykologen Pär Anders Granhag har funnit. Han redovisar en summering år 1999 av vad forskningen hittills kommit fram till om den kognitiva intervjuens effektivitet. Man fann att med hjälp av den kognitiva intervjun erhöles mer fullständiga vittnesutsagor än vid kontrollintervjuerna. Bland forskningsresultaten lyfter han särskilt fram Rebecca Milne och medarbetare, som har visat på extra positiva effekter av tekniken när den tillfrågade har en utvecklingsstörning.⁴⁵

Vilka möjligheter finns idag för det svenska rättsväsendets aktörer att hantera en bristande rättslig handlingsförmåga? Det krävs för det första en god kunskap om funktionshinder och dess konsekvenser liksom ett bemötande som visar respekt för den enskildes integritet för att både uppmärksamma och hantera en bristande förmåga. Sedan kommer frågan hur en bristfällig kommunikationsförmåga kan hanteras. Forskarna har pekat på den kognitiva intervjuemetoden som en väg att få fram användbara utsagor. Så vitt jag känner till är den kunskapen och tekniken inte allmänt spridd inom rättsväsendet.

Man kan också tänka sig ombud (advocates) med erfarenhet av funktionshinder som kan ha en kommunikationsstödjande funktion.⁴⁶ Jag har inte kunnat finna att den lagliga rätten till tolk finns för personer med kommunikationssvårigheter av andra anledningar än hörselskada eller talsvårigheter. Vid dessa funktionshinder verkar lagstiftaren och uttolkaren förutsätta en rättslig förmåga, eftersom man hänvisar till att skriftliga besked vore tänkbara

alternativ som kommunikation. Funktionshinder som utvecklingsstörning, demens eller andra begävningsmässiga funktionshinder berörs inte.

Enligt lag finns stödpersoner och målsägandebiträden med olika funktioner att bistå brottsoffret i rättsprocessen. Kan de ha en tolkfunktion? Av rättegångsbalken 20 kap. 15 § framgår att målsäganden har möjlighet att åtföljas av ”en lämplig person som personligt stöd (stödperson)”. Med nuvarande rättslig reglering förefaller emellertid inte stödpersonen kunna ha en tolkfunktion eftersom denne inte får företa några processhandlingar såsom att ställa frågor eller göra påpekanden.⁴⁷

Ett målsägandebiträde kan förordnas redan vid förundersökningen.⁴⁸ Målsägandebiträdet har rätt att ställa frågor till målsäganden. Det innebär en möjlighet att förtydliga vad målsäganden vill säga, det vill säga en sorts tolkfunktion. Hur detta fungerar i praktiken går inte att uttala sig om i den här studien. Sannolikt har det enskilda målsägandebiträdets kunskap och erfarenhet av funktionshinder och hur det kan yttra sig en avgörande betydelse liksom viljan och engagemanget för att verkligen få till stånd en rättvis rättegång. Förutsättningarna att få fram ett fullvärdigt bevisvärderingsunderlag hänger också samman med om rättsväsendet ger utrymme för en sådan troligen tidskrävande, det vill säga kostsam, procedur.

Så vitt jag kan se tar varken Brottsofferutredningen eller propositionen *Ströd till brottsoffer* upp frågan om en tolkfunktion innebär problem med bevisvärdering. Det verkar emellertid finnas en viss tveksamhet mot tolkfunktionen. I en handbok i förhörsteknik *Att förhöra ett vittne*, menar författaren att förhör via tolk (som även kan erhållas då en person inte behärskar svenska språket) ”tveklöst” försämrar ”möjligheterna till framgångsrika förhör. Likväl är förhör via tolk något nödvändigt ont.”⁴⁹ Jag vill tillägga att detta ”nödvändiga onda” krävs om inte personer med bristande rättslig handlingsförmåga skall riskera att (för)bli rättslösa.

Sammantaget blir svaret på den fråga som inledde avsnittet: Ja, rimligen borde rättsväsendet ha agerat mer aktivt för att garantera rättssäkerheten.

¹ Maja Kirilova Eriksson höll ett anförande på internationella brottsofferdagen 22 februari 2002. Hon lyfte fram kvinnor som exempel på marginaliserade grupper. Rättens förmenta neutralitet och diskrimineringsproblematiken är förstås tillämplbar även på andra utsatta grupper. Kirilova Eriksson, 2002.

² Lundquist, 1998, sid. 62 f. Lundquist räknar upp följande ekonomivärden: funktionell rationalitet, kostnadseffektivitet och produktivitet.

- ³ Klette, 2001.
- ⁴ Brottsoffermyndigheten, 2002.
- ⁵ Silvers m.fl., 1998 enligt Goldman, 2000; Williams, 1995, sid. 108.
- ⁶ Se t.ex. slutbetänkandet i handikapputredningen, SOU 1992:52, som just bär titeln Ett samhälle för alla.
- ⁷ Lundquist, 1991; Lundquist, 1998.
- ⁸ Se t.ex. Silfverberg, 2001. Författaren betonar karaktärsdanningen. ”Den som handlar dygdigt, förankrar sina val och beslut i sig själv och agerar fritt i förhållande till regler eller andra förhandsformulerade försök att lösa problem” (cit. sid. 128). Demokratiskt beslutade normer tycks således inte ha någon särskild dignitet i sammanhanget.
- ⁹ Lundquist, 1991, sid. 36.
- ¹⁰ Se t.ex. Lantz m.fl., 1998; Hansson, 2002; Holm, 1995; Se www.codex.uu.se för olika professionella etiska riktlinjer. Om professionaliseringsprocess inom hemtjänsten se Gynnerstedt, 1993.
- ¹¹ Lundquist, 1991, sid. 46-48, 60 f.; Lundquist, 1998, sid. 11.
- ¹² Lundquist, 1998, sid. 215-260, cit. sid 253.
- ¹³ Se ovan figur 2.1.
- ¹⁴ Se t.ex. Lag om stöd och service till vissa funktionshindrade (SFS 1993:387) 6 §; Socialtjänstlagen (SFS 2001:453) kap. 1 1 §; Prop 1992/93:159, sid. 44.
- ¹⁵ Lantz, 1998, sid 36 f.
- ¹⁶ Lundquist, 1991, sid. 37.
- ¹⁷ Williams, 1995, sid. 17; Titeln på Robert Edgertons klassiker är *The cloak of competence*. Edgerton, 1967; Åkerström och Sahlin, 2001.
- ¹⁸ Therèse Fridström, 2001; FUB Kontakt, 2001.
- ¹⁹ Överförmyndarna i Uppsala län, 2002.
- ²⁰ Kennborn, 2001, sid. 7 f.; Lantz m.fl., 1998, sid. 125; Dir. 2002:55.
- ²¹ Dir. 2002:55.
- ²² Kirk Muff, 2001, sid. 78 f.
- ²³ Anna-Britta Hedström, 2002; Länsstyrelsen i Uppsala län, 1999.
- ²⁴ Socialstyrelsen och Länsstyrelserna, 2001, sid. 21.
- ²⁵ Länsstyrelsen Västra Götaland, 2001, sid. 4.
- ²⁶ Finndahl, 2001.
- ²⁷ Jönson, 2001, sid. 126.
- ²⁸ Se ovan avsnitt 3.2.2.
- ²⁹ Lundquist, 1998, avsnitt 9.4; Lundquist, 2001, sid. 18.
- ³⁰ Bohlin, 2001, sid. 234-239. Lex Sarah kom till efter ett sådant massmedialt avslöjande om missförhållanden inom äldreomsorgen.
- ³¹ Se ovan avsnitt 4.4, 6.6 och 6.7.
- ³² Bonnie, 1992; Keilty och Connelly, 2001; McAfee m. fl., 2001; Williams, 1995.
- ³³ Lundström m. fl., 2000.
- ³⁴ McAfee m. fl., 2001; Williams, 1995, kap. 4; Edgerton, 1967.
- ³⁵ Klasén McGrath, 2001. Den refererade psykologen är Mona Lundquist Backe, Stockholm.
- ³⁶ Diesen, 2002.
- ³⁷ Lindblom, 2002; Se även Lindgren m. fl., 2001, sid. 153 f.
- ³⁸ Diesen m. fl., 2001, sid. 96-103, cit. sid. 103.
- ³⁹ TV 2, 2002; Upsala Nya Tidning, 2002.

⁴⁰ Keilty och Connelly, 2001

⁴¹ Frändberg, 1986, sid. 30-32.

⁴² Recension av Silvers m.fl., 1998 i Goldman, 2000.

⁴³ Sinason använder ordet witness. Sinason, 1992, sid. 311. "Witness" betyder både vittnen och målsägande.

⁴⁴ Keilty och Connelly, 2001.

⁴⁵ Granhag, 2001; Milne m. fl., 1999 enligt Granhag, 2001, sid. 80.

⁴⁶ Williams, 1995, kap. 8; Luckasson, 1992, sid. 217-219.

⁴⁷ Ekelöf och Boman, 1996, sid. 97.

⁴⁸ Se t.ex. Lindgren m. fl., 2001, sid. 180-183.

⁴⁹ Samuelson, 1997, sid. 178.

Kapitel 8. Sammanfattande slutsatser

De kvantitativa resultaten visar att personer med så svåra funktionshinder att en god man förordnats för dem utsätts för alla vanliga brottstyper. I motsats till internationella studier visar inte resultaten en högre incidens än för den totala befolkningen utan betydligt lägre. Emellertid har också påpekats att mörkertalen kan vara betydande. Det är inte uteslutet att de låga incidenstalen delvis är en följd av undersökningens uppläggning. Det är heller inte otänkbart att en större medvetenhet och uppmärksamhet på förhållanden inom vård och omsorg kan visa att den funna incidensen endast avspeglar toppen på ett isberg. Däremot är resultaten i linje med internationell forskning i två andra avseenden: personal och andra i personernas närhet är vanligen gärningspersonerna och det finns brister i det offentliga bemötandet efter de misstänkt brottsliga handlingarna.

Resultaten pekar ut viktiga hinder i det offentliga bemötandet för upprättelse efter misstänkt brottsliga handlingar. För att komma till rätta med dem måste det offentliga bemötandet inriktas på följande tre punkter:

1. Att aktivt ge god omvårdnad, vilket innebär något mer än att respektera den enskildes integritet och självbestämmande.
2. Att kalla saker vid deras rätta namn.
3. Att kompensera bristande rättslig handlingsförmåga.

En första slutsats är att det inte är nog att enbart respektera den enskildes integritet och självbestämmande. Varje medborgare har rätt att bli behandlad med respekt och inte utsättas för kränkande behandling och sker så måste det finnas möjligheter till upprättelse. En stor utmaning ligger i att samtidigt som man beaktar den etiska principen att inte göra ont, fastlagd i lagregler om att respektera den enskildes autonomi och integritet, skall man på ett aktivt sätt verka för den andra etiska principen att ge personer med funktionshinder en god och rättssäker omvårdnad. Båda principerna är demokrativärden som finns nedlagda i sociallagstiftningen. Det gäller inte bara gode män utan alla som är verksamma inom vård och omsorg. För att hantera sådana etiska dilemman krävs både kunskap och vilja om rådande offentliga normer. De gode männen har varit viktiga aktörer i den här studien. Tyvärr är det ju så att personal står för mycket av denna kränkande behandling och då är det särskilt viktigt att någon,

som står utanför vård- och omsorgsverksamheten, kan bevaka huvudmännens intressen. Deras förutsättningar att kunna fullgöra sina uppdrag att sörja för huvudmännens person och bevaka deras rätt måste stärkas.

En andra slutsats är att misstänkt brottsliga handlingar måste ses och kallas vid sina rätta namn och hanteras därefter. Ett slag är ett slag oberoende i vilken situation det utdelas. Att inte inse detta innebär att brottsoffer inom och utanför den offentliga vården och omsorgen behandlas olika. Rättssäkerheten åsidosätts och det finns också risk för diskriminering. Ansvariga politiker på lokal- och rikspolitisk nivå har en stor uppgift att tydliggöra det offentliga etos som bör styra all verksamhet för medborgare med funktionshinder. Det blir sedan arbetsgivarnas och de ansvariga tjänstemännens uppgift att se till att ett sådant etos anammats av de anställda inom verksamheterna. De har ett ansvar för en arbetsplatskultur med öppenhet och tydliga normer. De förvaltningsetiska principerna måste införlivas i de anställdas tänkande för att kunna styra deras handlande. Och då räcker det inte med enstaka undervisningstillfällen. Det etiska samtalet och reflektionen måste vara en ständigt pågående och integrerad del i omsorgsarbetet. En ökad medvetenhet om vad det offentliga etos påbjuder ger också möjlighet att visa civilkurage: Hänsynen till brukarnas intressen, grundad i kunskap om gällande regelsystem, kan underlätta för de anställda att frimodigt reagera på missförhållanden utan att känna sig pressade av lojalitet med arbetskamrater och överordnade.

En tredje slutsats är att även i rättsväsendet finns ofullkomligheter i förvaltningsetiskt avseende genom att en bristfällig rättslig handlingsförmåga inte kompenseras. Denna oförmåga är förknippad med själva funktionshindret, närmare bestämt de kommunikationssvårigheter som funktionshindret innebär. För att inte dessa personer skall diskrimineras på grund av sitt funktionshinder utan ha full tillgänglighet till rättsväsendet och kunna få sin sak prövad enligt principen allas likhet inför lagen blir en viktig fråga för rättsväsendet hur man skall kunna finna vägar att kompensera den bristande kommunikationsförmågan. En ökad synlighet har sannolikt också betydelse för deras möjlighet att få upprättelse i form av brottskadeersättning.

På det här området är två demokrativärden av särskild betydelse för utvecklingen av ett offentligt etos inom vård, omsorg och rättsväsende: rättssäkerhet och ett samhälle för alla. Ett rättfärdigt bemötande som tillgodoser dessa värden förutsätter att brottsoffer med funktionshinder blir synliga. Därmed ökas deras möjligheter till upprättelse. Förhoppningsvis kan också en ökad medvetenhet leda till att deras levnadsförhållanden på sikt blir tryggare så att de inte utsätts för kränkande handlingar.

Bilaga 1. Frågeformulär till gode män

Med dr Barbro Lewin, Uppsala universitet, Institutionen för folkhälso- och vårdvetenskap/socialmedicin

Kartläggning av övergrepp mot människor med funktionshinder i Uppsala län

1. Hur många huvudmän är du god man för? _____

Observera att varje formulär avser en huvudman. Välj en huvudman som du redogör för i detta formulär. Ytterligare formulär tillsänds dig som har fler huvudmän när du skickar in detta.

2. Vilket år blev du god man för din huvudman? _____

3. Vilken är din relation till din huvudman? Flera alternativ kan kryssas för.

- Förälder
Syskon
Barn
Annan släktskap Vilken släktskap? _____
Personal i verksamhet för huvudmannen (t ex samma boende, samma daglig verksamhet) Vilken verksamhet? _____
Övrigt Vilken relation? _____

4. Vilket år är din huvudman född? _____

5. Vilket kön har din huvudman? Man Kvinna

6. Vilket/vilka funktionshinder/svårigheter hos din huvudman är det enligt din uppfattning som föranlett att du är god man? Flera alternativ kan kryssas för.

Utvecklingsstörning, autism eller autismsliknande tillstånd från barn- och ungdomsåren (motsvarar personkrets 1 i LSS, lag om stöd och service för vissa funktionshindrade)

Begåvningsmässigt funktionshinder efter hjärnskada i vuxen ålder pga yttre våld eller kroppslig sjukdom (motsvarar personkrets 2 i LSS)

Psykiskt funktionshinder
Åldersdemens
Annat funktionshinder/sjukdom/svårighet Vilket? _____

7. På vilka grunder enligt föräldrabalken 11 kap 4§ är du förordnad som god man?

Flera alternativ kan kryssas för.

- Hjälpa huvudmannen att bevaka sin rätt
Hjälpa huvudmannen att förvalta sin egendom
Hjälpa huvudmannen att sörja för sin person

8. Vilket samhällsstöd har din huvudman? Flera alternativ kan kryssas för.

- Bostad med särskild service (t ex gruppboende)
Äldreboende (särskilt boende, t ex sjukhem)
Daglig verksamhet
Övrigt _____
-
-

9. Hur har du kontakt med din huvudman? Välj det alternativ som stämmer bäst.

Vi pratar med varandra. Enligt min uppfattning kan huvudmannen tala om vad som hänt, hur han/hon mår och om han/hon är nöjd eller inte.

Jag kan inte alltid förstå vad huvudmannen säger. Enligt min uppfattning kan jag vanligen komma fram till vad som hänt. Jag märker också om huvudmannen mår bra eller inte, om han/hon är nöjd eller inte.

Jag kan inte alltid förstå vad huvudmannen säger eller komma fram till vad som hänt. Enligt min uppfattning märker jag däremot om huvudmannen mår bra eller inte, om han/hon är nöjd eller inte.

Jag kan inte kommunicera med huvudmannen utan får lita till vad anhöriga säger.

Jag kan inte kommunicera med huvudmannen utan får lita till vad personal säger.

Egna kommentarer _____

10. Hur ofta har du kontakt med din huvudman? Välj det alternativ som stämmer bäst.

Daglig kontakt per telefon eller träff

Träff en eller ett par gånger i veckan

En eller ett par gånger i veckan kontakt med huvudmannen per telefon

Träff en eller ett par gånger i månaden

En eller ett par gånger i månaden kontakt per telefon med huvudmannen

Träff ca 3-11 gånger om året

3-11 gånger om året kontakt per telefon med huvudmannen

Träff en gång i halvåret

En gång i halvåret kontakt per telefon med huvudmannen

Träff en gång om året

En gång om året kontakt per telefon med huvudmannen

Mer sällan än en gång om året **Hur ofta?** _____

Egna kommentarer _____

11. Var brukar ni träffas? Flera alternativ kan kryssas för..

- Hemma hos huvudmannen
Hemma hos mig
På huvudmannens arbetsplats/där huvudmannen har daglig sysselsättning
På min arbetsplats
Egna kommentarer _____

12. Har du kontakt med personal som arbetar med din huvudman?

- Ja Nej Inte aktuellt, huvudman har inte kontakt med någon personal

Om ja, vilken verksamhet? _____

Om ja, hur ofta? Välj det alternativ som stämmer bäst.

- 1 gång/vecka
Ett par gånger/månad
Ett par gånger/år

Egna kommentarer _____

13. Vilket år är du född? _____

14. Vilket kön har du? Man Kvinna

15. Vilken är din högsta utbildning?

- Grundskola
Gymnasieskola
Universitetsutbildning

Nedan följer ett antal frågor om övergrepp under tiden från 1999-01-01 och fram till nu. Övergrepp som startade före den tidpunkten och som fortsatt därefter skall också tas med. Det behöver inte vara händelser som lett till polisanmälan och domstolsbeslut. Det räcker att du misstänker att något otillbörligt skett, du behöver inte säkert veta det. Händelsen eller händelserna kan ha skett i din huvudmans bostad eller ute på stan, under fritid eller arbete och daglig verksamhet. Observera att dina svar inte innebär någon anmälan om övergrepp. Ingen myndighetsperson får tillgång till dina svar. Dina uppgifter behandlas konfidentiellt av mig och mina medarbetare utan personuppgifter i den statistiska bearbetningen.

16. Misstänker du/vet du om din huvudman utsatts för övergrepp efter 1999-01-01?

- Ja, men jag vill inte berätta om det Nej

Om du har kryssat för något av de här två svarsalternativen på fråga 16, var vänlig återsänd ditt formulär med de besvarade frågorna 1-16. Dina svar är också viktiga för kartläggningens kvalitet.

Använd det portofria svarskuvertet. Tack för din medverkan!

På nästa sida börjar nu frågor för dig som misstänker/vet att din huvudman utsatts för övergrepp och vill delta i undersökningen.

17. Vilken sorts övergrepp misstänker du/vet du att din huvudman har utsatts för? Flera alternativ kan kryssas för. Uppräkningen nedan använder ord som finns i brottsbalken. Om inget alternativ stämmer kan du beskriva övergreppet/övergreppen på raderna nedanför uppräknigen. Använd sedan samma alternativ på följande sidor.

Olaga hot	☐
Förtal	☐
Förolämpning	☐
Misshandel	☐
Sexuellt utnyttjande	☐
Sexuellt ofredande	☐
Våldtäkt	☐
Skadegörelse	☐
Stöld	☐
Rån	☐
Bedrägeri	☐
Förskingring	☐
-
-

Nedan ställs olika frågor om övergreppet/övergreppen. Om du har kryssat för flera sorters övergrepp skall du besvara frågor för en sorts övergrepp i taget (t ex först frågor som alla gäller en stöld, därefter frågor som alla gäller olaga hot). Samma frågor upprepas för övergrepp 1, övergrepp 2 och övergrepp 3. För ytterligare övergrepp kan formulärets baksidor användas. Du kan också kontakta mig för flera formulärsidor.

Övergrepp 1.

18:1. Vilken sorts övergrepp? _____

19:1. Skedde övergreppet vid ett tillfälle?

Ja Vilket år? 1999 2000

Nej, vid upprepade tillfällen Vilket år? 1999 2000 Både 1999 och 2000

20:1. Pågår övergreppet fortfarande?

Ja Nej Jag vet inte

21:1. Hur uppmärksammades du på övergreppet? Flera alternativ kan kryssas för.

Huvudmannen berättade själv

Jag förstod på huvudmannen att något skett som kunde tyda på övergrepp

Hur? _____

Anhörig berättade

Huvudmannens personal berättade

I vilken verksamhet? _____

Annat sätt/annan person

I vilken verksamhet? _____

22:1. Misstänker/vet du vem som har begått övergreppet/övergreppen?

Ja . Nej

Om ja, vem? Kryssa för det alternativ som stämmer bäst för gärningspersonen.

Person som huvudmannen inte tidigare träffat

Anhörig

Personal

Medboende/granne på gruppbostad, äldreboende eller liknande

Annan funktionshindrad person i omsorgsverksamhet där huvudmannen deltar

Annan funktionshindrad person i fritidsverksamhet där huvudmannen deltar

Granne

Bekant

Egna kommentarer _____

23:1. Vilka kontakter har tagits med anledning av övergreppet/övergreppen? Flera alternativ kan kryssas för. Ange vem som tog kontakten. Om du är både god man och anhörig, kryssa för som god man

	Huvudman	God man	Anhörig	Personal	Annan
Socialtjänsten	☐	☐	☐	☐	☐
Sjukvården	☐	☐	☐	☐	☐
Rikskvinnocentrum	☐	☐	☐	☐	☐
Polisen	☐	☐	☐	☐	☐
Brottsofferjour	☐	☐	☐	☐	☐
Kvinnojour	☐	☐	☐	☐	☐
Mansjour	☐	☐	☐	☐	☐
Länsstyrelsen	☐	☐	☐	☐	☐
Annat, vad? _____	☐	☐	☐	☐	☐

Egna kommentarer _____

24:1. Ledde någon kontakt till en formell anmälan?

Ja Nej Jag vet inte

Om ja, till vilken instans/myndighet? _____

25:1. Vem anmälde?

Huvudmannen

Jag som god man

Anhörig

Personal

Annan,

Om annan, vid vilken instans? _____

26:1. Vad hände sedan? Beskriv det fortsatta händelseförloppet.

För dig som inte skall svara på frågor om ytterligare övergrepp är formuläret nu färdigbesvarat. Jag kan vilja ställa ytterligare frågor till dig. Om du tillåter att jag kontaktar dig, sätt ett kryss här i rutan .

Tack för din medverkan! Formuläret återsänds i det portofria svarskuvertet.

För dig som skall besvara frågor om ytterligare övergrepp börjar en ny omgång frågor med samma innehåll som frågorna för den första sortens övergrepp (fråga 18–26).

Denna följande del av formuläret har ej medtagits av utrymmesskäl eftersom samma frågor återkommer.

Bilaga 2. Följebrev till gode män

Till gode män i Uppsala län

Maj 2000

Kartläggning av övergrepp mot människor med funktionshinder i Uppsala län

På senare år har alltmer uppmärksammats att funktionshindrade utsätts för övergrepp men man vet inte hur vanligt det är, vilken sorts övergrepp det är och vilken hjälp de får efteråt. Jag har fått ett forskningsanslag från Brottsofferfonden för att studera detta. Av etiska skäl vänder jag mig inte direkt till svårt funktionshindrade eftersom man vet att det kan vara mycket påfrestande att bli påmind om övergrepp man varit med om. Många människor med funktionshinder kan inte heller föra sin egen talan utan är beroende av andras stöd och hjälp. Därför vänder jag mig till er som gode män. Era adresser har jag fått av överförmyndaren. Projektet har godkänts av Uppsala universitets forskningsetikskommitté.

Vill du delta i forskningsprojektet? Det är helt frivilligt. Ingen myndighetsperson eller andra än jag och mina medarbetare får tillgång till dina svar. Dina uppgifter behandlas konfidentiellt utan personuppgifter i den statistiska bearbetningen. För att kartläggningen skall bli rättvisande är det angeläget att alla fyller i frågorna 1 – 16 även om huvudmannen inte utsatts för några övergrepp. Resultaten från undersökningen kan ge kunskap om det finns behov av ytterligare stöd till funktionshindrade när övergrepp skett. Det kan också visa sig att olika personalgrupper kan behöva utbildning för att bättre kunna hantera och förhindra brott.

Det här brevet vänder sig till dig som är förordnad som god man enligt Föräldrabalken 11 kap 4 § för någon ”som på grund av sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller liknande förhållande behöver hjälp med att bevaka sin rätt, förvalta sin egendom eller sörja för sin person”. *Om så inte är fallet ber jag dig sätta ett kryss i den här rutan och återsända formuläret i bifogade portofria svarskuvert.*

Brottsoffer är ett ord som ofta används när man talar om dem som utsatts för övergrepp. I dagligt tal tänker kanske en del att det bara gäller när övergreppen lett till rättegång och dom. Jag utgår från FN-deklarationen från 1985 och den räknar med många fler. Deklarationen handlar om grundprinciper för rättvisa åt offer för brott och maktmissbruk. Med brottsoffer menar deklarationen de personer som har lidit fysisk eller psykisk skada, åsamkats känslomässigt lidande, ekonomisk förlust eller avsevärd förlust av grundläggande rättigheter genom handlingar och underlåtenhet som är i strid med olika lagar (t ex brottsbalken) och även lagar mot maktmissbruk. En person är ett brottsoffer oberoende av om gärningspersonen är identifierad, inkallad för förhör, åtalad eller fälld. Familjeband till gärningspersonen utesluter inte brott. Det händer också att funktionshindrade begår övergrepp mot varandra. Människor med funktionshinder är ofta beroende av personal. De har inte rätt att utöva tvång och våld mot de funktionshindrade. För människor som får samhällets stöd genom socialtjänsten och hälso- och sjukvården finns också särskilda regler för hur personal skall anmäla övergrepp och skador i verksamheten.

Var vänlig återsänd det besvarade formuläret snarast i det portofria svarskuvertet.

Har du frågor om undersökningen? Kontakta mig på tel 018-663577. Om jag inte har möjlighet att svara kan du återkomma eller lämna ett meddelande till min röstbrevlåda som bara jag kan öppna. Fax: 018-506404. Epost: Barbro.Lewin@socmed.uu.se. Adress: Inst för folkhälso- och vårdvetenskap/socialmedicin, Uppsala Science Park, 751 85 Uppsala.

Med vänlig hälsning

Barbro Lewin
Med dr

Bilaga 3. Bortfallsbrev till gode män

Bäste god man!

Uppsala 28 september 2001

Förra året blev du ombedd att besvara ett frågeformulär i en **kartläggning av övergrepp mot människor med funktionshinder i Uppsala län**. Jag håller för närvarande på och beskriver resultaten. För att undersökningen skall bli rättvisande vore det värdefullt att få några korta upplysningar om dig själv som god man samt anledningen till att du inte besvarade formuläret.

Frågorna gäller bara dig som är förordnad som god man enligt Föräldrabalken 11 kap 4§ för någon "som på grund av sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller liknande förhållande behöver hjälp med att bevaka sin rätt, förvalta sin egendom eller sörja för sin person". Om så inte är fallet skall du inte besvara frågorna. Jag ber dig sätta ett kryss i den här rutan och återsända brevet i bifogade portofria svarskuvert.

Det är helt frivilligt att besvara frågorna i det här brevet. Ingen myndighetsperson eller andra än jag och mina medarbetare får tillgång till dina svar. Dina uppgifter behandlas konfidentiellt utan personuppgifter i den statistiska bearbetningen.

Ditt födelseår? _____

Ditt kön? Man Kvinna

Din högsta utbildning? Grundskola Gymnasieskola Universitet

Hur många huvudmän är du god man för? _____

Vilken är din relation till din huvudman? (Sätt flera kryss under rutan om du har fler huvudmän).

Släkt Personal Ingen annan än god man Annat _____

Vilken var anledningen till att du inte besvarade frågeformuläret. Kryssa för det eller de alternativ som bäst stämmer på dig.

- Jag ville inte ge upplysningar om min huvudman/mina huvudmän.
- Det var besvärligt att svara på frågorna.
- Jag hade inte tid att besvara frågorna.
- Andra skäl _____

Var vänlig återsänd brevet snarast i det portofria svarskuvertet. Det gäller även om du väljer att inte besvara frågorna.

Har du frågor om undersökningen? Kontakta mig på tel 018-6113577. Om jag inte har möjlighet att svara kan du återkomma eller lämna ett meddelande till min röstbrevlåda som bara jag kan öppna. Fax: 018-506404. Epost: Barbro.Lewin@pubcare.uu.se. Adress: Inst för folkhälso- och vårdvetenskap/socialmedicin, Uppsala Science Park, 751 85 Uppsala.

Med vänlig hälsning

Barbro Lewin
Med dr

Figur- och tabellförteckning

Figurer

Figur 2.1. Individuella, omgivningsmässiga och kulturella aspekter i en integrerad ekologisk modell för utnyttjande enligt Sobsey.

Figur 3.1. Schema för analys av misstänkt brottsliga handlingars synlighet.

Figur 4.1. Könsfördelningen bland huvudmän som misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar (n=42).

Figur 4.2. Åldersfördelning bland huvudmän som misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar (n=41).

Figur 4.3. Åldersfördelning bland huvudmän som misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar, efter kön (n=41).

Figur 4.4. Fördelning av funktionshinder bland huvudmän som misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar (n=42).

Figur 4.5. Könsfördelning bland huvudmän som misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar, efter typ av funktionshinder (n=42).

Figur 4.6. Fördelning av funktionshinder bland huvudmän som misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar, efter kön (n=42).

Figur 4.7. Fördelning av funktionshinder bland huvudmän som misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar, efter ålder (n=41).

Figur 4.8. Åldersfördelning bland huvudmän som misstänks ha varit utsatta för brottsliga handlingar, efter funktionshinder (n=41).

Figur 4.9. Gode människors rapporterade brottsliga handlingar sammanförda till tre brottskategorier (totalt 74 handlingar mot 42 huvudmän).

Figur 4.10. Könsfördelning, efter brottskategori (totalt 74 handlingar).

Figur 4.11. Fördelning mellan brottskategorier, efter huvudmannens kön (totalt 74 handlingar).

Figur 4.12. Fördelning av funktionshinder bland huvudmän, efter brottskategori (totalt 74 handlingar).

Figur 4.13. Fördelning mellan brottskategorier, efter huvudmannens funktionshinder (totalt 74 handlingar).

Figur 4.14. Fördelning mellan brottskategorierna, efter ålder (totalt 74 handlingar).

Figur 4.15. De tre brottskategorierna för vilka de gode männen redovisar omständigheterna (57 handlingar).

Figur 4.16. Gode människors svar på frågan om brottsliga handlingar ännu pågår eller ej (51 handlingar).

Figur 4.17. Hur den gode mannen uppmärksammade de misstänkta brottsliga handlingarna (53 handlingar).

Figur 4.18. Har den gode mannen misstankar om vem som är gärningspersonen? (54 handlingar).

Figur 4.19. Den misstänkte gärningspersonens relation till huvudmannen (46 handlingar).

Tabeller

Tabell 3.1. Kön och ålder bland gode män som besvarat enkäten respektive svarande i bortfallsundersökningen (n=797).

Tabell 3.2. Utbildningsnivå bland gode män som besvarat enkäten respektive svarande i bortfallsundersökningen (n=730).

Tabell 3.3. Antal huvudmän bland gode män som besvarat enkäten respektive svarande i bortfallsundersökningen (n=812)

Tabell 3.4. Relation till huvudman bland gode män som besvarat enkäten respektive svarande i bortfallsundersökningen (n=787).

Tabell 3.5. Uppgiven anledning till att man ej besvarat brottsofferenkäten, enligt svarande i bortfallsundersökningen (n=60).

Tabell 4.1. Huvudmän som antas ha varit respektive inte ha varit utsatta för misstänkt brottsliga handlingar, efter kön (n=972).

Tabell 4.2. Huvudmän som antas ha varit respektive inte ha varit utsatta för misstänkt brottsliga handlingar, efter ålder (n=957).

Tabell 4.3. Huvudmän som antas ha varit respektive inte ha varit utsatta för misstänkt brottsliga handlingar, efter kön och ålder (n=954).

Tabell 4.4. Funktionshinder hos huvudmän som antas ha varit respektive inte ha varit utsatta för misstänkt brottsliga handlingar (n=965).

Tabell 4.5. Typ av samhällsstöd hos huvudmän som antas ha varit respektive inte ha varit utsatta för misstänkt brottsliga handlingar (n=978).

Tabell 4.6. Antal misstänkt brottsliga handlingar rapporterade efter typ och huvudmannens kön (n=74).

Tabell 4.7. Typ av misstänkt brottsliga handlingar kring vilka de gode männen redovisar omständigheterna, efter huvudmannens kön (n=57).

Tabell 4.8. Enstaka eller upprepade misstänkt brottsliga handlingar redovisade för år 1999-2000.

Tabell 4.9. De gode männens samhällskontakter med anledning av de redovisade misstänkt brottsliga handlingarna mot huvudmännen (n=41).

Tabell 4.10. Utfall av offentligt bemötande efter misstänkt brottsliga handlingar mot huvudmännen (n=57).

Tabell 5.1. Gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän, efter kön (n=743).

Tabell 5.2. Ålder hos gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän (n=744).

Tabell 5.3. Genomsnittsålder bland gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän (n=744).

Tabell 5.4. Utbildningsnivå bland gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän (n=731).

Tabell 5.5. Huvudmannens relation till god man bland gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän (n=931).

Tabell 5.6. Huvudmannens relation till god man efter huvudmannens funktionshinder (n=920).

Tabell 5.7. Huvudmannens relation till god man (n=931).

Tabell 5.8. Antal huvudmän bland gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän (n=752).

Tabell 5.9. Förordnandetid som god man för gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän, samtliga huvudmän (n=919).

Tabell 5.10. Förordnandegrund bland gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän, samtliga huvudmän (n=978).

Tabell 5.11. Antal förordnandegrunder bland gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän, samtliga huvudmän (n=978).

Tabell 5.12. Kontaktsätt med huvudmän bland gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän, samtliga huvudmän (n=960).

Tabell 5.13. Kontaktfrekvens, genom träff eller per telefon, bland gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän, samtliga huvudmän (n=963).

Tabell 5.14. Mötesplats för träff med huvudman bland gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän, samtliga huvudmän (n=978).

Tabell 5.15. Kontaktfrekvens med personal bland gode män som rapporterat respektive inte rapporterat brott mot huvudmän, samtliga huvudmän (n=892).

Index

A

Anekdotiska erfarenheter 44, 55, 82, 93,105, 113

Asymmetrisk relation 28, 80

Attityd 23, 27, 28, 33, 38, 41, 103,104, 127

Autonomi 9, 97, 113, 118, 119, 120, 125, 133

B

Bagatell, bagatellisera 13, 27, 95, 105

Brottskritisk situation 9

C

Civilkurage 117, 125, 134

D

Demokrati, demokrativärden 4, 10, 114, 133, 134

Diskriminering 114,115, 126,128, 134

Duktighetskappa 26, 27, 120, 126

E

Empirisk teori 54

Etik 116, 118 (se även förvaltningsetik)

Etos 54, 114, 117, 134

Eufemism 103, 104

F

Förvaltningsetik 114, 116, 118, 120, 126

H

Handikappade leendet 104

I

Idealiskt offer 77, 150

Incidens 64,72, 78, 133

Inlärd tolerans 40, 96

Integritet 9, 21, 28, 38, 118, 119, 120, 124, 129, 133

J

Justitia 114

K

Kollegialitet 41, 125
Konstruktiv teori 54

L

Lex Maria 14, 21, 156
Lex Sarah 14, 15, 16, 21, 49, 99, 106, 123, 124, 128, 131

M

Maat 114
Medborgare 9,10,12, 17, 19, 23, 28, 29, 42, 79, 107, 114, 126, 128, 133, 134, 155
Mixed method research 54
Motspänstigt brottsoffer 95,120, 150, 152, 158
Mänskliga rättigheter, människorätt 20, 21, 103
Mörkertal 4, 34, 44, 78, 82, 133

N

Normal, normaliseringsprincipen 80, 95, 96, 105, 111
Normativ teori 54, 113

P

Paternalism 106, 118, 120
Posttraumatiskt stressyndrom 33, 106, 111

R

Rättsfri zon 34, 152
Rättssäkerhet 1, 4, 10, 11, 12, 19, 26, 108, 113, 114, 125, 126, 128, 130, 134
Rättstillgänglighet 10, 114, 115

S

Sekundärt handikapp 104
Självbestämmande 21, 42, 118, 119, 120, 124, 133
Socialkonstruktivistiskt perspektiv 24
Stress 12 (se även posttraumatiskt stressyndrom)
Stängda dörrar 103

T

Tillitsbrott 79, 111
Toppen på ett isberg 78, 103, 133
Triangulering 54
Trovärdig 41, 126, 127

U

Underlåtenhet 104, 118, 119, 121

V

Viktimisering 12, 20, 33, 41, 102, 112, 120

Viska 125

Vissla 125

Väcka 125

Referenser

Personlig kommunikation

- Fridström, T. 2001. Riksförbundet FUB juni 2001.
- Hedström, A.-B. 2000. Länsstyrelsen i Uppsala län 10 mars 2000.
- Hedström, A.-B. 2002. Länsstyrelsen i Uppsala län 14 januari 2002.
- Lund, K. 2000. Rikskvinnocentrum i Uppsala 12 september 2000.
- Lundström, E. m.fl. 2000. Åklagarkammaren i Uppsala 23 oktober 2000.
- Lukinius, E. 2000. Brottofferjouren i Uppsala 7 februari 2000.
- Petersson, L. 2002. Brottsförebyggande rådet 6 maj 2002.
- Ritzén, B. och Boogh, I. 2000. Polisen i Uppsala 9 februari och 4 april 2000.
- Westerstrand, J. 2002. Sociologiska institutionen 18 mars 2002.
- Wickström, A. 2002. Justitiedepartementet 17 januari 2002.
- Överförmyndarna i Uppsala län, 2000 och 2002. Våren 2000 och 2002 telefon- och brevkontakt med J. Andersson (Östhammar), A. Eriksson (Uppsala), R. Holgersson (Enköping), I. Kölestam/E.Hellberg (Håbo), B. Larsson (Tierp) och M. Norström (Älvkarleby).

Övriga referenser

- Ahlberg, J. 2001. *Brottsutvecklingen i Sverige 1998-2000. Översikt.* www.bra.se.
- TV 2 2002 *Aktuellt 8 mars.*
- American Association on Mental Retardation 1992. *Mental retardation. Definition, classification, and systems of supports.* Washington DC.
- American Psychiatric Association 1994. *Diagnostic and statistical manual of mental disorders.* Washington DC.
- Balkin, S. 1981. "Toward victimization research on the mentally retarded". *Victimology: An International Journal* 6: 331-337.
- Barron, K., Michailakis, D. och Söder, M. 2000. "Funktionshindrade och den offentliga hjälpapparaten" i SOU 2000:38 *Välfärd, vård och omsorg.*
- Bjereld, U., Demker, M. och Hinnfors, J. 1999. "Problematisera problem? Om den vetenskapliga problemställningens plats i undervisning och forskning". *Statsvetenskaplig tidskrift* 102: 436-442.

- Björklund, S. 1976. *Politisk teori*. Lund: Aldus.
- Bohlin, A. 2001. *Offentlighetsprincipen*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.
- Bonnie, R.J. 1992. "The competency of defendants with mental retardation to assist in their own defense" i Conley, R.W., Luckasson, R. och Bouthilet, G.N. (red.) *The criminal justice system and mental retardation. Defendants and victims*. Baltimore, London, Toronto och Sydney: Paul H. Brookes Publishing Co.
- Bring, C. 1995. "Målsägandes reaktionsmöjligheter på brott" i Billström, M., Bring, C., Diesen, C., Lishaiko, M. och Marmolin, C. *Brottsoffrets rätt*. Stockholm: Fritzes.
- Brottsförebyggande rådet 1999. *Kodning av brott som redovisas vid anmälan respektive misstankar om brott*. Stockholm.
- Brottsförebyggande rådet 2002. www.bra.se.
- Brottsoffermyndigheten 2002. www.brottsoffermyndigheten.se/brottskadeersättning/allmant.html.
- Brown, H., Stein, J. och Turk, V. 1995. "The sexual abuse of adults, with learning disabilities: report of a second two-year incidence survey". *Mental Handicap Research* 8:3-24.
- Chappell, A.L. 1992. "Towards a sociological critique of the normalisation principle". *Disability, Handicap & Society* 7: 35-51.
- Christie, N. 2001. "Det idealiska offret" i Åkerström, M. och Sahlin, I. (red.) *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur, Lund.
- Conley, R.W., Luckasson, R. och Bouthilet, G.N. 1992. *The criminal justice system and mental retardation. Defendants and victims*. Baltimore, London, Toronto och Sydney: Paul H. Brookes Publishing Co.
- Diesen, C. 1995. "Brottsoffret och omgivningen - en introduktion" i Billström, M., Bring, C., Diesen, C., Lishajko, M. och Marmolin, C. *Brottsoffrets rätt*. Stockholm: Fritzes.
- Diesen, C., Hellner Gumpert, C., Lindblad, F. och Suturius, H. 2001. *Sexuella övergrepp mot barn*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Diesen, C. 2002. *TV4 Kalla fakta 14 mars*.
- Dir. 2002:55. *Förmyndare, gode män och förvaltare*.

- Edgerton, R.B. 1967. *Cloak of competence. Stigma in the lives of the mentally retarded*. University of California Press.
- Ekelöf, P.O. och Boman, R. 1990. *Rättegång. Första häftet*. Stockholm: Institutet för rättsvetenskaplig forskning XV. Norstedts.
- Ekelöf, P.O. och Boman, R. 1996. *Rättegång. Andra häftet*. Stockholm: Institutet för rättsvetenskaplig forskning XIX. Norstedts.
- Elster, J. 1988. *Vetenskapliga förklaringar*. Göteborg: Korpen.
- Ericsson, K. 1997. "Framväxten av omsorger genom bostad och dagliga verksamheter och skiftet mellan traditioner" i Sonnander, K., Söder, M. och Ericsson, K. (red.) *Forskare om utvecklingsstörning. Perspektiv, kunskaper, utmaningar*. Uppsala: Uppsala universitets förlag.
- Eriksson, H. 2001. *Ofrid? Våld mot äldre kvinnor och män - en omfattningsundersökning i Umeå kommun*. Umeå: Brottsoffermyndigheten.
- Everitt, A. 1998. "Grunewalds resonemang håller inte". *Dagens Nyheter* 8 november 1998.
- Finndahl, K. 2001. *Våga se. En studie om förekomsten av våld mot kvinnor med funktionshinder*. Stockholm: Forum - kvinnor och handikapp.
- Forskningsrådet för Arbetsliv och Socialvetenskap 2001. "Program för forskning om funktionshinder och handikapp". www.fas.forskning.se.
- Frändberg, Å. 1986. "Rättsstatens organisation" i Needham, P. och Odelstad, J. (red.) *Changing Positions*. Uppsala: Philosophical Society Department of Philosophy University of Uppsala.
- FUB Kontakt* 2001. "Succé för godmansprojektets start!" 1: 9.
- Fälldin, K. 2001. *God man eller förvaltare: en praktisk handbok*. Stockholm: Natur och Kultur/LTs.
- Goldman, A.H. 2000. "Disability, difference, discrimination: Perspectives on justice in bioethics and public policy". *Ethics* 110: 873-875.
- Granhag, P.A. 2001. *Vittnespsykologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Grauers, P.H. 1994. *Gode män. Användningen av gode män i svensk rätt*. Göteborg: Nerenius & Santérus förlag.
- Grothe Nielsen, B. och Snare, A. 1998. *Viktimologi. Om förbrydelsens ofre: teori og praksis*. Aarhus: Aarhus universitetsforlag.

- Grunewald, K. 1998. "Utvecklingsstörda snuvas på pengar". *Dagens Nyheter* 27 oktober 1998.
- Gynnerstedt, K. 1993. *Etik i hemtjänst. En studie av förvaltnings- och professionsetik*. Lund: Studentlitteratur.
- Halldin, J. 2001. "Att utforska hälsan hos samhällets mest utstötta grupper". *Socialmedicinsk tidskrift* 78: 220-226.
- Hallerfors, H. 1999. "Skärp vaksamheten mot övergrepp!" *Intra. Utvecklingsstörda i kultur och samhälle* 4: 27-30.
- Handikappforskning pågår 2001*. "Gruppboenden - en rättsfri zon". 10: 2-3.
- Hansson, M.G. 2002. "Scientific contribution. Imaginative ethics - bringing ethical praxis into sharper relief". *Medicine, Health Care and Philosophy* 5: 33-42.
- Hard, S. 1986. *Sexual abuse of the developmentally disabled: A case study*. Omaha, NE: Paper presented at the National Conference of Executives of Associations for Retarded Citizens.
- Hermansson, S. 1996. *Rapport från projektet Rättstrygghet för personer med utvecklingsstörning*. Stockholm: RiksFUB.
- Holm, U. 1995. *Det räcker inte att vara snäll. Förhållningssätt, empati och psykologiska strategier hos läkare och andra professionella hjälpare*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Hydén, L.-C. 2001. "Att bemöta och bemötas" i Socialstyrelsen (red.) *Utan fast punkt. Om förvaltning, kunskap, språk och etik i socialt arbete*. Stockholm.
- Janson, E. 2001. "Gruppboenden - en rättsfri zon?" *FUB Kontakt* 5: 30.
- Jenkins, R. 1998. "Culture, classification and (in)competence" i Jenkins, R. (red.) *Questions of competence. Culture, classification and intellectual disability*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Johnson, K., Andrews, R. och Topp, V. 1988. *Silent victims: A study of people with an intellectual disability as victims of crimes*. Victoria, Australia: Office of the Public Advocate.
- Jönson, H. 2001. "Äldre människor som offer för våld och brott" i Åkerström, M. och Sahlin, I. (red.) *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur, Lund.

- Keilty, J. och Connelly, G. 2001. "Making a statement: An exploratory study of barriers facing women with an intellectual disability when making a statement about sexual assault to police". *Disability & Society* 16: 273-291.
- Kennborn, I. 2001. *Intervjuundersökning om godmansinstitutet*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Kirilova Eriksson, M. 2002. *Anförande på internationella brottsofferdagen 22 februari 2002*, konferensen Brottsoffers utsatthet - mänskliga rättigheter för alla. Våga se, våga lyssna, våga fråga! Brottsoffermyndigheten.
- Kirk Muff, E. 2001. *Seksuella övergreb på människor med handicap. Et litteraturstudie*. Köpenhamn: Socialt Udviklingscenter SUS.
- Klasén McGrath, M. 2001. *Konferensen "När utvecklingsstörda bryter mot lagen"*. Stockholm: Stockholms produktionsområde, Handikapp & Habilitering.
- Klette, H. 2001. "Brott kan ej styrkas = förlorad brottsskadeersättning!?" *Brottsoffer* 8: 2.
- Krook, A.-L. 1998. "Ökat behov av gode män". *Dagens Nyheter* 8 november 1998.
- Kubis, A. 2002. *Den rättsfria zonen. Om kriminalitet bland människor med utvecklingsstörning på gruppbostäder och dagcentra*. Pågående doktorsavhandlingsarbete.
- Lantz, G. 1998. "Självbestämmande och nedsatt beslutsförmåga" i Lantz, G., Ahlzén, R., Sverne, T. och Lützén, K. *Nedsatt beslutsförmåga. Vem bestämmer för patienten?* Stockholm: Ersta vårdetiska institut.
- Lantz, G., Ahlzén, R., Sverne, T. och Lützén, K. 1998. *Nedsatt beslutsförmåga. Vem bestämmer för patienten?* Stockholm: Ersta vårdetiska institut.
- Lewin, B. 1998. *Funktionshinder och medborgarskap. Tillkomst och innebörd av de två rättighetslagarna omsorgslagen och LSS som komplement till socialtjänstlagen och hälso- och sjukvårdslagen*. Uppsala: Socialmedicinsk tidskrifts skriftserie.
- Lindblom, L. 2002. *To see or not to see a sexually abused child in a picture*. www.lu.se.
- Lindgren, M. 1997. *Brottsofferarbetet i Sverige - en kunskapsöversikt*. Umeå:

Brottsoffermyndigheten.

Lindgren, M. 1999. *Brottsoffren i rättsprocessen*. Stockholm och Jönköping: Rikspolisstyrelsen, Riksåklagaren, Domstolsverket.

Lindgren, M., Pettersson, K.-Å. och Hägglund, B. 2001. *Brottsoffer: från teori till praktik*. Stockholm: Jure CLN.

Luckasson, R. 1992. "People with mental retardation as victims of crime" i Conley, R.W., Luckasson, R. och Bouthilet, G.N. (red.) *The criminal justice system and mental retardation. Defendants and victims*. Baltimore, London, Toronto och Sydney: Paul H. Brookes Publishing Co.

Lundgren, E., Heimer, G., Westerstrand, J. och Kalliokoski, A.-M. 2001. *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige - en omfattningsundersökning*. Umeå och Uppsala: Brottsoffermyndigheten och Uppsala universitet.

Lundquist, L. 1991. *Etik i offentlig verksamhet*. Lund: Studentlitteratur.

Lundquist, L. 1998. *Demokratins väktare*. Lund: Studentlitteratur.

Lundquist, L. 2001. "Tystnadens förvaltning" i Socialstyrelsen (red.) *Utan fast punkt. Om förvaltning, kunskap, språk och etik i socialt arbete*. Stockholm.

Länsstyrelsen i Västra Götaland 2001. *Lex Sarah i Västra Götalands län. En sammanställning av de missförhållanden inom äldre- och handikappomsorg som anmälts år 2000*. 2001:32.

Länsstyrelsen i Uppsala län Dnr 502-9330-98 1999.

McAfee, J.K., Cockram, J. och Wolfe, P.S. 2001. "Police reactions to crimes involving people with mental retardation: A cross-cultural experimental study". *Education and training in mental retardation and developmental disabilities* 36: 160-171.

McCarthy, M. 1998. "Sexual violence against women with learning disabilities". *Feminism & Psychology* 8: 544-551.

McCarthy, M. och Thompson, D. 1997. "A prevalence study of sexual abuse of adults with intellectual disabilities referred for sex education". *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities* 10: 105-124.

McCreadie, C. 1996. *Elder abuse: Update on research*. London: Age concern, Institute of gerontology, King's College.

- McNulty, C., Dissi-Deborah, R. och Newson-Davies, I. 1995. "Police involvement with clients having intellectual disabilities. A pilot study in South London." *Mental Handicap Research* 8: 129-136.
- Michailakis, D. 1998. *När åsikter blir handling. En kunskapsöversikt om bemötande av personer med funktionshinder*. SOU 1998:16.
- Mikaelsson, J. och Wergens, A. 2001. *Repairing the irreparable. State compensation to crime victims in the European Union*. Umeå: Brottsoffermyndigheten
- Milne, R., Clare, I.C.H. och Bull, R. 1999. "Interviewing adults with learning disability with the cognitive interview." *Psychology, Crime & Law* 5: 81-100.
- Nationellt råd för kvinnofrid 2001. *När man slår mot det som gör ont. Våld mot kvinnor med funktionshinder*. Stockholm.
- Nesje Juklestad, O. och Johns, S. 1997. *Vern for eldre. Tiltak mot overgrep i hjemmet*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Nirje, B. 1992. *The normalization principle papers*. Uppsala: Centre for Handicap Research, Uppsala University.
- Ofstad, H. 1987. *Vårt förakt för svaghet: nazismens normer och värderingar - och våra egna*. Stockholm: Prisma Magnum.
- Orrenius, A. 2001. "Tvångsflyttning sista utvägen." *Dagens Nyheter* 21 augusti 2001.
- Prop. 1989/90:158. *Om utvidgad rätt till målsägandebiträde, m.m.*
- Prop. 1992/93:159. *Stöd och service till vissa funktionshindrade*.
- Prop. 1993/94:218. *Psykiskt stördas villkor*.
- Prop. 1999/2000:79. *Från patient till medborgare - en nationell handlingsplan för handikappolitiken*.
- Prop. 2000/01:68. *Ersättning för ideell skada*.
- Prop. 2000/01:79. *Stöd till brottsoffer*.
- Renck, B. 1997. *Victims of crime in a public health perspective. Some typologies and tentative explanatory models*. Gothenburg: The Nordic School of Public Health.
- Ringsby Jansson, B. 1999. "Institutionsavveckling och sen? Om boende och vardagsliv i nya former för personer med utvecklingsstörning" i

- Tideman, M. (red.) *Handikapp. Synsätt, principer, perspektiv*. Stockholm: Johansson och Skyttmo.
- Samuelson, P.E. 1997. *Att förhöra ett vittne. En handbok i förhörsteknik*. Stockholm: Nerenius & Santérus.
- Sandelowski, M. 2000. "Focus on research methods. Combining qualitative and quantitative sampling, data collection, and analysis techniques in mixed-method studies". *Research in Nursing & Health* 23: 246-255.
- Sandelowski, M. 2001. "Focus on research methods. Real qualitative researchers do not count: The use of numbers in qualitative research". *Research in Nursing & Health* 24: 230-240.
- Saveman, B.-I., Åström, S., Bucht, G. och Norberg, A. 1999. "Elder abuse in residential settings in Sweden". *Journal of Elder Abuse & Neglect* 10: 43-60.
- SFS. *Svensk författningssamling*.
- Silfverberg, G. 2001. "Dialog - Det mänskliga mötets konst" i Socialstyrelsen (red.) *Utan fast punkt. Om förvaltning, kunskap, språk och etik i socialt arbete*. Stockholm.
- Silvers, A., Wasserman, D. och Mahowald, M. 1998. *Disability, difference, discrimination: Perspectives on justice in bioethics and public policy*. Lanham, Md.: Rowman & Littlefield.
- Sinason, V. 1992. *Mental handicap and the human condition. New approaches from the Tavistock*. London: Free Association Books Ltd.
- SISUS 2001. *Om bemötande av människor med funktionshinder. En informationskrift från SISUS*. Stockholm.
- Sobsey, D. 1994. *Violence and abuse in the lives of people with disabilities. The end of silent acceptance?* Baltimore, London, Toronto och Sydney: Paul H. Brookes.
- Sobsey, D. och Doe, T. 1991. "Patterns of sexual abuse and assault". *Journal of Sexuality and Disability* 9: 243-259.
- Socialstyrelsen. www.sos.se.*
- Socialstyrelsen 2001. *Utan fast punkt. Om förvaltning, kunskap, språk och etik i socialt arbete*. Stockholm.
- Socialstyrelsen och Länsstyrelserna 2001. *Social tillsyn 2000. Resultat av länsstyrelsernas tillsyn*. Stockholm.

- Sonnander, K. 1997. ”Biologiskt och socialt: exemplet utvecklingsstörning” i Sonnander, K., Söder, M. och Ericsson, K. (red.) *Forskare om utvecklingsstörning*. Uppsala: Uppsala universitets förlag.
- SOSFS 1996:17. *Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om anmälan av personskada i verksamhet enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade*.
- SOSFS 1996:23. *Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd. Anmälningskyldighet enligt 5 § lagen (1996:786) om tillsyn över hälso- och sjukvården (Lex Maria) samt lokal avvikelshantering*.
- SOSFS 2000:5. *Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om anmälan av missförhållanden i omsorger om äldre och funktionshindrade enligt 71 a § i socialtjänstlagen (1980:620)*.
- SOU 1992:52. *Ett samhälle för alla. Handikapputredningens slutbetänkande*.
- SOU 1998:40. *Brottsoffer - Vad har gjorts? Vad bör göras?*
- SOU 1998:48. *Kontrollerad och ifrågasatt? - Intervjuer med personer med funktionshinder*.
- SOU 1999:21. *Lindqvists nia. Nio vägar att utveckla bemötandet av personer med funktionshinder*.
- Spaak, T. 1994. *The concept of legal competence. An essay in conceptual analysis*. Aldershot, Brookfield USA, Singapore, Sydney: Aldershot.
- Statistiska Centralbyrån 2000. *Äldres levnadsförhållanden*. Stockholm och Örebro: Statistiska Centralbyrån, Socialdepartementet och Socialstyrelsen.
- Strand, M. 1999. *Väld i omsorgen om psykiskt utvecklingsstörda. En kartläggningstudie relaterad till personal*. Lund: Centrum för vårdvetenskap.
- Söder, M. *Handikapp och välfärd? Redovisning av en intervjuundersökning*. SOU 1990:19. En bilagerapport utarbetad av Centrum för handikappforskning vid Uppsala universitet på uppdrag av 1989 års handikapputredning.
- The European Commission's PACTE Program 1997. *Abuse of older people in residential care. A European Project*. London: London Borough of Enfield.
- Thompson, D.J. 2000. ”Vulnerability, dangerousness and risk: the case of men with learning disabilities who sexually abuse”. *Health, Risk & Society* 2: 33-46.

- Tideman, M. 2000. *Normalisering och kategorisering. Om handikappideologi och välfärdspolitik i teori och praktik för personer med utvecklingsstörning*. Lund: Studentlitteratur.
- Turk, V. och Brown, H. 1993. "The sexual abuse of adults with learning disabilities: Results of a two year incidence study". *Mental Handicap Research* 6: 193-216.
- United Nations General Assembly 1985. "UN Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power". www.un.org.
- Uppsala tingsrätt 2000. Mål nr B 2816-00.*
- Uppsala Nya Tidning, 2002. TT 9 mars.*
- Wannberg, S. 2002. *Övergriper mot äldre. Lex Sarahs betydelse i praktiken*. Opublicerad uppsats inom Sociala omsorgsprogrammet, Uppsala universitet vt 2002.
- Wergens, A. 1999. *Crime victims in the European Union*. Umeå: Brottsoffermyndigheten.
- WHO 1992. *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems. ICD-10* Volym 1. Geneva.
- WHO 2001. *International Classification of Functioning, Disability and Health. ICF*. Geneva.
- Wikström, J. 1997. *God man och förvaltares inflytande i juridiska frågor*. Examensarbete i förvaltningsrätt/medicinsk rätt, Juridiska institutionen Uppsala universitet.
- Williams, C. 1995. *Invisible victims. Crime and abuse against people with learning disabilities*. London: Jessica Kingsley Publishers Ltd.
- Winqvist, T. 2002. "Insiktsfullt om mobbarna och deras offer". *Uppsala Nya Tidning* 16 januari 2002.
- www.codex.uu.se 2002.*
- Åkerström, M. 1995. *Brottsoffren i forskningen. Research Reports 1995:4*. Lund: Network for Research in Criminology and Deviant Behaviour at Lund University.
- Åkerström, M. 2001. "Annie - en motberättelse" i Åkerström, M. och Sahlin, I. *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur.
- Åkerström, M. och Sahlin, I. 2001. *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur.